

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

SÜMER'DEN BİZANS'A ÇOBAN İKONOĞRAFİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SENA KASAP

BURSA-2020

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

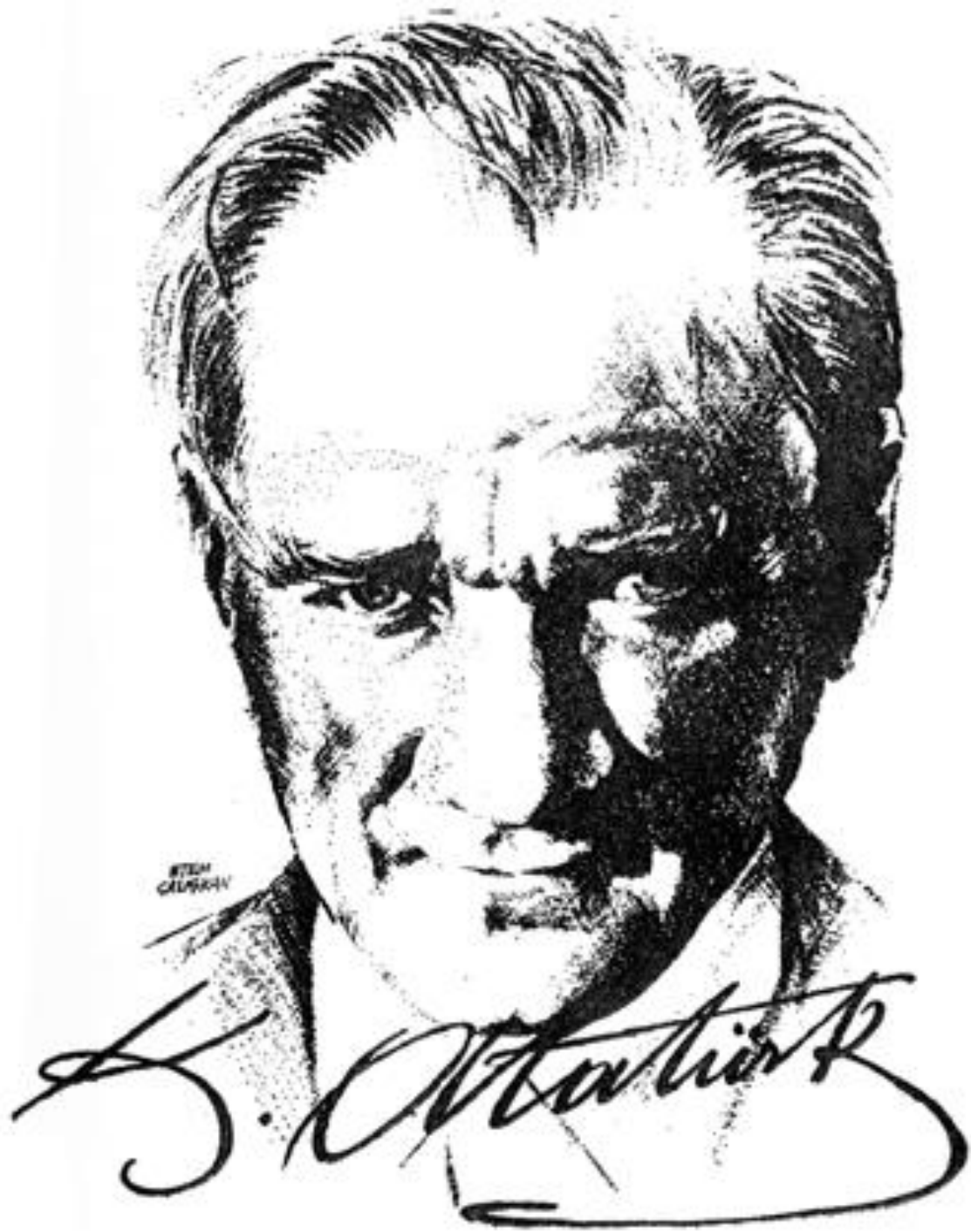
SÜMER'DEN BİZANS'A ÇOBAN İKONOĞRAFİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SENA KASAP

**Danışman
Prof. Dr. Derya ŞAHİN**

BURSA-2020

*Dünyada her şey için; uygarlık için, yaşam için, başarı için,
en gerçek yol gösterici bilimdir, fendir.*

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Arkeoloji Anabilim Dalı, Arkeoloji Bilim Dalı'nda 701647006 numaralı Sena KASAP'ın hazırladığı "Sümer'den Bizans'a Çoban İkonografisi" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 03.03.2020 günü 10:00 - 11:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı/~~başarısız~~ olduğuna oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Derya ŞAHİN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Üye

Dr. Öğretim Üyesi Serkan GÜNDÜZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Doç. Dr. Şengül AYDINGÜN
Kocaeli Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 03/03/2020

Tez Başlığı / Konusu: Sümer'den Bizans'a Çoban İkonografisi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 143 sayfalık kısmına ilişkin, 27/01/2020 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

03.03.2020

Adı Soyadı:	Sena KASAP
Öğrenci No:	701647006
Anabilim Dalı:	Arkeoloji
Programı:	Arkeoloji
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
(Adı, Soyad, Tarih)
Prof. Dr. Derya ŞAHİN
03/03/2020

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Sümerler’den Bizans’a Çoban İkonografisi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle ya da paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

28.01.2020

Adı Soyadı: Sena KASAP

Öğrenci No: 701647006

Anabilim Dalı: Arkeoloji

Programı: Arkeoloji

Satatusü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

ÖZ

Yazar Adı ve Soyadı : Sena Kasap
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Arkeoloji
Bilim Dalı : Arkeoloji
Tezin Niteliği :Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XI+140
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Derya Şahin

SÜMER'DEN BİZANS'A ÇOBAN İKONOĞRAFİSİ

Antik Çağ'dan günümüze, gerek mesleki gerekse dini açıdan önemini kaybetmeden süregelen olan '*çobanlık*' kavramı, tabletler başta olmak üzere birçok kaynakta devamlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çobanlık, gerek önemli bir geçim kaynağı olması, gerekse din ve devlet adamlarının dahi gelişim zamanlarında hayata hazırlanmaları için verilen bir eğitim olmasından dolayı oldukça önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra tapınaklarda tanrıya sunmak için hayvanları büyüten, seçen ve hazırlayan kişinin '*çoban*' olması da, bu mesleği kutsal kılmaktadır.

Bu tezde öncelikle kronolojik bir sırayla Sümerler'den başlayarak, Akkad, Assur, Babil ve devamında Hititler, Urartu, Frig dahil olmak üzere tabletler ışığında çobanlığın günlük hayatta ne ifade ettiği ve bu halkların benimsedikleri dinlerde hangi tanrıya bu sıfatı verdikleri araştırılmıştır. Sonrasında Antik Yunan ve Roma'da çobanlık kavramı ve pagan dinlerdeki önemi aktarılmaya çalışılmıştır. Bizans Dönemi'ne gelindiğinde dönemin şartlarından dolayı bu mesleğin izleri daha farklı kaynaklarda yer aldığı için (mozaik, fresk, heykel, kabartma gibi), bu somut kaynaklar ele alınmıştır.

Bizans döneminin başlangıcında Hristiyanlığın benimsenmeye başlanmasıyla birlikte, "İyi Çoban İsa" betimi ortaya çıkmış ve pagan dinlerdeki tanrılar bu betime uyarlanmıştır. Çalışmanın devamında bu sıfatın veya ünvanın hangi tanrılar için kullanıldığı, özellikle fresklerde betimlenen figürün tanımı üzerine çalışılmıştır. Son bölümde ise İncil, Kur'an ve Tevrat gibi kutsal kitaplarda çobanlığın geçtiği kısımlar incelenmiştir. Böylece çeşitli açılardan çobanlık mesleğinin önemi araştırılmış ve aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Çobanlık, Sümerler’de çobanlık, Hititler’de çobanlık, Antik Yunan’da çobanlık, Antik Roma Dönemi’nde çobanlık, Bizans Dönemi’nde çobanlık, İyi oban İsa, İyi oban Orpheus

ABSTRACT

Name and Surname : Sena Kasap
University : Bursa Uludağ Üniversitesi
Institution : Social Science Institution
Field : Archeology
Branch : Archeology
Degree Awarded : Master
Page Number : XI+140
Degree Date : .... / .... / 20.....
Supervisor : Prof. Dr. Derya ŞAHİN

ICONOGRAPHY OF SHEPHERDS FROM SUMER TO BYZANTIUM

Shepherd, which has continued from ancient times to the present without losing its importance both professionally and religiously, appears continuously in many sources including the tablets. Besides being an important source for livelihood, Shepherdism is very important because clergymen and statesmen were used to be trained with this job in the early times of their professional life. In addition, the fact that a shepherd is the one who raises, selects and prepares animals for offering to God in temples also makes this profession sacred.

In this thesis, what the ‘shepherd’ mean in daily life starting from the Sumerians, Akkadian, Assyrian, Babylonian including the Hittites, Urartian, Phrygian was investigated chronologically in the light of tablets. Afterwards, the concept of shepherding in ancient Greece and Rome and its importance in pagan religions were explained. Since the traces of this profession were found in different sources such as mosaics, frescos, sculptures, reliefs etc. in Byzantine period, these sources were also discussed.

With the adoption of Christianity at the beginning of the Byzantine period, the description of “Jesus The Good Shepherd” appeared, and the gods in pagan religions adapted to this description. The thesis continued with the gods which this title was used for and especially the description of the figure depicted in the frescoes. In the last chapter, the Bible, the Qur'an and the Torah were examined in the parts of the holy books that Shepherd has passed through. Thus, the importance of the shepherd profession in various ways was investigated and conveyed.

Keywords:

shepherds, shepherds in the Sumerians, shepherds in the Hittites, shepherds in ancient Greece, shepherds in ancient Rome, shepherds in the Byzantine period, Good Shepherd Jesus, Good Shepherd Orpheus

ÖNSÖZ

Öncelikle arkeolojiyle ilk tanıştığım günden itibaren örnek aldığım, ne zaman yanına gitsem kafamdaki soru işaretlerinden beni arındıran, tecrübelerini ve önerilerini asla öğrencilerinden sakınmayan Prof. Dr. Derya ŞAHİN hocama bu süreçte de verdiği emek ve desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü İhtisas Kütüphanesi, Konya Selçuk Üniversitesi Prof. Dr. Erol Güngör Kütüphanesi görevlilerine, kütüphane çalışmalarında bana yardımcı olan sevgili Araş. Gör. Nur Deniz Ünsal'a, Bu konuyu seçmemde bana yardımcı olan Prof. Dr. Levent ZOROĞLU'na, tezimi hazırlarken tecrübesi ve bilgisiyle beni yönlendiren teyzem Prof. Dr. Sema Belli'ye, takıldığım her aşamada yardımına koşan ve tezi ilerletmem için her fırsatta ellerinden geleni yapan arkadaşlarım ve meslektaşlarım Fatma Selbik Akın ve Murat Akın'a, özellikle son zamanlarda kendi hayatından fedakarlık ederek bu çalışmayı bitirmem için çabalayan canım ablam Gözde Öztürk'a, hayat boyu maddi manevi hep arkamda olan, beni yetiştiren anne ve babama ve son olarak en başından itibaren bana inanan, güvenen desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili eşim Emre Kasap'a sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
ÖZ	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1
I. Çalışmanın Amacı ve Önemi	1
II. Çalışmanın Kapsamı	3
III. Araştırma Tarihi	4
IV. Çalışmanın Yöntemi	6
BİRİNCİ BÖLÜM	
1.SÜMERLER'DE ÇOBANLIK	8
İKİNCİ BÖLÜM	
2- AKKAD, ASSUR VE BABİL'DE ÇOBANLIK	14
2.1.Akkad'da Çobanlık	
2.2.Assur'da Çobanlık	
2.3. Babil'de Çobanlık	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3-HİTİTLER'DE ÇOBANLIK.....	23
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
4-URARTU VE FRİG UYGARLIKLARINDA ÇOBANLIK	33
4.1.Urartu'da Çobanlık	
4.2.Frigler'de Çobanlık	
BEŞİNCİ BÖLÜM	
5.ROMA DÖNEMİ'NDE ÇOBANLIK.....	33
ALTINCI BÖLÜM	
6.GEÇ ROMA-ERKEN BİZANS DÖNEMİ'NDE ÇOBANLIK	42
6.1.Süt Sağan Çoban Betimi	42
6.2. Yular Tutan Çoban Betimi	43
6.3.Diğer Çoban Betimleri	45

6.4.İyi Çoban İsa Betimleri	47
YEDİNCİ BÖLÜM	
7.KUTSAL KİTAPLARDA ÇOBANLIK (TEVRAT, İNCİL, KUR'ÂN)	52
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	58
KISALTMALAR VE KAYNAKÇA	65
KATALOG	62
LEVHALAR LİSTESİ	93
LEVHALAR	106

GİRİŞ

Göçebe yaşamın gerekliliklerinden biri olan ‘Çobanlık’, geçmişten günümüze kadar önemini kaybetmeden süregelmeyi başarabilmiştir. Çobanlık; bilgili, becerikli, zeki, sorumluluk sahibi, pratik uygulama konusunda uzman olmayı gerektirir. Sürüsü ile baş başa kalan bir çoban, kimseden yardım alamadığı için her sorunda kendi başına ve hızlıca karar verme yetisini geliştirir. Aynı zamanda sürülerini yöneten çobana dayanışmayı, yöneticiliği, teşkilatçılığı öğretir¹. Bu yüzden bir sanat işi olan çobanlık, farklı dönemlerde yaşamış pek çok önemli din ve devlet adamının asıl hayatlarına atılmadan önceki ilk mesleği haline gelmiş ve asırlar boyunca kutsal sayılmıştır.

Daha önce çobanlık mesleği ile ilgili yapılan farklı türde çalışmalar mevcut olsa da, bu çalışmalar tek bir çatı altında birleştirilememiştir. Çalışmanın başlangıç aşamasında öncelikle ilgili basılı ve elektronik kaynaklar incelenmiş, farklı bölgelerden görseller (fresk, mozaik, sikke vs.) toplanmıştır. Ulaşılabilir tüm bu kaynaklarda yapılan ön incelemede geçim kaynağı çobanlık olan insanların mesleğini duvarlara, mozaiklere ve sikkelere aktardığı gözlemlenmiştir. Elde edilen veriler kronolojik olarak sıralandığında öncelikle Sümerler’de bu kavramın ne ifade ettiğinin araştırılmasına karar verilmiştir. Sonrasında sırasıyla Akkad, Assur, Babil, Hitit, Urartu, Frig, Yunan, Roma ve Bizans araştırmaya dahil edilmiştir. Ayrıca yine ulaşılabilen görsellerde yapılan ön incelemede, farklı dinlerde ‘Çobanlık’ ile ilgili birbirine benzer betimlere rastlanmıştır. Tüm bu verilere dayanarak bu tez çalışmasının araştırma konusu ‘Sümer’den Bizans’a Çobanlık İkonografisi’ olarak belirlenmiştir.

I. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Çobanlığın önemi Pagan inançların hakim olduğu dönemlerden Hristiyanlık inancının başlangıcına ve devamında günümüze kadar uzanmaktadır. Pagan dinlerde çobanlık çeşitli mitolojik hikayelere konu olmuştur. O kadar önemli bir mevkiidir ki zaman

---

¹ Çoban, 2015: 8.

zaman kritik durumlarda çobanlar karar veren kişi olarak seçilmiştir². Her fırsatta çobanların dürüstlüğüne, güvenilirliğine atıfta bulunulmuş, birçok görsel sanatta tasvirlerine yer verilmiştir. Hristiyanlık inancının benimsenmesiyle birlikte İsa'nın, peygamber olmadan önce çobanlık yapmış olması bu mesleği önemli bir noktaya taşımıştır. Hz. İsa, kendini 'çoban' olarak tanımlamış ve çobanlık mesleğini dini hayatına da yansıtarak hayatını sürülerine adamıştır. Sonradan gelen peygamberlerin birçoğunun kutsal görevlerine başlamadan önce çobanlık yaptığı kutsal kitaplarca bilinmektedir.

Dini karakterlerin yanı sıra önemli devlet adamlarının da tarih boyunca, siyasi hayatlarına atılmadan önce çobanlık yaptığı bilinmektedir. Günümüzde dahi ülkeyi yöneten siyasiler, kendilerini çoban olarak gördüklerini ve geçmişlerinde çobanlık yaptıklarını belirtmişlerdir. Ülkemizin en bilinen siyasetçisi olan Süleyman Demirel, siyasi hayata atılmadan önce çobanlık yapmıştır. Hatta herkes tarafından bilinen 'Çoban Sülü³' lakabını buradan almıştır. Bunun yanı sıra şu anda Türkiye'nin başkanlığını yapmakta olan Recep Tayyip Erdoğan, 15 Kasım 2016 tarihinde yaptığı konuşmada⁴, "Çobanlık deyip hafife almayın, çobanlığın felsefesini anlamayan, onun psikolojisini anlamayan insan yönetemez, ben de bir çobanım" söylemiyle çobanlığın siyasi hayattaki yansımasının ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

Her dönemde gerek dini gerekse mesleki açıdan önemini kaybetmeden süregelen çobanlıkla ilgili yapılan çalışmalar günümüzde hala yetersizdir. Bu mesleği arkeolojik ve günlük yaşam açısından inceleyen ve her yönüyle ele alan tek bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışmanın amacı çobanlık mesleğini farklı bakış açılarından incelemek, arkeolojik eserler üzerinde çobanlık belirteçlerini ve ikonografisini açıklamak, arkeolojik materyallerle destekleyerek antik dönemde de önemli bir meslek olduğunu ortaya koymaktır.

---

² İlgili mitolojik hikayeler Antik Yunan ve Antik Roma başlıkları altında incelenmiştir.

³ <https://www.dw.com/tr/çoban-sülünün-91-senelik-hayati/a-18521970> , 03.01.2020

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=SeMuB1MgDrA> , 03.01.2020

II. Çalışmanın Kapsamı

Öncelikle bu çalışmada çeşitli bölgelerden, farklı sanatlarda (mozaik, fresk, heykel, kabartma vs.) yapılmış örnekler karışık olarak ele alınmıştır. Yazılı ve görsel kaynakların sınırlı olması, eser ve bölge sınırlaması yapılmasını olanaksız kılmıştır.

Çobanlığa dair bilgiler edinmek amacıyla ilk olarak Sümer, Akkad, Assur, Babil, Hitit, Urartu ve Frig’lerde bulunan tabletler incelenmiştir. Günlük hayatla ilgili bilgiler de barındıran bu tabletlerin yanı sıra, söz konusu dönemlerde dini anlamda da incelemeler yapılmıştır. Sonuçta geçmiş dönemlerdeki mitolojik hikayelerin günümüzde benimsenen dinlere de uyarlandığı gözlemlenmiştir.

Çalışmanın devamında Antik Yunan ve Roma dönemlerine ait çobanlıkla ilişkilendirilen pagan tanrılar araştırılmış özellikle Pan, Orpheus, Hermes gibi tanrılar daha detaylı olarak incelenmiştir. Çalışma çoban tanrıları konu alan mitolojik hikayeler ile devam etmiş ve hikayelerin özleri, betim sanatında vücut buluşu, belirteçleri ve ikonografileri çeşitli kişisel çıkarımlar yapılarak yorumlanmıştır.

Bu araştırma sırasında pagan dinlerdeki tanrıların, her dönem birbirini tekrar eden benzer bir yapıda olduğu anlaşılmıştır. Bu konu üzerine gidildiğinde, ‘İyi çoban İsa’ betiminin, prototipi diyebileceğimiz bir betimle karşılaşılmıştır. Özellikle Geç Roma - Erken Bizans dönemlerine ait olan freskler, kabartmalar ve heykellerde tercih edilen tasvirler birbirleriyle karşılaştırılarak ve referanslar verilerek anlatılmıştır.

Hristiyanlık inancının ortaya çıkmasıyla birlikte Hz. İsa kendisini ‘çoban’ ona inananları ise ‘sürü’ olarak tanımlamıştır. İsa’nın iyi çoban olarak sürüsü uğruna canını verebileceği İncil’de sıklıkla geçmektedir. Bu tanımla birlikte İsa, ona inananların sorumluluğunu üstlendiğini ve onlara verdiği değeri açık bir dille ifade etmiştir. Dini açıdan bu denli önemli olan çobanlık kavramına kutsal kitaplarda da yer verildiğinden, çalışmanın bu kitapları ele alarak bitirilmesi gerektiği kanısına varılmıştır. Dolayısıyla Kur’ân, Tevrat ve İncil gibi kutsal kitaplar incelenmiş, ilgili bölümler süzgeçten geçirilerek ve şahsi yorumlar yapılarak bu çalışmaya aktarılmıştır.

III. Araştırma Tarihi

Daha öncede bahsedildiği gibi, çobanlığı, tarihsel bir akış bağlamında, arkeolojik materyaller üzerinden değerlendiren bir çalışma olmadığından farklı türde ve birbirinden bağımsız çalışmalar incelenerek çalışmaya aktarılmıştır.

Sümerlerle ilgili yapılan çalışmada; Sümer tarihine ilgili kaynaklarında geniş yer veren M. İ. Çığ'ın özellikle *İnanna'nın Aşkı* adlı kitabında İnanna ve Dumuzi aşkını kapsamlı bir şekilde işlemiştir⁵. Çoban Dumuzi ve tanrıça İnanna'nın Sümer halkı tarafından benimsenen mitolojik hikayeleri daha sonrasında oluşacak birçok inancında prototipi olmuştur. Bu açıdan oldukça önemli olduğu görülmüş ve çalışmada ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Bunun yanı sıra yine M. İ. Çığ'a ait olan *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni* kitabında günümüzde benimsenen dinlerin Sümer'deki kökenine inerek detaylı bir şekilde incelenmiştir⁶.

S. N. Kramer'de Sümer tarihini tabletler ışığında incelemiş, *Tarih Sümerler'de Başlar*⁷ ve *Sümerler*⁸ adlı kitaplarında Sümer tarihini her açıdan incelemiştir. Tabletlerin yeni bulunan kayıp kısımlarını eserine eklemesiyle birlikte İnanna ve Dumuzi'ye atfedilen hikayenin boş kalan ve yoruma açık hale gelen kısımları doğru bir şekilde doldurulmuştur.

Hititler dönemine gelindiğinde bulunan tabletlerin kısıtlı olması sebebiyle bilgi problemi yaşansa da, T. Yiğit'in *Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban* adını verdiği Belleten'de yayınlanan makalesinde, çivi yazısıyla yazılmış tabletlerde çobanlığın geçtiği kısımları incelemiş, Hitit toplumunun günlük hayatında çobanlığın ne ifade ettiği, bu mesleği yapan kişilerin görevlerini açık bir şekilde çalışmasında anlatmıştır⁹. Çobanların Hitit toplumundakini yerini anlatan diğer bir eser A. Süel tarafından yazılmıştır. *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri İle İlgili Bir Direktif Metni* adını verdiği eserinde Hitit çivi yazısıyla yazılmış bir direktif metnini çevirerek açıklamıştır¹⁰. Çobanların tapınak

---

⁵ Çığ 2011.

⁶ Çığ 2015.

⁷ Kramer 2014.

⁸ Kramer 2002.

⁹ Yiğit 2002.

¹⁰ Süel 1985.

adına bu işi yapan kişiler olduğunu ve dini açıdanda kutsal sayıldıklarını tabletler aracılığıyla ortaya çıkartmıştır.

Antik Yunan’da günlük yaşama dair çobanlıkla ilgili çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte, mitolojik hikayelerde çobanlara sıkça yer verilmiştir. Mitolojik hikayelere bakarak çobanların günlük yaşantıdaki konumuyla ilgili yorum yapabilmek mümkündür. Bu hikayelerle ilgili en kapsamlı bilgileri alabildiğimiz kaynaklardan bazıları Barry B. Powell, *Klasik Mitoloji*¹¹, T. Bulfinch, *Klasik Yunan ve Roma Mitolojisi*¹², C. Estin – H. Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*¹³ ve P. Grimal’in, *Yunan ve Roma Mitoloji Sözlüğü*¹⁴ bunlara örnektir.

Antik Roma Dönemi, dini anlamda Antik Yunan’ın devamı niteliğinde olsa da, mitolojik karakterlerin çeşitli sanatlarda eserlere yansıtılması açısından önem taşımaktadır. Roma Dönemi’nde Antik Yunan toplumunda benimsenmiş ve tapınım görmüş tanrı ve tanrıçaların heykellere, mozaiklere, sikkelere ve duvarlara işlendiği görülmüştür. N. Demirtaş’ın, *Sikkelerin Işığında Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Kilikia’da Hermes* isimli tezinde Hermes’in çoban olarak betimlendiği eserler ele alınmıştır¹⁵. A. Dokuzboy’un, *Tripolis Orpheus Kabartması* adını verdiği tezde ise Orpheus’un çoban betimleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır¹⁶.

Geç Roma-Erken Bizans Dönemi’ne gelindiğinde Hristiyanlık dininin etkisiyle mitolojik konuların yerine doğa temalı konuların işlendiği görülmektedir¹⁷. Buna bağlı olarak çobanlar işlerini yaparken, doğal ortamlarında betimlenmişlerdir. Süt sağan çobanlar, liderliğini yaptıkları hayvanları yularlarından tutarak götürürken betimlenen çobanlar oldukça sık karşımıza çıkmaktadır. Bunun en güzel örnekleri Kelenderis’de görülmektedir. L. Zoroğlu ve M. Tekocak’ın ele aldığı *Kelenderis 2007 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları* isimli makalede bölgede Kelenderisli çobanların betimlendiği mozaik

---

¹¹ Powell 2018.

¹² Bulfinch 2017.

¹³ Estin – Laporte 2002.

¹⁴ Grimal 2007.

¹⁵ Demirtaş 2013.

¹⁶ Dokuzboy 2010.

¹⁷

döşeme değerlendirilmiştir¹⁸. Bunun dışında R. Hachlili’de *Ancient Mosaic Pavements*¹⁹ kitabında İsrail başta olmak üzere birçok ülkeden doğa sahnelerinin anlatıldığı eserlere yer vermiştir.

Erken Hristiyanlık Dönemi’nin en önemli betimlerinden biri, ‘İyi Çoban İsa’ betimidir. Genellikle Katakomblar’da fresk olarak işlenmiş olan bu betime yer veren bazı eserler şunlardır; J.S. Northcote *A visit to the Roman Catacombs*²⁰, J.W. Appell *Monuments of Early Christian Art*²¹, J.H. Parker, *The Archeology of the Rome*²².

IV. Çalışmanın Yöntemi

Konuyla ilgili çalışmalara ilk olarak elektronik kaynak taraması yapılarak başlanmıştır. Uludağ Üniversitesi’nin sağladığı “Kampus Dışı Erişim” kolaylığından yararlanılarak, JSTOR, Academia, Research Gate ve Dyabola gibi veri tabanları taranarak, konuyla ilgili çalışmalar ve örnek teşkil edebilecek arkeolojik buluntular araştırılmıştır. Taramalarda çobanlık, Sümerler’de çobanlık, Hititler’de çobanlık, Antik Yunan’da çobanlık, Antik Roma Dönemi’nde çobanlık, Bizans Dönemi’nde çobanlık, İyi çoban İsa, İyi çoban Orpheus, shepherds, shepherds in the Sumerians, shepherds in the Hittites, shepherds in ancient Greece, shepherds in ancient Rome, shepherds in the Byzantine period, Good Shepherd Jesus, Good Shepherd Orpheus anahtar sözcükleri üzerinden yapılmıştır. Elde edilen kaynakların bu çalışmaya dahil edilip edilmeyecekleri aşağıdaki kriterlere göre belirlenmiştir:

Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü İhtisas Kütüphanesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi ve Selçuk Üniversitesi Prof. Dr. Erol Güngör Kütüphanesi’nden mümkün olduğu kadar fazla kaynağa ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma kriterlerine dahil olacak tüm eserler kronolojik olarak konu başlıkları halinde dosyalanmıştır.

---

¹⁸ Zoroğlu – Tekocak 2008.

¹⁹ Hachlili 2009.

²⁰ Northcote 1877.

²¹ Appell 1872.

²² Parker 1877.

Bu araştırmalar sonucunda toplanan veriler değerlendirilerek, kronolojik olarak Sumerler'den başlamak üzere sırasıyla Hitit, Antik Yunan, Antik Roma ve Bizans Dönemleri ele alındı. Bu başlıklar altında, gerek dönemin sanat ürünleri gerekse de yazılı belgeleri kullanılarak çalışmaya aktarıldı, kişisel yorumlar ve çıkarımlarla harmanlandı. Bizans Dönemi'nde bulunan eserlerde, aynı kompozisyona sahip olanlar ayrılarak farklı alt başlıklar halinde incelendi.

Son bölümde ise çobanlık dini açıdan ele alındı. Çobanlık yapmış olan peygamberler, kökeni mitolojiye dayanan inançlar ve kutsal kitaplarda çobanlık kavramı detaylı bir şekilde işlendi.

1-SÜMERLER'DE ÇOBANLIK (MÖ 3000-2000)

Mezopotamya'nın güneyinde, MÖ 4000'in ikinci yarısında ortaya çıkan kültürün sahipleri Sümerler'dir²³. Sümer toplumunun Mezopotamya'ya nereden ve hangi yolla geldikleri bilinmemekle birlikte, dillerinin Asyalı olması, onların da Asyalı olabileceklerine işaret etmektedir²⁴. İnşa ettikleri yapılardan, giydikleri kıyafetlerden geldikleri yerin hava şartlarının zorlu olduğu anlaşılmaktadır. Sümerler tüm Ön Asya uygarlıklarının beşiği olmuş, kendinden sonraki uygarlıkları da etkilemiştir. Çivi yazısını icat etmelerinin yanı sıra astroloji, kültür ve edebiyat konusunda da oldukça gelişmiş oldukları bilinmektedir²⁵. Tüm bunlardan dolayı da Mezopotamya medeniyetinin kurucusu olarak görülmektedirler.

Sümer toplumunda günlük hayatın tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Buna bağlı olarak bolluk ve bereket kavramları Sümerler için oldukça önemliydi. Ana rahminin verimliliğinin, topraktaki verimle ilişkili olabileceğini düşünmüş olmaları muhtemeldir, zira dönemin Sümer düşünür ve dil bilimcileri, bereket simgesi olan ve kabartmalarda geniş kalçalı göğsünü tutar şekilde betimlenen (Kat. No. 1 - Resim 1), Sümer'in en önemli şehirlerinden Uruk'un baş tanrıçası İnanna'yı kralları ile evlendirirlerse bu evlilikten doğan güç ve verimliliğin onlara da güç ve verimlilik getireceğine inanmışlardır. Bunun için de Sümer panteonunda Uruk'un dördüncü kralı Dumuzi'yi (Kat. No. 2 - Resim 2) çoban tanrısı yaparak İnanna ile evlenmek üzere seçmişlerdir²⁶.

'Kutsal Evlenme' öyküsünün anlatıldığı mit ana hatlarıyla 11 bölümden oluşmaktadır;

- 1- Tanrıça'nın Dumuzi'yi koca olarak seçmesi.
- 2- Evlenmeleri.
- 3- Tanrıça'nın yeraltına gitmesi.
- 4- Tanrıça'nın yeraltından kurtulup yerine kocası Dumuzi'yi göndermesi.
- 5- Kocasını baştan çıkaran kızın öldürülmesi.

---

²³ Üstüner 2008: 7.

²⁴ Kinal 1983: 17-18.

²⁵ Üstüner 2008: 7.

²⁶ Çığ 1998: 14.

- 6- Dumuzi'nin yeraltından kaçması.
- 7- Dumuzi'nin rüyası.
- 8- Dumuzi'nin tekrar yeraltına götürülmesi.
- 9- Dumuzi'nin kız kardeşi Tanrıça Geştinna'nın, kardeşi yerine yarım yıl yeraltında kalmayı kabul ederek, Dumuzi'yi yarım yıl için kurtarması.
- 10- Her ilkbaharda yeraltından çıkan Dumuzi ile İnanna'nın birleşmesi.
- 11- Bu birleşmenin, ülkenin kralı ile yüksek düzeyde bir rahibenin evlenmesiyle sembolize edilmesi ve bununla başlayan yeni yıl için kutlama şenlikleri²⁷.

İnanna ve Dumuzi'nin konu alındığı efsaneler içerisinde en bilinen şüphesiz Dumuzi'nin İnanna'ya kur yaptığı ve Kutsal Evlilik olayının anlatıldığı öyküdür. Bu öykü en iyi korunmuş Sümer mitlerinden biri olan “İnanna'nın Ölüler Âlemine İniş”nde anlatılır²⁸. Buna göre; Dumuzi ve Çiftçi Tanrısı Enkindu İnanna'ya aşık olur. Aralarında yaşanan uzun bir çekişmenin ardından Dumuzi, İnanna ile evlenmeyi başarır (Kat 3. - Resim 3). Bu evlenme gerçekleştikten sonra İnanna Dumuzi'yi ülkenin Tanrısal krallık tahtına oturtur²⁹. Ardından İnanna, gökyüzünün hanımı olmasına karşın, kudretini genişletmek, cehennemde de hüküm sürmek ister. Bundan dolayı, ne yapabileceğini görmek için ölüler diyarına inmeye karar verir. Kraliçelik giysilerini giyer, mücevherleriyle süslenir, “dönüşü olmayan ülkeye” gitmeye hazırdır. Ölüler diyarı kraliçesi, İnanna'nın ablası ve düşmanı olan ablası Ereškigal'dir. Hükümdarlığına ortak olduğunda ablasının kendisini öldürebileceğini düşünen İnanna, sadık ulağı Ninşubur'a üç gün sonunda dönmezse, tanrıların toplantı salonunda kendisi için ağıt yakmasını söyler. Sonra da onu kurtarması için önce Enlil'e, eğer Enlil reddederse, Nanna'dan yardım isteyecektir. Eğer Nanna'da reddederse bilgelik tanrısı Enki'den yardım isteyecektir. Onun yardım edeceğinden emindir. Tüm bu talimatları verdikten sonra İnanna ölüler diyarına iner ve yedi kapısından türlü bahanelerle geçer. Son kapıyı geçtiğinde çırılçıplaktır, Ereškigal ve

---

²⁷ Çığ 1998:14.

²⁸ Kramer 2014: 202.

²⁹ Çığ 2005: 70.

yargıç olan Anunnaki'lerin önünde diz çöktürülür. “Ölüm bakışlarını” ona dikerler ve İnanna bir cesede dönüşerek kazığa asılır³⁰.

Dördüncü günün sonunda hanımının geri dönmemesi üzerine Ninşubur aldığı talimatlara uyarak Enlil ve Nanna'ya gider. İkisi de yardım etmeyi reddedince Enki'ye gider ve kabul eder. Onu yaşama tekrar döndürmek için bir plan yapar. İki cinsiyetsiz yaratık şekillendirir. Onlara hayat yiyeceği ve hayat içeceği vererek ölümler diyarına gitmelerini emreder. İnanna'nın cesedine altmış kez dökmelerini emreder. Bu plan sonuç verir ve İnanna dirilir. Fakat ölümler diyarının karşı çıkılmaz bir kuralı vardı. Buranın kapılarından geçen, yerine geçecek birisini bulmadan yeryüzüne geri dönemezdi (Kat. No. 4 - Resim 4). Yeryüzüne çıkmasına izin verilir, ancak kendi yerine geçecek birini bulamazsa acımasız cinler eşliğinde geri götürülürdü. İnanna ve cinler yolculuklarına başlarlar. Birkaç kentin ardından, koruyucu tanrısı çoban tanrı Dumuzi olan Kullab kentine gelirler. İnanna kocasının, kendisi yerine ölümler diyarına inmeyi kabul edeceğinden emindir, fakat Dumuzi tam tersine reddederek güzel giysilerini giyer ve tahtına kurulur. İnanna ona “ölümün güzü”yle bakar ve onu ölümler diyarına götürmeleri için acımasız cinlere teslim eder. Dumuzi gözyaşı döker, tanrı Utu'dan yardım ve af diler³¹.

Yakın bir zamana kadar tabletlerdeki eksikliklerden kaynaklı olarak hikaye burada sonra ermekteydi. Fakat uzun uğraşlar sonucunda, tabletler tamamlanmış ve çevirileri yapılmıştır. Bu çevirilere göre hikayenin devamında; Utu her ne kadar araya girse de, Dumuzi İnanna yerine ölümler diyarına götürülmek için alıkonur. Bu karardan dönülmesi için çabalasa da hikayenin sonunda Dumuzi cinler tarafından öldürülür³². Fakat anlatılan bu hikayenin sonu 11 bölümlük Kutsal Evlilik olayının son üç maddesi ile örtüşmemektedir.

Son üç maddeyi de içeren diğer bir versiyonda hikaye şu şekilde devam eder; Dumuzi Güneş Tanrısı Utu'ya kendisini kurtarması için yalvarır, o da Dumuzi'nin elini ayağını yılanı çevirerek kaçmasını sağlar. Cinler peşini bırakmazlar, bunun üzerine kardeşinin evine saklanır, orada yakalanacağı zaman ise kırlara kaçar. Dumuzi kırlarda uyurken bir rüya görür. Rüya yorumlayıcısı olan kardeşi Geştinna'ya anlatır. Geştinna ise

---

³⁰ Kramer 1999: 197.

³¹ Kramer 1999: 197-198.

³² Kramer 2002: 205-211.

üzgün bir şekilde tekrar yakalanacağını söyler. Gerçekten de öyle olur Dumuzi yakalanıp yeraltına götürülür. Yaptığına pişman olan, fakat kocasının cezasını çekmesini isteyen İnanna'nın yardımıyla Geştinna, tanrılardan kardeşi yerine yarım yıl yeraltında kalmayı ister, böylece kardeşinin yarım yıl yerüzüne çıkmasını sağlar. Dumuzi yeryüzüne bahar zamanları çıkarak karısıyla birleşir. Bu birleşme sonucunda her yere bolluk ve bereket geleceğini düşünen Sümer din adamları o günü yeni bir yılın başlangıcı olarak kabul etmişlerdir³³.

Dumuzi, sürülerini aslanların saldırısından koruduğu sahnelerde ak elbise içindeki adam olarak görülmektedir. Daha sonralarda bu sahne klasikleşmiş ve kutsal çoban sığırları bağrına basmıştır. Sürülerini onlara hücum eden aslanlara karşı koruyan Dumuzi yaşama saldıran güce karşı 'Boğa İnsan' olarak savaşmıştır³⁴.

Yunan mitolojisinde ise İnanna Aphrodite, Dumuzi Adonis'e eşdeğer bir efsanede karşımıza çıkmaktadır³⁵ (Kat. No. 5 - Resim 5). Dumuzi için verilen, yarım yıl yeraltında, yarım yıl yeryüzünde kalma kararı Adonis için verilmiştir. Bunun dışında yine Demeter-Persephone ve Hades arasında geçen efsanede Dumuzi için verilen kararın, Persephone için verildiği görülmektedir³⁶ (Kat. No. 6 - Resim 6). Bu örneklerden yola çıkarak Sümerler'in,

---

³³ Sarı 2017: 34-35.

³⁴ Cemiloğlu 2010: 22.

³⁵ İnanna ve Dumuzi'nin yaşadıklarına benzer bir mitte anlatılanlar ise şu şekildedir; Myrrha adında bir genç kızın annesi, kızının Aphrodite'den daha güzel olduğunu söyler. Aphrodite ise bu hakareti cezalandırmak için, Myrrha'yı öz babası Kinyras'a aşık eder. Myrrha, kendini göstermeden, babasını karanlık bir odaya çeker ve orada birlikte olurlar. O anda sarhoş olan Kinyras kızını, cariyelerden biri sanar ve bu on iki gün boyunca bu şekilde devam eder. Myrrha hamile kalır. Babası bunu farkettiğinde kılıcını alarak kızının peşine düşer. Fakat tanrılar araya girerek kızı bir mür(sakız) ağacına dönüştürürler. Bu utancı kaldıramayan Kinyras kendini öldürür. Dokuz ay sonra bu mür ağacı ikiye yarılar ve içinden güzel yüzlü kahraman Adonis çıkar³⁵.

Aphrodite büyütmesi için bebeği yeraltı tanrıçası Persephone'ye verir. Persephone'de çocuğa aşık olur ve onu geri vermek istemez. Zeus ise Adonis'in yılın dört ayını Persephone'nin, dört ayını Aphrodite'nin, geri kalan kısımda da istediği yerde yaşayabileceğine karar verir. Kışın yeraltında saklanan, baharın gelmesiyle yeryüzüne dönen ve bitkisel varlığı temsil eden Adonis'e Suriye'de kadınlar tapınırlardı (Erhat 2011: 11-12).

³⁶ Demeter' bir gün kızı Persephone'nin acı çığlıklarını duyar. Arar fakat bulamaz. Bu kayboluştan dolayı çok üzgün olan Demeter dokuz gün boyunca dünyayı dolaır. Onuncu gün Helios yani Güneş'e rastlar. Güneş ona, Zeus'un gizli rızasıyla Persephone'yi Ölüler Ülkesi'nde ebedi karısı yapmak için Hades'in kaçırmış olduğunu söyler. Demeter bunun üzerine isyan ederek Olimpos'u terkeder ve insanlar arasına karışır. Bir gün yaşlı bir kadın kılığında Eleusis'e varır. Bir kuyunun kenarına, zeytin ağaçlarının gölgesine oturur. Su almaya gelen Keleos'un kızları onu eve götürürler. Böylece Demeter, küçük kardeşleri Demophon'un dadısı olur. Çocuk bir tanrıyı andırarak şaşırtıcı derecede büyür. Demeter ona, harlı ateşe tutarak ve ambrosia ile sıvıyarak ölümsüzlük kazandırmak ister. Çocuğun annesi bir gün bu uygulamaya şahit olur. Demeter şaşkınlıkla çocuğu elinden ateşe düşürür. Eleusis'te kaldığı süre boyunca Demeter toprağı verimli kılmayı reddeder ve açlık başlar. İnsanların çektiklerini görüp üzülen tanrılar, görevine tekrar dönmesi için Demeter'e yalvarırlar. Kızını

kendinden sonra gelecek olan uygarlıklar için dini anlamda bir temel oluşturduğunu söylemek mümkündür. Sümerler'in günlük hayattaki sorunlarından ve onlara buldukları çözümlerden yola çıkarak yarattıkları efsaneler, ilerleyen dönemlerde farklı uygarlıkların sorunlarına da cevap olmuş, bundan dolayı da çeşitli tanrılara uyarlanarak devamlılığı sağlanmıştır.

Sümer Aşk Tanrıçası İnanna; Akadlarda İştar, İsrail'de Astarta, Yunanlılarda Aphrodite, Romalılarda Venüs adı altında saygı görmüş ve varlığını devam ettirmiştir. Bugün de İsa'nın annesi Meryem'e, İnanna'ya ait nitelikler atfedilmiştir. O da tıpkı İnanna gibi göğün hakimi, sosyal adaletin savunucusu, fakirlerin, ezilenlerin koruyucusu olarak saygı görmektedir. Bunun yanı sıra İsa'nın durumu da Dumuzi ile benzerlik göstermektedir. Dumuzi'nin dövülerek ve eziyet edilerek yeraltına indirilişi, tekrar yeryüzüne çıkışı, İsa'ya yapılanlar ve her yıl yeryüzüne çıktığı düşüncesi Dumuzi efsanelerini andırmaktadır. Safavilerde Ali'nin dünyaya geleceği inancı da bu efsanenin bir yansıması olabilir. Ayrıca Dumuzi, kullandığımız takvimde "Temmuz" olarak adını sürdürmektedir. Musevilerde de "Tammuz" şeklindedir. Temmuz ayının 17'sinde İsraili kadınların oruç tutarak mabet kapısında ağlamaları, Dumuzi'nin yeraltına götürülüşünü canlandırmaktadır. Ülkemizde ise mayıs ayının başlangıcında kutlanan Hıdırellez şenlikleri 'Kutsal Evlenme' törenlerinin devamı niteliğindedir. Çünkü şenlik Hızır ve İlyas Peygamber'in bir araya gelmesi sebebiyle yapılmaktadır³⁷.

Bunların dışında Çiftçi Enkimdu ve Çoban Tanrı Dumuzi arasında yaşananları konu alan efsane ile kutsal kitaplarda yer alan Habil-Kâbil kıssasının birbirleriyle olan benzerlikleri dikkat çekicidir. Kıssaya göre ziraat ile uğraşan Kâbil ile hayvancılık yapan Hâbil arasında bir çatışma söz konusudur. Çiftçilik ve hayvancılık yani diğer bir deyişle, yerleşik yaşam ve göçebe yaşam tarzı arasındaki rekabeti yansıtan bu çatışma teması Dumuzi ve Enkimdu mitosunda da yer alır³⁸. Yani kısaca Kabil ile Hâbil mitosuna³⁹ "çiftçi ile

---

görmek şartıyla kabul edeceğini söylemesi üzerine, Zeus Hades'e Persephone'yi getirmesini söyler. Fakat Hades getirmeden önce Persephone'ye nar verir. Nardan bir tane yer ve Ölüler Ülkesi'nde yiyecek tatmasıyla birlikte oraya tekrar geri döneceğine söz vermiş olur. Bunun sonucunda yılın üçte ikisini annesinin, geri kalanını da yeraltı dünyasında geçirmesine karar verilir. (Estin – Laporte 2003: 138-139)

³⁷ Çığ 2005: 65-66.

³⁸ Öztürk 2004: 160.

oban” gibi eski bir Sümer mitosunun, geçirebileceği değişikliklerin neler olabileceğinin en güzel kanıtıdır⁴⁰.

Habil- Kâbil kıssasının ele alındığı bu mozaikte çok farklı renkte taşlar kullanılmıştır. Yerde başından kanlar akarak yatan Habil, Kabil’i tek eliyle durdurmaya çalışırken görülmektedir. Solda ise elindeki aleti kaldırmış Hâbil’e vurmak üzere olarak betimlenen Kabil görülmektedir. İkisinde üzerlerinde tunik benzeri bir kıyafet ve onun üzerinde pelerin bulunmaktadır. Göğüs bölgelerinde nden bağlanmış bir kuşak bulunmaktadır. Arka planda doğa yansıtılmaya çalışılmış, ağaç ve dağ gibi oluşumlar betimlenmiştir (Kat. No. 7 - Resim 7).

---

³⁹ “Kutsal Kitaplarda çobanlık” başlığı altında detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

⁴⁰ Hooke 2002: 176.

2-AKKAD, ASSUR VE BABİL'DE ÇOBANLIK

2.1.Akkadlar'da Çobanlık (MÖ 2350-2150),

Akkad şehrinde Sargon liderliğinde Akkad devleti (MÖ 2350) kurulmuştur⁴¹. Akkadlar egemen bir güç haline gelene kadar Sümer kent kültürünü özümsemiş, kendi katkılarıyla da bu kültürün sonraki toplumlara aktarılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Çivi yazısını benimseyerek kendi dillerime adapte etmişler, resmi devlet işlerinde ve dini ayinlerde Sümerceyi kullanmışlardır⁴². İlerleyen zamanlarda ise semitik özelliklere sahip zengin bir dil olan kendilerine ait Akkadçayı kullanmaya başlamışlardır⁴³. Sümerler'in başlattığı, Akkadlar'ın sistemleştirdiği sosyal yaşamda ticaretin sağlandığı maddi rahatlığın olanaklarıyla, Akkad uygarlığı fikir ve sanatta oldukça başarılı olmuştur. MÖ 3000'in ilk yarısında başlayan güçlü "Tanrı inancı" Akkad döneminde gelişerek, insanı tam anlamıyla tanrıya bağlamıştır⁴⁴. Kuzey doğudan gelen Gutiler, Akkad bölgesini işgal ederek buradaki Akkad hakimiyetine son vermişlerdir. Akkad hakimiyeti altında yaşayan Sümerler ise bu durumdan memnun kalmayarak yeni bir Sümer devleti kurmuştur⁴⁵.

Mezopotamya'nın en önemli kadın tanrısı Sümerler'deki Tanrıça İnanna'nın Akkad inanışında adı İştardır. İştardır. İştardır, savaşa düşkün ve savaşçı bir tanrıça olarak yorumlanır. Savaş anında en sevdiği kralların yanında durarak onlara güç verdiği düşünülmektedir. İştardır'ın canavarı bir aslandı ve sembolü yıldız ve yıldız diskiydi⁴⁶.

Sümerler'deki Dumuzi-Inanna efsanesi, Akadlar'da İştardır-Temmuz uyarlamasıyla varlığını sürdürmüştür⁴⁷. Dinsel sahneler silindir mühürler üzerinde sıkça görülmektedir. İştardır'ın yeraltına inişini anlatan Adda mührü oldukça güzel bir örnektir (Kat. No. 8 - Resim 8) Bunun yanı sıra Etana ve Kartal mitosu mühürler üzerinde yer almaktadır. Tufan'dan sonra bir kralın rehberliğinden ve çobanlığından yoksun insanlığın içinde bulunduğu durumun anlatılmasıyla başlar. Krallık alametleri olan asa, taç, tiara (külâh), çengelli çoban

---

⁴¹ Memiş 1996: 24.

⁴² Köroğlu 2011: 75.

⁴³ Üstüner 2008: 45.

⁴⁴ Üstüner 2008: 45.

⁴⁵ Üstüner 2008: 33.

⁴⁶ Black-Green 1992: 108-110.

⁴⁷ Black-Green 1992: 108.

sopaso gökte Anu'nun önüne getirilmişlerdir. Daha sonra tanrılar topluluğu, krallığın gökten yere indirilmesine karar verir. Buradan atanan kralın Etana olduğu sonucuna varılabilir. Fakat Etana'nın bir varisi yoktur ve tanrı Şamaş'a her gün kurban keserek, dua ederek kendisine bir varis bağışlaması için yalvarmaktadır. Şamaş, krala, dağı aşmasını, orada bir çukur göreceğini, çukurun içinde tutuklu bir kartal bulacağını söyler. Kartalı serbest bırakırsa, kartal kendisini doğum otuna götürecektir⁴⁸. Anlatılan konunun yer aldığı mühürlerden birinde; Bir varis edinmek için kartal tarafından cennete taşınan efsanevi bir kral ve çoban Etana görülmektedir. Ortada Etana'nın havada kartal tarafından taşındığı betimlenmiştir. Hemen altında oturan iki köpek onu izliyor vaziyettedir. Sağda ve solda çoban olabileceği düşünülen figürler tarafından sürülen koyunlar görülmektedir (Kat. No. 9 – Resim 9).

2.2.Assur'da Çobanlık (MÖ 1245-612)

Assur, birinci binyılın başından itibaren Mezopotamya'da rakipsiz bir krallık ve imparatorluk konumuna erişmiştir. Bu sürecin başlangıcını ise kaybedilen toprakların geri alınması oluşturmaktadır. Sınırları güneyde Basra Körfezi, güneybatıda Mısır, batıda Anadolu içlerine kadar genişlemiştir. Başkentleri Assur'da ve diğer kentlerde ele geçen çivi yazılı kil tabletler bu dönemle ilgili önemi bilgiler sağlamaktadır⁴⁹. Bu tabletlerden Asurlular'ın ticaret konusunda oldukça gelişmiş bir toplum oldukları ve ticari ilişkilerinin çok gelişmiş olduğuda açıkça gözlemlenmektedir.

Dini inançlar konusunda oldukça tutucu olan Assurlular, Sümer dönemine ait mitolojik alıntılar, kasideler ve gelenekleri benimsemişlerdir⁵⁰. Sümer Panteonun'da yer alan tanrıları, isim değişikliğiyle kabul ettikleri görülmektedir⁵¹. Bunlardan biri İnanna yani İştâr'dır. Assur'da, İştâr ile ilgili Sümer mitolojisinde anlatılanlardan daha farklı bir versiyonu karşımıza çıkar. Burada İştâr daha düşmanca ve tehditçi bir kişi olarak anlatılır⁵².

Ülkenin baştanrısı ise Assur'dur. Kral, ülkeyi tanrı adına yönetmekle görevlidir ve aynı zamanda da onun baş rahibidir. Belli dönemlerde kurban kesmek, hediyeler sunmak da

---

⁴⁸ Hooke 2015: 72,73.

⁴⁹ Köroğlu 2011: 151.

⁵⁰ Köroğlu 2011: 189.

⁵¹ Üstüner 2008: 89.

⁵² Hooke 2015: 49.

kralın görevleri arasındadır⁵³. Bundan dolayı olmalıdır ki, krallar betimlerde kucaklarında koyun, koç ya da geyik gibi hayvanlarla betimlenirler.

Dur Şarrukin Sarayı'nda bulunmuş bir othostad, bugün Louvre Müzesi'nde bulunmaktadır. Burada Sargon II., kurban taşıyıcısı olarak gösterilmektedir. Sağ elinde tuttuğu lotus çiçeği ile dinsel bir törene katılmaktadır. Koltuğunun altına aldığı oğlak ise törende kurban edilecek olan hayvan olmalıdır⁵⁴ (Kat No. 10 – Resim 10).

Diğer bir Asur Kralı olan Assurnasir-pal II'nin (MÖ 883-859) Kraliyet Sarayı'nın taht odasında anıtsal bir taş kabartma ele geçmiştir. Koltuğunun altında kurbanlık geyik taşıyan kanatlı bir cin görülmektedir. Diğer bir elinde stilize bir ağaç tutmaktadır⁵⁵ (Kat No. 11 – Resim 11).

2.3.Babil'de Çobanlık (MÖ 625-539)

Babil devleti MÖ 625 yılında Nabopolassar tarafından yeniden kurulmuştur. Başkentleri Babil'dir. MÖ 609 yılında ise Harran'ı almasıyla birlikte tüm Mezopotamya'ya hükmetmeye başlamış⁵⁶, Pers Kralı Kyros'un seferiyle varlığına son verilmiştir⁵⁷. En ünlü hükümdarlarından biri olan Nebukadnezar Babil'de yaptırdığı görkemli yapılar, hem de askeri ve toplumsal anlamda iz bırakan bir hükümdar olmuştur. İştar Kapısı ve Babil Kulesi buna örnek olarak gösterilebilir. Sonraki yüzyıllarda Dünya'nın Yedi Harikası arasında sayılan Asma Bahçeleri ise Babil'in bilinen önemli yapılarından biridir. Babil aynı zamanda edebiyat, sanat, astronomi, matematik ve tıp gibi alanlarda yetişmiş bilge insanlara sahipti⁵⁸.

Akkad, Assur ve Babil gibi Sami kökenli kavimlerde, Sümerler'e oranla tanrı sayısı azalmış, fakat Sümer tanrılarına tapınmaya devam etmişlerdir. Marduk, Hammurabi döneminden sonra Sümer tanrısı Enlil'in yerini almıştır. İsim değişikliğiyle tapınım gören bir diğer tanrıça İnanna, İştar olarak kabul görmüştür. Savaşçıl, bereket ve bolluğu sembolize eden kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır⁵⁹. İştar (İnanna) ve Tammuz (Dumuzi)

---

⁵³ Köroğlu 2011: 189.

⁵⁴ Üstüner 2008: 87.

⁵⁵ Black-Green 1992: 88.

⁵⁶ Üstüner 2008: 99.

⁵⁷ Köroğlu 2011: 208.

⁵⁸ Köroğlu 2011: 200-205.

⁵⁹ Dönmez 2019: 38-40.

efsanesi bu dönemde de benimsenmiş olsa da tasvirlerine çok fazla yer verilmemiştir. Babil döneminin önemli tanrı veya tanrıçaları ön plana çıkmış, Dumuzi efsanesi geri planda kalmıştır.

İştar genellikle tek başına tasvir edilmiştir; bir mühür üzerinde, aslan başlı kartal üzerinde durmaktadır. Omuzlarından silahlar çıkmakta olup, sol tarafta bir adam ve onun hemen arkasında bir kadın durmaktadır. Sadece tanrıça İştar yüzden verilmiş olup, diğer figürler profilden görölmektedir. 3 sütunlu bir yazıt İştar'ın hemen sağında yer alır. (Kat. No. 12 – Resim 12)

Tüm bu dönemlere ve örneklere bakıldığında, Sümerler toplumunun yaratmış olduğu inanç sisteminin, yüzyıllar boyu varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Fakat her dönemin kendine ait, ön plana çıkarttığı koruyucu tanrıları, kimi zaman bu tanrıların önüne geçmiştir. Söz konusu dönemlerde çobanlıkla ya da çobanların görevleriyle ilgili bilgiler metinlerde yetersiz olmakla birlikte, mitolojik anlamda da karma bir tanrı panteonuna sahip olmaları bilgi edinme konusunda sıkıntılar yaratmıştır. Özellikle görsel sanatların yeteri kadar gelişmemiş olması araştırma yapmayı zorlaştırmıştır.

3-HİTİTLER'DE ÇOBANLIK (MÖ 1700-650)

Hititler Anadolu'da önce beylikler halinde (MÖ 2000-1660), sonra bir krallık (1660-1460), daha sonra da büyük bir krallık kurarak (1460-1190) egemen olmuşlardır. Politikalarını gerçekçilik üzerine kuran Hititler, yerli Anadolu kavimlerini oldukça hoşgörülü bir tavırla yönetmişlerdir. Mezopotamya'dan çivi yazısını alarak kendi çağlarının en ileri ülkelerinden biri haline gelmişlerdir. Bunun yanında hiyeroglif yani kutsal oyma anlamına gelen resimli yazıyı da kullanmışlardır. Yasalara, insan haklarına ve anlaşmalara saygı gösterecekler de, birçok küçük krallıkla dengeli ve uyumlu bir politika yürütmek mümkün olmamıştır. İçten ve dıştan aldığı saldırılarla 800 yıl süren Hitit hakimiyeti son bulmuştur.

Hitit toplumunda günlük hayatta hayvancılık ve dolayısıyla da çobanlık önemli bir yere sahipti. Kaynaklarda çobanlıkla ilgili kayıtların sınırlı olması, bu mesleğin Hitit kültüründeki yerinin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırır da, çivi yazılı belgelerde çoban sözcüğü ve çobanlıkla ilgili terimler tespit edilmesi konuyla ilgili yorum yapabilme olanağı sağlamıştır⁶⁰.

Hititçe çivi yazısıyla yazılmış bu tabletlerde sık sık “koyun çobanı”, “sığır çobanı” ifadelerine yer verilmiştir. Bu ayrım ilerleyen zamanlarda farklı küçük ya da büyükbaş hayvanlar için de yapılmış fakat metinlerde bu ikisi kadar sık geçmemiştir. Bu ifadenin bir benzerinin Mısır'da “domuz çobanları” olarak geçtiği Herodot tarafından bildirilmiştir⁶¹. Yine bir hiyeroglif tablet metninde “tanrının sığır çobanları” ve “tanrının koyun çobanları” ifadesinin yer alması, Hititlerde çobanların aynı zamanda bu işi tapınak adına yürüten kişiler olduğu şeklinde algılanabilir. Bu ifadedeki “tanrının” ünvanını taşıyan kişiler diğer çobanlardan farklı olarak, daha üst mevkilerde olan, kurban edilecek hayvanları organize eden, tanrılara sunulacak hayvanları seçen ve sunan görevliler olarak tanımlanmıştır⁶². Bu kişiler tanrıya sunulacak olan hayvanları zamanında getiremezlerse, onları kendileri yer ya da amirlerine gönderirlerse ve bu olay duyulursa ölüm cezası verilmekteydi. Fakat duyulmazsa, o hayvanları teslim ettiklerinde “Eğer bu taze (etleri) kendi canımıza

---

⁶⁰ Yiğit 2002: 179.

⁶¹ Hdt II, 47,141.

⁶² Yiğit 2002: 773.

verdiyse ya da onları amirlerimize ya da karılarımıza, çocuklarımıza ya da başka bir insana verdiyse tanrılarının ruhunu incittik” demek zorundaydılar. Böylece yemin eden sığır ve koyun çobanları tanrının ruhunun rhytonunu alıp içindekini içeceklerdi. Suçları yoksa tanrı onları koruyacak, suçlularsa karıları ve çocuklarıyla birlikte mahvolacaklardı⁶³. Tanrının rhytonundan içip bitirme eylemi, tanrıya karşı suçu olanlar için bir tür tanrı mahkemesi olduğu düşüncesini akla getirmektedir⁶⁴.

Hititler’de büyük hayvan sürülerinin yaylalardaki elverişli otlaklara götürülmesi önemli bir iş ve yaşam biçimiydi. Çoğunlukla çobanlar, savaş esiri olarak getirilen kölelerden oluşuyordu. Ancak önemli bir sorumluluk yüklendiklerinden dolayı bu görev en güvenilir ve dürüst olanlara verilirdi⁶⁵.

Tapınak görevlileriyle ilgili talimatların verildiği bir metinde “süt bayramı”ndan bahsedilir. Ayrıca sütün yayıkta çalkalanması konu edilir⁶⁶. Buradan da anlaşılabacağı üzere yayıkta çalkalayarak süt ürünlerini elde etmek de çobanların görevidir. Bu çobanlar tapınakta görevli olanlar çobanlar olduğundan dolayı, süt ürünlerinin tapınağa ait hayvanlardan elde edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Alacahöyük kent kapısı önündeki ortostatlarda bulunan bir kabartmada, sürülerine liderlik eden bir din görevlisi tasviri görülmektedir. En önde giden görevli, hemen arkasında bulunan kurbanlık koçun boynuzlarından tutarak peşinden götürmektedir. Koçlara perspektif verilmeye çalışılmış, birbirinin üstüne çıkmış gibi yürüyen sürüler şeklinde gösterilmiştir (Kat. No. 13 - Resim 13). Sürüye liderlik eden görevlinin baş kısmı tahrip olsa da, üzerinde uzun tunik benzeri bir giysi olduğu görülmektedir. Ayaklarında ucu kıvrık ayakkabıları ve en önemlisi elindeki asa oldukça dikkat çekicidir. Bu asa önemli kişilerin elinde görülen ve Hitit Dönemi’nde kalmuş adı verilen çoban asasıdır (Kat. No. 13 - Resim 13-a).

---

⁶³ Süel 1985: 176.

⁶⁴ Carruba1967: 94 vd.

⁶⁵ Atakuman – Tanyeri Erdemir – Erdem – Koç 2006: 33.

⁶⁶ KBo XIII 4 Rs. IV 41-42. Bknz. Süel 1985: 82-83.

Yine Alacahöyük'teki sfenksli kent kapısında, kral ve kraliçe, Huvaşı-Taşına ve Gök tanrısının boğasına tapınma sırasında betimlenmiştir⁶⁷. (Kat No 14 - Resim 14) Kabartmanın en solunda kraliçe, onun hemen önünde dini kıyafetler içerisinde kral görülmektedir. Kralın bir eli işaret eder şekilde yukarıda, diğer elinde ise kalmuş tutmaktadır. Kralın sağında Huvali-Taşı onun hemen sağında da bir yükselti üzerinde Gök tanrısının boğası görülmektedir. Kutsal bir sahnede kralın elinde kalmuş ile betimlenmesi, kralın kutsallığını sembolize etmek amaçlı kullanılmış olabilir.

Bunun yanı sıra yine Hititlerdeki bir dua metninde Güneş Tanrısı'na yapılan bir yakarmada onu tanımlarken “İnsanlığın Çobanı”⁶⁸ sıfatına yer verilmiştir. Çoban sözcüğünün anlamı göz önüne alındığında bir tanrının bu sıfatı taşıyor olması oldukça ilginçtir. Hattuşa Yazılıkaya'da 2 no'lu hiyeroglifli odanın arka duvarında, sol elinde kıvrık asası ile betimlenen tanrının ‘Güneş Tanrısı’ olduğunu, başının üzerindeki güneş kursundan anlamaktayız. Bu güneş kursu yaşarken tanrılaşmış bir Hitit kralının sembolü de olabilir. Bunun yanı sıra Güneş tanrısının diğer tanrılardan farklı olarak kralların giydiği kıyafetler ile karşımıza çıkar. Kıvrık ayakkabıları vardır ve elinde kralların taşıdığına benzer bir asa bulunmaktadır (Kat. No. 15 - Resim 15). Bu asa, çobanın hayvanlarını güderken kullandığı en önemli gereci olan değnek ile benzerlik göstermesi nedeniyle “İnsanlığın Çobanı” sıfatı Güneş Tanrısı'na atfedilebilir⁶⁹.

Yazılıkaya'daki en güzel kabartmalarda biri, Tanrı Şarruma'nın Kral Tudhaliya'yı kucaklayışını gösteren sahnedir (Kat No. 16 - Resim 16). I. Hattuşili'nin vasiyatnamesinden anlaşıldığı kadarıyla, kucaklama, onur verme ve koruma göstergesi olarak görülmektedir. Şarruma'nın sivri başlığı, tanrı ideogramlarıyla bezenmiş şekildedir. Kucakladığı Kral Tudhaliya ise uzun kıyafetleriyle başında yükseltisiz bir başlık ile betimlenmiştir⁷⁰. Kralın elinde tuttuğu kalmuş, tanrı tarafından onurlandırılması ve

---

⁶⁷ Akurgal 1988: 531.

⁶⁸ Daddi 1982: 25.

⁶⁹ Beckman 1988: 33-34.

⁷⁰ Akurgal 1988: 529.

kutsallaştırılmasının sembolü olarak durmaktadır. Uçları yukarı kalkık ayakkabılarıyla birlikte yatay bir düzlemde sıralanmış şekilde gösterilmişlerdir⁷¹.

Özellikle Hitit İmparatorluk Dönemi'nde kalmuş kullanımında bir artış görülmüştür. Hitit yazılı belgelerinde ^{GIŠ}kalmuş ve tanrı asası ^{GIŠ}PA'nın tasvirlerde lituusa karşılık geldiği belirlenmiştir. Hititler'de lituuslar hem tanrılar, hem de krallar tarafından taşınmaktaydı. Festivallerde krallar tarafından taşındığı yazılı belgelerde geçmektedir. Merasim alaylarında elde taşındığı, kral tahta oturduğunda sağ tarafına ya da tahta koyulduğu⁷², tahttan indikten sonra ise kendisine verildiği ve kalmuşu ekmek kutsamada kullandığı bilinmektedir⁷³.

Metinlerde GAL NA.KAD yani “çobanların büyüğü” olarak geçen ünvan az sayıda da olsa bulunmaktadır. Söz konusu kayıtlar incelendiğinde kesin olmamakla birlikte bunun askeri bir ünvan olarak kullanıldığı, hatta üst düzey bir komutanlardan biri olduğu konusunda güçlü ifadeler vardır⁷⁴. Çobanların başı anlamı ve çobanlık mesleği ile, bir komutanın yaptığı işin temeldeki benzerlikler göz önüne alındığında bu olasılığın gerçek olma ihtimali artmaktadır.

Görüldüğü üzere Hititler'de çobanlık kavramı toplum hayatında oldukça önemli bir yer edinmiştir. Gerek dini ritüellerde sunulacak hayvanların beslenip, büyütülüp, seçilmesi anlamında gerekse de günlük hayatlarında çobanlık mesleğini seçen insanlar bu mesleği daha da önemli kılmıştır. Özellikle eski toplumların et, süt gibi günlük beslenme ihtiyaçlarını, bu çobanların besleyip büyüttüğü sürülerden seçmeleri olasıdır. Beslenmenin yanında birde herhangi bir amaçla kesilen bir hayvanın, yüzülen derisinden insanların faydalanmaları muhtemeldir. Zira zor yaşam şartlarıyla mücadele de hayvan postları insanlığın başlangıcından itibaren yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Tüm bunlara bakarak söylenebilir ki; Görsel ve yazılı belgeler bize toplumda, alt sınıftan üst düzey bir askeri görevliye veya kırsal alanda doğrudan çobanlık yapanlardan, tapınak görevlilerine kadar

---

⁷¹Akurgal 1988: 529.

⁷² Ünal 2003: 96.

⁷³ Alp 1948: 304-305.

⁷⁴ KBo V 6 I 32=BoTU 41. Bknz.Güterbock 1956: 91.

pek çok farklı toplumsal statülerde kullanıldığını göstermektedir. Çobanlık Hititlerde tek bir anlamdan çok daha fazlasını içinde barındırmaktadır.

4-URARTU VE FRİG UYGARLIKLARINDA ÇOBANLIK

4.1.Urartu'da Çobanlık (MÖ 850-580)

Urartular, MÖ. 1. binin başlangıcında Van Gölü ve çevresinde önemli bir devlet kurmuşlardır. Bugünkü bilgilere göre en eski tanrısı Sardur olmakla birlikte, Urartu en parlak dönemini, Menua, Argusta ve II. Sardur hükümdarlıklarında yaşamıştır. Urartu'lar çivi yazısını kullanmışlardır. Hitit hiyerogliflerine benzer fakat ondan farklı resimli bir yazı stillerinin de mevcut olduğu anlaşılmıştır⁷⁵.

Urartu dininde başlıca 3 tanrı bulunmaktadır. Bunlar; milli tanrı Haldi, Gök tanrısı Teşeba ve Güneş tanrısı Şivini'dir. Haldi'ye günde 17 sığır, ve 34 koyun, diğer iki tanrıya da 6'şar sığır ve 12'şer koyun kurban etmek gerekmekteydi⁷⁶. Tanrılara yapılacak sunular için gerekli hayvanları büyüten, bakımlarını yapan ve sunuya hazırlayan kişinin, Urartu kil tabletlerinde "baş çoban" olarak adlandırılan kişi olması muhtemeldir. "Kulu" adındaki baş çobanın doğrudan krallığa bağlı olarak bu işi yürüttüğü düşünülmektedir. Erebuni'nin büyük sarayında duva resminde bir çoban, elinde yeni doğmuş bir kuzu, önünde sürüleriyle betimlenmiştir⁷⁷. (Kat No. 17 – Resim 17)

4.2.Frig'de Çobanlık (MÖ 750-300)

Frigler Troya VIIa'nın tahrip edilmesinin ardından Anadolu'ya gelen, kökeni Balkan'a dayanan boylardan biridir. Siyasi anlamda ilk defa MÖ 750'den sonra ortaya çıkmışlardır. Kral Midas (MÖ 735-695/675) döneminde Orta ve Güneydoğu Anadolu'ya egemen, güçlü bir krallık haline gelmişlerdir. Frigler ağaç işçiliği, maden ve dokumacılıkta ürettikleri eserler sonraki dönemlerde de beğeni kazanmış ve taklit edilmiştir. Değerli madenlerden yapılmış takılar, geometrik desenlerle bezeli süslü mobilya eşyaları oldukça önemlidir. Müzik alanında da sonraki toplumlara bir esin kaynağı olmakla birlikte, kültür düzeylerinin de yüksek olduğu bilinmektedir. Yazı, sadece kralın tekelinde olmayıp, halk tarafından da çoklukla kullanılmaktaydı⁷⁸.

---

⁷⁵ Akurgal 1988: 175.

⁷⁶ Akurgal 1988: 176.

⁷⁷ Sezer 2019: 43,44.

⁷⁸ Akurgal 1988: 191.

Frigler Anadolu'nun yerli kültürünü benimsemekle beraber, kendilerine özgü tanrı ve tanrıçalarıyla eşleştirerek değişikliğe uğratmışlardır. Böylece Frigler kendilerine ait bir din anlayışı ve tanrılar topluluğu oluşturmuşlardır. Bunların içinde en önemlilerinden biri şüphesiz Kybele ve onun yanındaki sevgilisi, oğlu ve hizmetkârı çoban Attis'dir⁷⁹. Frigler, Ana Tanrıça Kybele'nin sevgilisi, oğlu Attis'e her sene ilkbaharda kavuştuğuna; bu şekilde doğada yeni bir hayat başladığına, Attis'i yitirdiğinde ise, doğanın kış uykusuna daldığına inanmışlardır⁸⁰. Bu efsane Sümerler'de İnanna-Dumuzi, Yunan mitolojisinde Aphrodite-Adonis efsaneleriyle oldukça benzerlik taşımaktadır.

Attis doğulu çoban kıyafetleri ve frig başlığıyla betimlenmiştir. Ancak örnekler Roma Dönemi'ne aittir. Bu nedenle Roma Dönemi'nde örnekleri verilerek tekrar incelenecektir.

---

⁷⁹ Albayrak 2007: 140.

⁸⁰ Uçankuş 2002: 31.

3-ANTİK YUNAN'DA ÇOBANLIK (MÖ 760- MÖ 30)

Yunanlılar'ın günlük yaşamında çobanlığın ne anlama geldiği konusunda elimizde yeterli veri bulunmamakla birlikte, mitolojide bu terimle oldukça sık karşılaşmaktayız. Bu da bize çobanlığın Yunan toplumunda etkin bir rol oynadığını ve efsanelerde sıkça yer verilecek kadar da önemsendiğini göstermektedir.

Antik Yunan mitolojisinde ilk akla gelen şüphesiz “Çobanların Tanrısı” olarak efsanelere konu olan Pan'dır. Pan, sürüleri ve çobanları koruyarak mitolojide bereketi simgelemektedir. Genellikle elinde syrinks ya da çoban aleti olarak bilinen pedum görülmektedir. Keçi ayaklı, çift boynuzlu, dansı ve perilerle çimenler üzerinde oynaşmayı seven, güzel flüt çalan bir karakter olarak betimlenen Pan, mitolojide Hermes'in oğludur. Hermes'in de çobanların koruyucusu ve yol göstericisi olduğu düşünüldüğünde, oğlu Pan'a atfedilen bu görev hiçte şaşırtıcı değildir. Pan'ın ismi, yüksek ihtimalle, “beslemek” anlamına gelen bir sözcükten türemiştir. İngilizcedeki pastor yani “çoban” ve pastures yani “otlak” sözcükleride aynı kökten türemiştir. Dolayısıyla Pan, çobanların güttüğü hayvanların semirmesini sağlayan gücün sembolü olarak görülür⁸¹. Pan geceleri ormana yolu düşenlerin korktuğu bir varlıktır. Bu nedenle gözle görülür bir nedeni olmaksızın ani korkular Pan'dan bilinir ve “panik” sözcüğü de buradan gelmektedir⁸².

Antakya'da bulunan ve şu anda Antakya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan mozaikte Pan yukarıda anlatılan özellikleriyle betimlenmiştir. Keçi ayaklı, elinde kıvrık çoban asası olan lituus tutan Pan'ın baş kısmı önden gövdesi hafif profilden verilmeye çalışılmıştır. Boynuna bağladığı pelerin uçar şekilde betimlenmiştir (Kat. No. 18 - Resim 18).

Bir efsanede Pan, su perisi Syrinks'e göz koyar, ama Syrinks Pan'ın çirkinliğinden dehşete kapılarak kaçır. Sonunda bir su kıyısına gelen Syrinks sazdan kamışa dönüşüp kendini saklamaya çalışsa da Pan kıyıdaki bütün kamışları keser ve farklı boylarda birkaç kamış boruyu bir araya getirerek kendisine bir flüt yapar⁸³.

---

⁸¹ Powell 2018: 219.

⁸² Bulfinch 2012: 148.

⁸³ Powell 2018: 220.

Pompeii’de bulunan duvar resminde, Pan elinde Syrinks ile resmedilmiştir⁸⁴. Oyulan bir kaya parçasına oturmuş olan Pan, çıplak şekilde tasvir edilmiştir. Başında bir çelenk bulunur ve hafif sağa doğru bakmaktadır. Bir elinde syrinks, diğerinde giysi benzeri bir eşya ve çoban asası tutmaktadır. Vücut hatları ve kasları belirgin bir şekilde verilmeye çalışılmıştır (Kat. No. 19 - Resim 19).

Hristiyanlığın ilk dönemlerine ait eski bir geleneğe ait inanışta; göksel bir varlık Betlehem’deki çobanlara İsa’nın doğduğunu haber verdiğinde, bütün Yunan adalarında yüce Pan’ın öldüğünü, Olympos’taki Tanrı Meclisinin dağıldığını ve ilahların çoğunun artık soğuk bir karanlıkta dolaştığını anlatan bir inilti duyulmuştur. Bu konuda yazılan birçok şiir mevcuttur. Şairler Pan’ın ölümüyle birlikte antik çağların bu güzel mitolojisinin yıkılmasından dolayı duydukları üzüntüyü şiirlerine de yansıtmışlardır⁸⁵.

Olympos’lu 12 tanrıdan biri olan, Pan’ın babası Hermes’in⁸⁶ görevleri arasında yukarda da bahsettiğimiz gibi çobanları ve sürüleri korumak yer alır. Fakat Hermes dağlarda ve koruluklarda hayvanlarını otlatan çobanların yolunu şaşırtmaktan geri kalmaz, sürüleride şaşırtır, anlaşılmaz, yanıltıcı ve kurnaz bir tanrıdır⁸⁷. Bunun yanı sıra hayvan sürülerinin verimliliğini sağlaması Hermes’i eril bereket tanrılarının arasına sokmuştur. Hesiodos Theogonia’da Hermes’den şu şekilde bahseder; Belalı engin denize açılanlar da, başvururlar Hekate’ye ve yeri sarsan tanrıya, bereketli av sağlar onlara soylu tanrıça, ya da tam başaracakları sırada avlarını alır ellerinden canı isterse. Hermes’le sürüleri üretir ağıllarda: Öküzleri, keçileri, ak yünlü koyunları azaltır ya da çoğaltır gönlünce⁸⁸.

Bunun yanında eski çağlarda bazı yöre insanları çobanların dünyasında hırsızlıkla sürülerin çoğalacağına inanılıyordu. Bunun en ünlü örneği Salamisli Aias Truva Savaşına katılan kahramanlardan biridir. Trozen’den Korinth’e ve Megara’ya kadar koyunları, sığırları düğün hediyesi olarak getirtmişti. Bugün bile Giritli çiftçiler ve çobanlar yiğitlik simgesi olarak süğün ziyafetlerinde genel olarak başkalarının sürülerinden çalınan hayvanları keserek sunarlar. Hermes’in torunu olan Odysseus’un İthake’de bulunan

---

⁸⁴ LIMC VIII, 1997: 626, Kat. No. 197.

⁸⁵ Bulfinch 2012: 150.

⁸⁶ Detaylı bilgi için bk. “Hermes”, Simon 1969: 295-316.

⁸⁷ Karaosmanoğlu 2005: 125.

⁸⁸ Hes. Theog., 445: 119.

sarayına döndükten sonra çalınan ve hayvanların yerine, kendisinin de başkalarının hayvanlarını toplayacağını anlatır; gidip konağındaki mallarına bakmalıyım şimdi, o azgın heriflerin yiyip tükettiği sürülerime, gider toplarım yağmayla bir çoğunu kendim, geri kalanını Akhalar verir, gene dolar ağıllarım⁸⁹. Odysseus'un büyük babası olarak bilinen Autolykos, babası Hermes'ten hiç yakalanmadan çalmayı öğrenmişti. Bunun dışında da birçok özelliğini dedesi Hermes'ten almıştır. Her ikisi de ölümler ülkesine inme yeteneğine sahipti. Euripides onu "işlerini gece görenlerin tanrısı" diye anmaktadır. Nitekim hırsızlar da işlerini gece görürlerdi. Çoban Hermes keskin görüşlüdür, çobanların keskin görüşlülüğünü belirtir⁹⁰.

Hermes'in yanında koç ile tasvir edildiği heykeller, keramikler ve sikkeler mevcuttur. Hermes'in koç ile betimlendiği örnekler üç başlıkta incelenmiştir.

- 1- Yanında Koç-Keçi Olan Hermes
- 2- Omzunda Koç Taşıyan Hermes (Hermes Kriophoros)
- 3- Koç Üzerinde Sakallı Hermes

Aslında Hermes her ne kadar Yunan mitolojisinin bir parçası olsa da Roma döneminde de çeşitli kopyaları yapılmış ya da sikkeler üzerinde kullanılmıştır. Bu yüzden Roma dönemine tarihlenen örnekleri ilerleyen kısımlarda daha detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

Çobanlıkla ilgili olarak ele alacağımız başka bir efsanede Apollon'un⁹¹, kentauros Kheiron'dan tıp sanatını öğrenen oğlu Asklepios, bu alanda ölümleri diriletecek kadar ilerleyince, Zeus onu yıldırımla çarpar. Bu durumdan etkilenen Apollon, Zeus'dan bizzat öğ alamayacağı için, yıldırımları çarpan kyklopları oklarıyla öldürür. Zeus, cezalandırmak için Apollon'u bir yıl boyunca köle gibi bir ölümlüye hizmet etmesi için görevlendirdi. Bunun üzerine Apollon pherai'ye kral Admetos'un yanına giderek, ona sığır çobanı olarak hizmet etti⁹². Onun sayesinde inekler ikiz buzağılamaya başladılar; her bakımdan kral ailesine refah geldi⁹³. Görüldüğü üzere önceki bölümlerde "Tanrı Mesleği" olarak adlandırdığımız çobanlık burada da bir tanrıya atfedilmiş, fakat diğerlerinden farklı olarak

---

⁸⁹ Hom.Od. 23, 356.

⁹⁰ Karaosmanoğlu 2005: 126.

⁹¹ Detaylı bilgi için bk. "Apollon", Simon 1969: 118-146.

⁹² LIMC II: 301-302

⁹³ Grimal 2012: 74.

bir ceza niteliğinde verilmiştir. Yine de bu ceza tanrısal yeteneklerle birleştirilerek çobanlık mesleğinin yüceltilmesi sağlanmıştır.

Çobanlar aynı zamanda ilerde önemli birer birey haline gelecek kayıp bebekleri bulup büyütmeyle de görevlidirler. Bu sadece Yunan mitolojisinde değil, ilerde değineceğimiz Roma'nın kuruluş efsanesinde ya da İsa'nın doğumunu ele alacağımız Hristiyanlık Dönemi'nde de kritik bir öneme sahiptir.

Bununla ilgili bir efsanede, Thebai Kralı Nkyetus'un kızlarından biri olan Antiope'yi Zeus baştan çıkartır ve hamile bırakır. Kızının iffetsizliğini kaldıramayan kral kızını Thebai'den kovar. Antiope ise Peleponnez'deki Sikyon şehrinin kralına sığınır ve onunla evlenir. Kızının yaptıklarından dolayı utanç duyan Nykteus kardeşi Lykos'a bu lekeyi temizlemesini emreder ve ardından kendini öldürür. Lykos abisinin dediğini yapar ve Sikyon'a saldırır, kralı öldürür, Antiope'yi tutsak alır ve geri dönüş yoluna koyulur. Antiope yolda Kithairon Dağı'nı geçerlerken kimselere görünmeden kaçır ve karnındaki ikizleri doğurur. Sonrasında yeni doğmuş bebekleri terk ederek amcası Lykos'un yanına döner. İkizleri bir çoban bulur, adlarını Amphion ve Zethos koyar ve kendi çocukları gibi büyütür⁹⁴. Amphion tüm zamanını lir çalarak geçiren bir karakter olarak betimlenir. Bu da onu yetiştiren çobanın kendi mesleğini ona öğretmesi anlamına gelebilir.

Bu efaneyle ilişkilendirilen bir şarap sulandırma kabının üzerinde tasvir edilen hikayede (Kat. No. 20 - Resim 20); Lykos Thebai'ye döndükten sonra Antiope'yi karısı Dirke'ye köle olarak verir. Dirke tarafından eziyet gören Antiope bir gün kaçır ve dağlara doğru gider. Kaderin bir oyunu olarak oğulları Amphion ve Zethos'un kulübesine sığınır. Annelerini tanıyan ve başına gelenleri öğrenen ikizler Dirke'den intikam almak için yola koyulurlar. Dionysos ayininde Dirke'yi yakalarlar. Kadını bir boğanın boynuzlarına bağlarlar ve boğayı salarlar. Dirke bu şekilde can verir. Amphion, Zethos ve Dirke'nin bulunduğu betimde solda, Dirke'yi ölüme götüren boğa, sağda uçları birbirine bağlanmış ağaçların girişini kapattığı bir mağara bulunmaktadır. İçerde Amphion ve Zethos Lykos'u öldürmek üzere betimlenmişlerdir. Mağaranın girişindeki ağaçların üzerinde panter postu

---

⁹⁴ Powell 2018: 506.

görülmektedir. Dionyos'un kutsal hayvanlarından biri olan panter Dirke'nin Dionysos müritlerinden biri olduğunu göstermektedir⁹⁵.

Başka bir efsanede ise Thebaililer'in kral ilan ettiği Laios, İokaste ile evlenir. Bir kahinden, ölümünün kendi oğlunun ellerinden olacağını öğrenen Laios, İokaste ile cinsel ilişkiye girmekten kaçınır. Bir gün sarhoş olur ve birlikte olurlar. Bu tek gecelik birliktelikten hamile kalan İokaste bir oğlan doğurur. Laios. Öldükten sonra ruhu ortalıklardan dolaşmasın diye bebeğin ayaklarını demir çiviyle birbirine bağlatır. Bebeği Kitharion Dağı'na bırakılması için bir çobana verir. Çoban bebeğe acır ve onu arkadaşı Korinthos Kralı Polybos'a verir. Polybos'un karısı onu kendi öz oğlu gibi benimser ve ona Oidipus yani "şiş ayaklı" adını verir⁹⁶.

Bir lahit üzerinde alanın tamamını kapsayan kare alan üzerinde, sağda çocuksu şekilde betimlenen Oedipus betimi vardır. Kısa kollu dizlerinin üzerinde pileli bir tunik, boynunda bir pelerin görülmektedir. Ayaklarında ise bileklerinin biraz üzerinde bot benzeri ayakkabı vardır. Bir elinde çobanların simgesi olan ucu kıvrık asa tutmaktadır. Diğer elini ise başına doğru götürmüştür. Oedipus'un solunda ise dev bir sfenks bulunmaktadır. Kanatları, göğüsleri ve pençeleri derin kıvrımlarla belirginleştirilmiştir⁹⁷ (Kat. No. 21 - Resim 21).

Yunan mitolojisinde Attis'inde doğumunda çobanlardan bahsedilir. Pausanias'a göre; Zeus bir rüya görür, bunun etkisiyle tohumunu toprağa döker. Bunun sonucunda Agdistis adında bir hermaphrodite doğar. Yaptıklarıyla tanrıları sinirlendiren Agdistis'i durdurmak için tanrı Dionysos görevlendirilir. Dionysos, Agdistis'in serinlemek için gittiği suya şarap karıştırır ve onu sarhos etmeyi başarır. Sonrada erkeklik organını bir çam ağacına bağlar. Agdistis kendine gelip birden zıplar ve kendi kendini hadım eder. Agdistis'in kesilen organından akan kanlardan bir badem ağacı ve meyveler meydana gelir. Irmak tanrısı Sangarios'un kızı bu badem ağacından bir meyve koparır ve koynuna koyar. Koynuna koyduğu meyveden hamile kalan kızın babası durumu öğrendikten sonra kızını ölüme terkeder. Fakat tanrılar kıza yardım eder ve onu beslerler. Kız Attis'i doğurur.

---

⁹⁵ Powell 2018: 507.

⁹⁶ Can 1970: 197.

⁹⁷ LIMC VII, 1994: 8, Kat. No. 35.

Babası çocuğun doğduğunu duyduğunda bebek Attis'i sokağa atar. Tanrıça Attis'i alır ve onun himayesinde bir keçi ve çobanlar tarafından yetiştirilerek keçi sütüyle beslenir⁹⁸. Ana Tanrıça Kybele Attis'e⁹⁹ aşık olur. Attis ise Kybele'ye sadakat yemini verir. Attis'in kendisini tanrıçaya adamasından sonra tanrıya dönüşmesi, tanrıçaya olan aşkından değil, ona olan sakatından kaynaklanmalıdır¹⁰⁰.

Ayrıca bu tanrı ve tanrıçanın toprak ve tahılla ilişkileri düşünüldüğünde; Attis toprağın verdiği ekinleri, tanrıça ise toprak ana olarak Attis'i kucaklayan anneyi, Attis'i öldürdüğü düşünülen yabandomuzu da tahılın başına gelecek kötülükleri simgelemektedir. Bundan dolayı yabandomuzunun verimsizlik ve bereketsizlik sembolü olduğu düşünülmektedir¹⁰¹. Ayrıca Attis daha sonraki dönemlerde Roma mitolojisinde de benimsenmiş ve genellikle elinde Pan kavalı ve çoban değneğiyle betimlenmiştir.

Attis'in Pergamon'da bulunan mermer heykelinde pan kavalı ya da çoban değneği gibi atribüleri yoktur (Kat. No. 22 - Resim 22). Fakat tipik Doğulu çoban kostümüne bakılarak Attis olduğu saptanabilir. Heykelin boyutları ve yüksek kalitesi Attis'in Meter kültüründe ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca kent dışındaki dağ tapınaklarında Attis'e rastlanması, dağ tapınaklarının eski Anadolu kült adetlerine bağlı kaldığını düşündürmektedir¹⁰².

Mitolojide önemli efsanelere konu olan Paris'in de doğum hikayesinde çobanlardan bahsedilir. Paris, Troya kralı Priamos ile karısı Hekabe'nin oğludur. Hekabe hamile kaldıktan sonra bir rüya görür. Rüyasında rahminden bebek yerine alevler fışkırıyordu. Biliciler bu rüyayı kötüye yorarlardı. Bunlardan biri, doğacak çocuğun şehrin yıkımına neden olacağını söyler. Bunun üzerine Priamos çocuğun İda Dağı'na götrülüp terkedilmesini emreder. Fakat çocuğu bir çoban bulur ve ona Paris adını verir. Onu kendi çocuğu gibi besleyip büyütür. Dağlılar gibi kaba saba olmayan, yakışıklı ve güçlü Paris'e herkes

---

⁹⁸ Akça 2004: 5.

⁹⁹ Detaylı bilgi için bk. "Kibele ve Attis", Powell 2018: 283-286.

¹⁰⁰ Roller 2004: 281.

¹⁰¹ Albayrak 2007: 45.

¹⁰² Roller 2004: 250.

sürüsünü, malını emanet eder. Tüm bunlardan dolayı Paris’e Aleksandros yani “koruyucu” sıfatını vermişlerdir¹⁰³.

Üç Güzeller efsanesine göre ise Peleus ile Thetis’in Olympos’ta kutlanan düğününde, tanrıça Eris düğüne çağrılmadığı için kızar ve ortaya bir altın elma atarak üzerine “en güzeline” yazar. Bu elmayı kime vereceğini bilemeyen Zeus ise çoban Paris’i yargıç olarak seçer¹⁰⁴. Paris, bu ünvanda hak iddia eden Athena, Hera ve Aphrodite arasında seçim yapmak zorundadır. Hera Paris’e Asya İmparatorluğu’nu vermeyi, Athena bilgeliği ve savaşlarda zafer kazanmayı vaadederek. Aphrodite ise ona ölümlerin en güzeli olan Sparta Kralı Menelaos’un kızı, Helena’nın aşkını sunar. Paris nihayetinde elmayı Aphrodit’e vermeyi seçer¹⁰⁵. Zeus’un bu görev için neden Paris’i seçtiği bilinmemekle birlikte de bu seçimin onun çoban olmasıyla bir bağlantısı olabilir zira geçmişinde çobanlık yapmış önemli kişiler yaşadıkları toplumda karar verici bir mercii olarak görülmektedir.

Üç Güzeller efsanesinin anlatıldığı mozaikte sağda, Athena, Hera ve Aphrodite bir taht üzerinde yanyana oturmaktadır. Solda ise, çoban kıyafetleriyle Frig sitilinde betimlenen Paris, elinde belirteci, ayağında kanatlı ayakkabılarıyla betimlenen Hermes ile konuşurken görülmektedir. Arka planda ağaçlar, boğa, keçi vb. hayvanlar betimlenerek doğanın işleyişi yansıtılmaya çalışılmıştır. Sağ yukarda bir Eros figürü, solda ise kanatlı bir Psyche figürü görülmektedir. Farklı renkte tesseralar kullanılarak yapılmıştır. Fakat en dikkat çeken, detaylarda altın renginin güzel bir şekilde kullanılması olabilir. Bunun yanı sıra, doğada kahverengi, yeşil, krem renkleri hakimken, figürlerde mavi, krem,siyah, gri gibi renkler hakim olmuştur (Kat. No. 23 - Resim 23).

Tüm bunlara bakarak Antik Yunan mitolojisinde çobanlığın birçok efsaneye konu olmuştur. Bulup büyüttüğü önemli mitolojik karakterlerin hayatlarında oynadığı rol ve kritik zamanlarda ona atfedilen karar verme yetisi açısından çobanlık önemli bir yere sahiptir. Çobana duyulan sonsuz güven duygusu, insanların gözü kapalı hayvanlarını ve mallarını ona emanet etmesi efsanelerde sık sık vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra günlük hayatta ne anlama geldiği hakkında tam olarak bilgi sahibi olamasakta, Pan’a ve Hermes’e

---

¹⁰³ Powell 2018: 574.

¹⁰⁴ Rodney 1952: 57-67.

¹⁰⁵ Estin – Laporte 2003: 158-159.

yüklenen anlamlardan da anlıyoruz ki aynı zamanda çobanlık bereket ve bollukla ilişkilendirilmiş ve bereketin simgesi olarak kabul görmüştür.

4- ROMA DÖNEMİ'NDE ÇOBANLIK

Roma'nın kuruluş efsanesinin anlatıldığı hikaye şüphesiz bu döneme giriş için çok iyi bir seçimdir. Öncelikle söylemeliyiz ki geleneksel bir inanca göre Roma'nın kuruluş tarihi MÖ 753 olarak kabul edilmiştir. Fakat bu tarih tartışmalıdır ve iddiaya göre de sadece mitolojik bir tarihtir.

Geçmişten günümüze kadar çeşitli varyasyonlar halinde gelmiş olan kuruluş efsanesi, birçok farklı anlatımı ve hayal gücünü içinde barındırmaktadır. Bu anlatımlara göre; Romulus ve Remus büyüdüklerinde, Amulius'u öldürüp yerine dedeleri Numitor'u tekrar tahta çıkarırlar. Bu arada da sepet ile sürüklendikleri yere bir kent kurmaya karar verirler. Kehanet üzerine kenti Palatinus Tepesi'ne kuracaklardır. Romulus bir çift beyaz sığırın koşulduğu sabanla kentin sınırını çizmeye koyulur, bu sırada kardeşi Remus sabanın izinin üzerinden atlar. Bir anlık öfkeye kapılan Romulus kardeşini öldürür. Romulus yeni kurulan kenti nüfuslandırmak için haydutlar, kaçaklar ve suçlu erkekleri toplar ve buraya getirir. Bir ziyafet yapmaya karar verir ve bu ziyafete Sabinler'in de katılması için onları ikna eder. Ziyafet sırasında Romalılar Sabinler'in kadınlarını zorla kaçıarak kendilerine eş yaparlar. Bu şekilde yeni kurulan kentte bir toplum yaratılır¹⁰⁶. Vergilius ise Aeneas Destanı'nda bu efsaneden şöyle bahsetmiştir; "İulus denen genç Ascanius İlus adını taşırdı İlion'da, otuz yıllık uzun aylar yörüngesinde sürdürecektti egemenliğini burada. Sonra gidecek Lavinium'dan Alba-Longa'ya. Büyük, sağlam surlarla kuşatacak orasını, egemenliğini sürecektti burada üç kez yüzyıl Hector soyunun, doğuruncaya dek ikizlerini Kral kızı İlia, Vesta rahibesi Mars'tan gebe kalıp. Sonra koyu tüylü dişi kurdun emzirdiği Romulus örtünerek postu tutacak egemenlik esasını, yaptıracak Mavors surlarını, verecek adını Romalılara. Ne süre, ne beli alan ayırdım Roma egemenliğine, sonsuzdur verdiğim egemenlik onlara..."¹⁰⁷

Romulus ve Remus'un ilahi babası Mars'a ve ilhahi ataları Venüs'e adanan altar üzerindeki kabartmada (Kat. No. 24 - Resim 24), dişi kurt tarafından emzirilen bebek ikizler aşağıda, İikizlerin üzerinde Zeus'un kartalı, sembolik olarak kutsal mağaranın

¹⁰⁶ Tekin 2008: 188-190.

¹⁰⁷ Vergil. Aen. I, 265-275.

üzerinde dolaşmaktadır. Kartal figürünün üst kısmında Palatine tepesinin kişileştirilmesi yapılmıştır. Sağ aşağıda ise Tiber nehrinin kişileştirilmiş şekli yer almaktadır. Onun üst kısmında kaçan iki çoban figürü, çoban kıyafetleriyle betimlenmişlerdir. Yazıtlar sunağın Mars ve Venüs'e ithaf edildiğini, ancak daha sonra Tanrı Silvanus'un bronz bir heykeli için kaide olarak kullanıldığını göstermektedir.

Bu efsanede çoban, kahramanları kaybolmuş haldeyken bulan ve büyüten kişi olarak gösterilmiştir ve olay örgüsünde yine çok kritik bir konumda olduğu tartışılmazdır.

Roma sanatının en ünlü yapıtlarından biri olan Ara Pacis Augustae'de bulunan Aeneas kabartması da oldukça önemlidir. Aeneas Truvalı olup, tanrıça Aphrodite ve Truvalı Ankhises'in oğludur. Vergilius'unda bahsettiği gibi Aeneas Romalıların Pater Aeneas'ıdır. Roma'nın kurucusu ve Romalıların babası olarak görülen Aeneas sunağa yaklaşırken betimlenmiştir ve kabartmanın en büyük figürü olarak işlenmiştir. Aeneas'ın hemen arkasında Truva'dan yanında getirdiği genç oğlu Iulius Ascanius bulunmaktadır. Iulius Ascanius'un gövdesinin sadece sağ kısmının bir parçası korunabilmiştir. Sağ kolunun tamamının giysili betimleniş onun doğulu yani Truvalı olduğunu göstermektedir¹⁰⁸. Ascanius sağ elinde, düğümlü uzun bir çoban sopası tutmaktadır. Bu da Ascanius'un dedesi, aynı zamanda tanrıça Venüs'ün sevgilisi Truvalı çoban Ankhises'in izinden gittiğinin bir göstergesidir¹⁰⁹ (Kat. No. 25 - Resim 25).

Homeros İlyada'da Aeneas'ın doğumundan bahsederken çobanlıkla ilgili farklı bilgiler de verir; Akha kralları saraylarda yan gelip oturmazlar, işleri güçleri yalnızca savaşmak değildir. Dağa çıkıp sürülerine çobanlık ederler, atlarını tımar ederler. Homeros onlara "poimenlaon" yani halkların çobanı, erlerin güdücüsü der. Bu krallar birer çoban ve çiftçidir. Dağda sürülerini beklerken tanrıçanın dikkatini çeken Ankhises ve Aphrodite'nin kırlarda birleşmesinden Aeneas doğar. Kralların varlığı da sürülerinin sayısı ile ölçülür. Bunun dışında kralın dinsel görevleri de vardır. Tanrılara adak adamak, kurban kesmek de

---

¹⁰⁸ Özgan 2013:181-182.

¹⁰⁹ Simon 1968: 23.

ona düşer. Hayvan sürüleri de bol olduğundan tanrılara yüz sığırlık, yüz koyunluk kurbanlar kesmesi olasıdır¹¹⁰.

Roma mitolojisi genel anlamda Yunan mitolojisinin etkisi altında kalmıştır. Bundan dolayı Yunan mitolojisindeki efsanevi karakterler sadece isim değişikliği yapılarak bu dönemde de kabul görmüştür. Bunlardan biri Antik Yunan döneminde de ele aldığımız Pan ile ilişkilendirilen Silvanus'dur¹¹¹. Pan, kısaca hatırlayacak olursak Yunan mitolojisinde çobanların tanrısıydı. Silvanus ise Roma mitolojisinde bu görevi üstlenmiş olan tanrıdır. Yani aslında bu ikisinin farklı isimler altındaki aynı kişilikler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Silvanus Pan'ın bir devamı olarak düşünülebilir. Bu yüzden Pan ile anlatılan efsaneler bu dönemde çeşitli varyasyonlarla Silvanus'a uyarlanmış ve bu şekilde inanılmıştır.

Silvanus'un betimlendiği bir kabartmada (Kat. No. 26 – Resim 26) merkezdeki ana figür olan Silvanus ayakta durmaktadır. Ağırliğini tek bacağına verdiğinden bir dizi kırık şekilde işlenmiştir. Kasları ve diz kapakları belirgin işlenmeye çalışılmıştır. Saçları ve sakalları uzundur. Bir elinde bereket sembolü olarak bitki demetleri tutarken diğer elinde orak benzeri bir obje tutmaktadır. Bir tarafında köpek(?) diğer tarafında muhtemelen üzerinde ateş yanan kısa bir sütun bulunmaktadır.

İsim değişikliğiyle kabul gören tanrılardan bir diğeride çobanların ve sürülerin koruyucu tanrısı olarak bilinen Hermes'dir. Hermes Roma mitolojisine Mercurius¹¹² olarak geçer. Roma döneminde çeşitli sanatlarda betimlenmiş, özellikle antik döneme ait kopyaları tekrar canlandırılarak ortaya çıkarılmıştır. Antik Yunan başlığı altında incelediğimiz Hermes'in çeşitli tiplerinin en güzel uyarlamaları Roma döneminde yapılmıştır. Argolis bölgesindeki Trezene kentinde bulunan ve şimdi Atina Milli Müzesi'nde Roma kopyası olan, orijinalini Naukydes'in yaptığı yanında koç ile tasvir edilen Hermes heykeli¹¹³ (Kat. No. 27 - Resim 27) ile Anadolu'da Pamphylia bölgesindeki

---

¹¹⁰ Hom.II. : 48.

¹¹¹ Detaylı bilgi için bk. "Silvanus", Simon 1990: 200-205.

¹¹² Detaylı bilgi için bk. "Mercurius", Simon 1990: 158-167.

¹¹³ LIMC V, 1990: 314, Kat. No. 298.

Perge’de bulunan Hermes heykeli¹¹⁴ (Kat. No. 28 - Resim 28) buna en güzel örneklerdendir.

Hermes çoğunlukla sikkeler üzerinde çeşitli imparatorlar tarafından tercih edilmiştir. Bunun ilk nedeni Hermes’in çobanlığı temsil etmesi ve bir yol gösterici olarak kabul edilmesi olabilir. Sikkelerin imparatorlar için bir propaganda aracı olduğunu düşünürsek verilmek istenen mesaj “sizler benim sürümsünüz, ben de sizin çobanınız” olarak düşünülebilir. Hatta bunun bir itaat mesajı olduğunu söylemek hiçte yanlış olmayacaktır. Diğer bir neden ise Hermes’in bolluk bereketi sembolize etmesi olabilir. Bu iki neden de İmparatorların Hermes’i tercih etmesinin ne kadar mantıklı bir tercih olduğunu gözler önüne sermektedir.

Buna örnek olarak “Yanında Koç-Keçi Olan Hermes” tipinin betimlendiği bir sikke Kilikia bölgesinde ele geçmiştir. Korykos kentinde Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri üzerine bulunmaktadır. Korykos kentinin III. Gordianus’a (MS 238-244) (Kat. No. 29 - Resim 29), Otacilia Severa’ya (Kat. No. 30 - Resim 30) ve Salonina’ya (Kat. No. 31 - Resim 31) ait sikkelerinde Hermes ayakta, başında petasos, ayağında kanatlı sandaletleri, sağ elinde para kesesi, sol elinde kerykeionu ve yanında koç ile betimlenmiştir. Bu kentlerde Hermes’in koç ya da keçiyle betimlenmesi ise Hermes ile ilişkili koç kültüründen gelmektedir¹¹⁵.

Bu tip sikkelerde olduğu kadar keramikler üzerinde de sıkça betimlenmiştir. Paris Louvre Müzesi’nde bulunan bir krater üzerinde Hermes, yanında duran koçun boynuzlarından tutarak sürüklemektedir¹¹⁶ (Kat. No. 32 - Resim 32). Yunanistan’da Atina agorasında bulunmuş bir kandil üzerinde de Hermes yanında koç ile betimlenmiştir¹¹⁷ (Kat. No. 33 - Resim 33). Hermes’in koç ile betimlendiği en güzel örneklerden biri ise Ephesos’da bulunmuş kabartmadır¹¹⁸. Kabartmada çıplak duran Hermes figürü tek eliyle kerykaionunu, diğer eliyle koçun boynuzları tutar şekilde betimlenmiştir (Kat. No. 34 - Resim 34).

---

¹¹⁵ Demirtaş 2013: 139-140.

¹¹⁶ LIMC V, 1990: 355, Kat. No. 819 bis.

¹¹⁷ LIMC V, 1990: 283, Kat. No. 991d.

¹¹⁸ Demirtaş 2013: 140.

Diğer bir tip ise “Omzunda Koç Taşıyan Hermes” yani Hermes Kriophoros’dur. Yunanistan, Adalar ve Roma’da bulunmuş olan eserde sıkça karşımıza çıkar. Şu anda Louvre Müzesi’nde bulunan heykelde Hermes ayakta durmaktadır¹¹⁹ (Kat. No. 35 - Resim 35). Üzeri diğerlerinin aksine giyinik şekildedir. Saçları ve sakalları ise uzun betimlenmiştir. Tek eliyle omzundaki koçun ellerini boğazının altında birleştirip tutmaktadır. British Müzesi’nde bulunan terracotta heykelcikte ise çıplak Hermes figürü ayakta durmaktadır¹²⁰ (Kat. No. 36 - Resim 36). Omzundaki koçun ayaklarını omuzlarının hizasından tutmaktadır. Bunların dışında Roma civarında bulunan fakat belden yukarısı günümüze ulaşabilmiş olan ve şu anda Barocco Müzesi’nde olan mermer heykelde yine çıplak, saçları boncuk stiliyle işlenmiş bir Hermes büstü görülmektedir¹²¹ (Kat. No. 37 - Resim 37). Koçun boynuzları ve yüz ayrıntıları oldukça detaylı şekilde işlenmiştir. Hermes omzundaki koçun ayaklarını omuzlarının hizasında birleştirmiştir. Bu örnekler omzunda koç-keçi taşıyan Hermes betimleri açısından oldukça önem taşımaktadır.

Sikkeler üzerinde ise bu betim ender olarak tasvir edilmiştir. Sadece Yunanistan’da bulunan Roma dönemi sikkeleri üzerinde ve de Anadolu’da Lykia bölgesinde görülmektedir. Pausanias’a göre Tanagra’da Kerykios dağı Hermes’in doğum yeri olarak bilinir ve Pausanias buradaki tapınağın içinde Kalamis’in yaptığı Hermes Kriophoros kült heykelinin olduğunu söyler¹²². Ayrıca Hermes Kriophoros, Hristiyanlık döneminde ortaya çıkan İyi Çoban İsa betimiyle benzerlik taşıması açısından oldukça önemlidir.

Üçüncü ve son tip olan “Koç Üzerinde Sakallı Hermes” betimi sadece Kilikia’daki Mallos kentinin sikkelerinde görülmektedir. MÖ 425-385 yılları arasına tarihlenen bir sikkenin ön yüzünde Hermes, sakallı, koç üzerinde, sol elindei kerykeionu ile sola doğru gitmektedir. Bu sikkelerin Kilikia satrapları tarafından bastırıldığı düşünülen sikkeler, başka bir kentte görülmemesi açısından da oldukça önemlidir¹²³ (Kat. No. 38 - Resim 38).

Bir diğer mitolojik karakter ise Apollon ve Musalardan Kalliope’nin oğlu olan Orpheus’dur. Orpheus Orphik dinin kurucusudur. Orphizm çağlar boyunca birçok yazarı,

¹¹⁹ LIMC V, 1990: 223, Kat. No. 276a.

¹²⁰ LIMC V, 1990: 223, Kat. No. 283.

¹²¹ LIMC V, 1990: 313, Kat. No. 285.

¹²² Demirtaş 2013: 141-142.

¹²³ Demirtaş 2013: 143.

düşünürü ve dini inancı etkilemiştir. Her ne kadar Yunan mitolojisinde ait bir karakter olsa da Roma Dönemi'nde de önemini korumuş, hatta Hristiyanlığın erken dönemlerinde de oldukça etkili olmuştur. Tek tanrı fikri, ruhun ve bedenin arınması, cennet ve cehennem anlayışı Orphizm ile Hristiyanlığın ortak noktalarıdır. Bundan dolayı Orpheus, “İyi Çoban İsa” betimlemesi ile özdeşleştirilmiştir¹²⁴.

Orpheus'un lir çalarken hayvanları etrafına topladığı örnekler farklı sanat dallarında, farklı bölgelere ait karakteristik özellikleriyle sıkça karşımıza çıkmaktadır. Orpheus'un lir çalarken tasvir edildiği en iyi ve en önemli örneklerinden biri Urfa'da Haleplibahçe Mozaik Müzesi'nde bulunmaktadır (Kat. No. 39 - Resim 39) . MS 194 yılına tarihlendirilen mozaikte uzun kollu yeşil khiton, kırmızı himation ve pelerin giymiş, Frig başlıklı Orpheus kaya üzerinde ¾ sağa dönük oturur şekilde betimlenmiştir. Sağ elinde pena, sol elinde lir tutmaktadır. Etrafındaki yırtıcı hayvanlar onun çaldığı büyülü müziği dinlemektedir. Hayvanlar merdiven perspektifiyle yukarıdan aşağıya doğru irileşerek derinlik oluşturmaktadır¹²⁵.

Urfa'da bulunan mozaikle benzer ikonografilere sahip olan diğer mozaik, Milet antik kentinde bir ev zemininde bulunmuştur. Bir villanın tricliniumunu süsleyen bu mozaikte ortada ana figür olan Orpheus işlenmiştir. Figür şeffaf, renkli cam mozaik küblerinden meydana getirilmiştir. Şeffaf cam kullanımı kıymetli taş izlenimi yaratmaktadır ve bunun zeminde yer alması nadir görülen bir durumdur. Oturur şekilde betimlenen Orpheus'a bir köpek ve bir karga eşlik etmektedir. Orpheus sol eliyle liri tutarken, sağ elinde havaya kaldırmış olduğu penası bulunmaktadır. Phryg başlığı takan figürüm, giysileri ve oturma şekli Orpheus'a özgü betimleri yansıtmaktadır (Kat. No. 40 - Resim 40). Kompozisyonu çevreleyen uzun dikdörtgen panolarda hayvanlar gösterilirken, köşeleri oluşturan kare panolarda küş figürü betimlenmiştir. Bu panonun orta kısmındaki iri inci dizisi bandının etrafına, kanatlı eros figürleri, aslan, kurt, leopar gibi hayvanları avlarken gösterilmiştir (Kat. No. 40 - Resim 40-a). 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilen örnek Orpheus kompozisyonunun işlendiği mozaikler açısından oldukça önemlidir¹²⁶.

---

¹²⁴ Dokuzboy 2010: 9.

¹²⁵ Önal 2017: 30-31.

¹²⁶ Rohde 1968: 31; Stern 1955: 41-77; Tülek 1998: 53-54.

Erken dönem Hristiyanlık örneklerinde Hermes ya da Orpheus'un "İyi Çoban" betimleri, ilerleyen dönemlerde ortaya çıkacak olan "İyi Çoban İsa" betimiyle ilişkilendirilmektedir. Hatta bu erken dönem örneklerin bir prototip olabileceği düşünülmektedir. Fakat Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait örneklerin kesin olarak Hermes'e mi, Orpheus'a mı ait olduğu tartışmalıdır. Bunun nedeni olarak Hermes'in geçmiş dönemlerde buna benzer birçok örneğinin olması gösterilebilir. Fakat diğer yandan Orpheus'un çaldığı lir ile tüm hayvanları etrafına toplaması ve yine Çoban İsa ile betimlerinin benzer olması kafaları karıştırmış, Orpheus'un Hristiyanlık ile olan bağlantısı da göz önüne alındığında bu karışıklık bir çelişkiye dönüşmüştür.

Hristiyanlık inancının yanı sıra Yahudi inancına da uyarlanan Orpheus betiminin bir örneği İsrail Gaza Müzesi'nde bulunmaktadır. Orpheus'un Davut Peygamber olarak betimlendiği bu mozaik oldukça hasar görmüş olsa da ender görülen bir betim olması sebebiyle önemlidir. MS 508-509 yıllarına tarihlendirilen mozaikte oturur şekilde bir müzik aleti çalan Orpheus bulunmaktadır¹²⁷. Başındaki kral tacına benzeyen obje dikkat çekicidir. Üzerinde uzun bir kıyafet vardır ve taşlardaki renkler yardımıyla kıyafet üzerinde gölgelendirme yapılmıştır. Etrafta Orpheus'un müziğini duyarak etrafına toplanan hayvanlardan sadece panter günümüze ulaşabilmiştir. Başını saygı göstergesi olarak öne doğru eğmiş şekilde betimlenen panterin ayak kısmından sonrası tahrip olmuştur (Kat. No. 41 - Resim 41).

Geçmiş konularda çobanların elinde tuttuğu asadan kısaca bahsedilmiştir, bu asa zamanla isim değiştirmiş ve işlevsellik kazanmıştır. Mısır, Sümer ve Hitit uygarlıkları dahil birçok uygarlık tarafından kullanılmış olan 'kalmuş' Roma Dönemi literatürlerine 'lituus' olarak geçmiş, zamanla önemi artmıştır. Lituus antik kaynaklar tarafından başlangıçta büyülü bir gücün atfedildiği, düğümsüz üst uçta bir kavise sahip çubuk olarak tanımlanmıştır. Ucu spiral şekilde bükülen pedum ya da lituuslar çobanlar tarafından boynuzlu hayvanları, özellikle koyun ve keçileri, boynuzlarından tutup çekmek için kullanılırdı. Ayrıca kuş uçuşundan kehanetleri tanımlamak amacıyla Augurlar tarafından

---

¹²⁷ LIMC VII 1994: 97, Kat. No. 170.

kullanılmış, Augurların sembolü ve aracı olarak gösterilmiştir¹²⁸. Genelde dini bir işleve sahip olmakla birlikte bir müzik aleti olarak da kullanılmıştır. Ayrıca Roma askerlerinin de lituus bir araç olarak kullandığı bilinmektedir. Bu kullanımını çobanlıkla bağdaştırmak mümkündür. Savaş meydanında bulunan üst düzey askerler, Roma askerlerini bir araya toplamak için bu değneği kullanmış olabilirler.

Roma Cumhuriyet sikkelerinde de lituus sembolü kullanılmıştır (Kat. No. 42 - Resim 42). Ön yüzünde Sulla, arka yüzünde lituus bulunan bir sikke ele geçirilmiştir. Sulla'nın bir diktatör olarak bilinmesi ve bastırdığı sikkelerde lituus kullanması yine propaganda amacı güdüldüğünü düşündürtebilir. Lituusun tanrısal bir alet olduğunu düşünürsek, Sulla belki de kendini kutsallaştırmak için tercihini bu yönde kullanmıştır. Diğer bir deyişe göre Roma Cumhuriyet Dönemi'nde lituus yemin etmekte kullanılan bir araçtır¹²⁹. Ancak bu konuda birçok farklı görüş olduğundan bu konuya kesin bir yargıyla yaklaşmak doğru olmayacaktır.

Yine başka bir gümüş sikkede (Kat. No. 43 - Resim 43) ön yüzde Sulla'nın oğlu, başında diadem, yukarısında hilal sembolü ve hemen üzerinde lituus bulunmaktadır. Arka yüzde ortada Felix, sol yanında Sulla çelenk sunarken, sağ yanında ise Numidia kralı diz çökmüş şekilde gösterilmektedir.

Lituus Roma mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Genellikle mozaikler üzerinde Satyrler ya da Bacchus'un elinde betimlenmiştir. Poseidon villasının dinlenme odasında bulunan taban mozağinde Antiope ve Satyr bulunmaktadır (Kat. No. 44 - Resim 44). Baş çelenkli, yarı çıplak Antiope ayakta durmaktadır. Vücut cepheden, başı sağa dönük şekilde işlenmiştir. Elinde ise tef bulunmaktadır. Dallardan yapılmış çelengi kafasına takmış, ayakta duran çıplak Satyr kılığındaki Zeus, saldırmak amacıyla sağ eliyle Antiope'yi belinden yakalamıştır. Satyr'in elindeki çoban asası lituus dkkat çekmektedir. Panter postu sol koluna yığılmış şekilde betimlenmiştir.

Üzerinde Satyr'in betimlendiği diğer bir mozaikte yine kafasında asmadan çelenkle betimlenmiştir (Kat. No. 45 - Resim 45). Yarı çıplak vücudunun bir kısmını kapatacak

---

¹²⁸ ThesCRA V, 394-395.

¹²⁹ Stewart 1997: 170.

şekilde giydiği leopar desenli bir kuşak bulunmaktadır. Sol ayağını öne doğru atmıştır ve sağ omzunda üzüm sepeti tutmaktadır. Sağ elinde ise lituus görülmektedir¹³⁰.

Başka bir mozaikte Bacchus'un elinde görülmektedir. Sakallı ve pelerinli olarak betimlenmiştir (Kat. No. 46 - Resim 46) ve sağ elindeki lituus kıvrık kısmı yukarı gelecek şekilde tutmaktadır¹³¹. Bu önemli liturjik obje görüldüğü üzere birçok uygarlık tarafından, çeşitli sebeplerle uzun seneler kullanılmış, bu kullanım Hristiyanlığın yayılması ve İyi Çoban İsa betiminin ortaya çıkmasıyla ile birlikte doruklara ulaşmıştır. Bu nedenle de mozaik sanatında ve farklı sanatlarda sıkça kullanılmıştır.

Roma Dönemi, her ne kadar Antik Yunan'ın bir yansıması ve devamı olarak görülse de, alıntılardıkları tanrıları kendilerine özgün bir biçimde uyarlamayı başarmışlardır. İsim değişikliği yaparak, dini hayatlarına dahil ettikleri tanrılar için çeşitli efsaneler ortaya koymuşlardır. Bunun yanı sıra, Antik Yunan Dönem'inde oluşturulan eserlerin kopyalarını yorumlayarak tekrar oluşturmuşlar, böylece eserlerin daha uzun süre korunmasına ve günümüze ulaşmasına katkı sağlamışlardır. Çobanlığın önemi ise Antik Roma'da tüm hızıyla devam etmiş, efsanelerde kritik rollerde yer almaya devam etmiştir. Antik Yunan'da çobanlıkla ilişkilendirilen tanrıların hemen hemen hepsi isim değişikliği yapılarak bu dönemde de kabul görmeye devam etmiştir.

---

¹³⁰ Blazque – Monteagudo – Jimenez – Pedraz 1989: 119.

¹³¹ LIMC III, 1986: 429, Kat. No. 64.

5.GEÇ ROMA-ERKEN BİZANS DÖNEMİ'NDE ÇOBANLIK (MÖ 30-MS 330)

MS 5. ve 6. yüzyıllarda yapılmış olan mozaik ve fresklerde çoğunlukla doğa temalı konuların işlendiği dikkat çekmektedir. Bu aslında, o dönemin seküler anlayışının bir sonucu olarak gösterilebilir. Zira bu dönem yapılmış olan eserlerde dini konulara rastlanmaz. Genellikle kırsal yaşam, doğa, günlük hayat gibi konular ele alınır.

5.1.Süt Sağan Çoban Betimi

“Süt sağan çoban” betimi Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde oldukça tercih edilmiştir. Buna örnek olarak MS 4. yüzyıl sonrasına tarihlendirilen Konstantin Villası mozaikleri gösterilebilir¹³². 3 panelden oluşan mozağin sonuncusunda yani K panelinde (Kat. No. 47 - Resim 47); Sağda bir çobanın siyahi bir keçiden süt sağdığı görülmektedir. Keçinin hemen önündeki belli belirsiz karaltıyla muhtemelen yavrusu betimlenmeye çalışılmıştır. Arka planda doğa yansıtılmaya çalışılmıştır. Görülen mimari yapının ise bir çiftlik evi olabileceği muhtemeldir.

“Süt sağan çoban” betiminin en güzel örneklerinden biri İstanbul Büyük Saray Mozaikleri'nde bulunmaktadır. MS 450-550 yılları arasına tarihlenen mozaikte iki adet keçi ve sağdaki keçiyi eğilerek sağan bir çoban betimlenmiştir. Çoban tek omuzdan geçirilen beyaz kıyafet içinde resmedilmiştir. Süt sağdığı memenin altında sütün aktığı bir tas bulunmaktadır. Mozaikler kireç taşı, pişmiş toprak ve renkli taşlardan yapılmış, “Opus Vermiculatum” tekniği kullanılmıştır. Fonda bulunan beyaz mermer kısımlarda ise “Balık pulu” tekniği uygulanmıştır. Ayrıca, mozaïği oluşturan tasvirlerin etrafı konturlarla sınırlandırılmıştır (Kat. No. 48 - Resim 48).

MS 6. yüzyıla tarihlendirilen benzer örnek ise, Kelenderis'de bulunur (Kat. No. 49 - Resim 49). Figür sahnenin sol tarafında, alçak, üzerinde minder olan bir iskemlenin

---

¹³² Levi 1947: 226-253.

üzerine oturmuştur. Kısa saçlı olan figürün yüzü bize dönük şekildedir. Burada beyaz,sarı ve kırmızı taşlar ve yeşile çalan cam kullanılarak, saç, gözler ve diğer yüz ayrıntıları verilmiştir. Figürün önünde vücudu, sarı rengin hakim olduğu taşlarla yapılmış boynuzsuz bir inek (?) betimlenmiştir, hayvan başını geriye doğru çevirmiştir; karnının altında yavrusu ve memelerinin altına isabet eden yerde de içinde süt bulunan büyük bir tas bulunmaktadır. Söz konusu grubun geri planında bir ağaç (palmiye?) betimlenmiştir¹³³.

İsrail Kissufim’de bulunan St. Elias kilisesinde bulunan mozaikte, büyük bir kısmı tahrip olmuş olsa da “süt sağan çoban” ikonografisinin işlendiği anlaşılabiliyor (Kat. No. 50 - Resim 50). Tek dizine ağırlığını vererek yere çökmüş olan çobanın, üst gövdesi tahrip olmuştur. Çoban önünde duran keçinin memelerinden sütü sağar vaziyette betimlenmiştir. Yuvarlak tipteki kap içerisine de sağılan süt doldurulmaktadır. Keçinin kafa kısmı tahrip olduğu için günümüze ancak gövde kısmı gelebilmiştir. Yaklaşık olarak MS 575 yıllarına tarihlendirilmektedir¹³⁴.

5.2. Yular Tutan Çoban Betimi

Şanlıurfa Haleplibahçe’deki Amazonlar Villası’nda in situ olarak korunagelen mozaik, opus tessellatum ve opus vermiculatum teknikleri birarada kullanılarak kireçtaşından yapılmıştır. Beyaz, siyah, gri, kahverengi, kırmızı, pembe, mavi, yeşil, sarı ve turuncu gibi birçok farklı renk kullanılmıştır. Tabanda bulunan mozaigi, siyah zemin üzerinde gri ve kahverengi tonlarındaki ters-düz yerleştirilmiş çok renkli çanaklar dizisi çevreler. Ana panoda kırmızı gonca gül motifleri yer alır. Bu goncalar, beyaz tesseralarla zemine balık pulu tekniğiyle yapılan kafeslerin orta kısımlarına yerleştirilmiştir. Tam ortada yer alan çerçeve içerisinde ana sahne yer alır. Burada zebrayı yularından tutup götüren siyahi bir erkek betimi bulunmaktadır (Kat. No. 51 - Resim 51). Sola dönük biçimde yürüdüğü görülen erkeğin, abartılı bir şekilde kaslı betimlenen gövdesi cepheden verilmiştir. Başı ise $\frac{3}{4}$ oranında sağa dönüktür ve saçında beyaz renkte bir bant bulunmaktadır. Sol eli zebranın yularını tutarken, sağ eliyle daha önce bahsettiğimiz çoban

¹³³ Zoroğlu – Tekocak 2008: 351.

¹³⁴ Hachlili 2009: 173.

asasıda olarak bilinen lituusu tutmaktadır. Üst gövdesi çıplak olmakla birlikte, alt gövdesini turuncu renklerinde bir peştamal örtmektedir (Kat. No. 51 - Resim 51-a)¹³⁵. (MS 6. yüzyıl başları)

Bu mozağin bir çağdaşı Kelenderis'te bulunmaktadır. Bir madalyonun içerisinde zebra ve onun yularını tutan muhtemelen siyahi bir kadın betimlenmiştir. Kısa saçlı ve yuvarlak yüzlü olacak şekilde tam cepheden betimlenmiştir. Figürün başında bir önceki mozaik ile benzer şekilde beyaz bir bant bulunmaktadır. Yüz ayrıntılarında bozulma meydana geldiğinden net bir betimleme yapılamamaktadır. Belden yukarısı çıplak olmakla beraber, göğüs kısmı bir bant yardımıyla kapatılmış şekildedir. Göbek hizasından, ayak bileklerine kadar inen ve üzerinde dama motifi bulunan elbisesinin ucunda püskül detayları yer almaktadır. Bir eliyle yine çobanın en önemli belirteci olan lituusu tutuyor olabileceği düşünülebilir. Diğeriyle ise zebranın muhtemelen zincirden olan yularını tutmaktadır. Zebranın ise ön ayakları havada hareket eder şekilde betimlenmiştir. Ana sahnenin hemen altında 3 satırlık bir yazıt bulunmaktadır (Kat. No. 52 - Resim 52)¹³⁶. (MS 6.yüzyıl başları)

Ürdün Nebo Dağı'ndaki Musa Kilisesi'nde bulunan mozaik MS 530 yıllarına tarihlendirilir¹³⁷. İki bölüme ayrılmış büyük bir kareden meydana gelmektedir. Üst kısımda av sahneleri alt kısımda pastoral sahneler betimlenmiştir. Son iki sırada yer alan pastoral sahnelerin ilkinde tek omzunu açıkta bırakan çoban giysisi ile ağaç dibine oturmuş bir çoban ve otlayan hayvanlar görülmektedir. İkincisinde ise bir devekuşu yularını tutan ve sağa doğru hareket halinde olduğu görülen siyahi çoban belden yukarısı çıplak şekilde resmedilmiştir. Alt kısmı ise kırmızı, sarı, siyah ve beyaz renklerinden oluşan desenli bir kıyafet ile sarılmıştır. Kafasında ise taç benzeri iki tarafından ipler sarkan bir aksesuar dikkat çekmektedir. Bu sahnenin hemen sağında ise iki eliyle, iki hayvanın yularını tutan bir çoban görülmektedir. Solda görülen hayvan muhtemelen eşek(?), sağdaki ise bir devedir. Tam ortalarında yer alan çoban baştan aşağıya giysilidir. Başında bir şapka bulunan çobanın uzun kollu giysisinin üzerindeki pelerin dikkat çekmektedir. Alt kısmında

¹³⁵ Önal 2017: 87-90.

¹³⁶ Zoroğlu – Tekocak 2008: 350-351.

¹³⁷ <https://www.ancient.eu/image/8270/mosaic-in-the-memorial-church-of-moses-mount-nebo/> , 05.12.2019

bileklerine kadar uzanan bir pantolon vardır. Ayrıca diğer çoban örneklerinin aksine ayaklarının çıplak olmaması önemli bir detaydır (Kat. No. 53 - Resim 53).

İsrail Beth Shean'daki Meryem Kilisesi'nde ele geçirilen mozaikte dalga şeklinde yayılan desenlerin ortasına yerleştirilmiş sahneler görülmektedir. Her desenden üzüm salkımları çıkmakla birlikte desen ortalarında boş kalan kısımlar hayvan figürleriyle doldurulmuştur. Oturmuş vaziyette önünde duran hayvana müzik aleti çalarken betimlenen bir çobanın yanı sıra çeşitli av sahneleride resmedilmiştir. 1. Sıranın en sonuncusunda ise yine yular tutan bir çoban görülmektedir. Muhtemelen siyahi olarak resmedilen çobanın kafasında beyaz bant bulunmaktadır. Üstü çıplak, alt kısmı ise dama motifleriyle süslenmiş bir kıyafet ile sarıdır. Diğerlerinden farklı şekilde zürafa benzeri(?) hayvanın yuları zincir değil ip olarak verilmiştir. Arka fonda bir doğa ortamı yaratılmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir. 3. Sıranın ilk sahnesinde ise omuzlarını açıkta bırakan çoban kıyafetiyle beyaz bir çoban, eşiği yularından tutarak götürür şekilde betimlenmiştir¹³⁸ (Kat. No. 54 - Resim 54). (MS 568-569)

5.3.Diğer Çoban Betimleri

Konstantin Villası'nda bulunan 3 panelden "süt sağan çoban" betimi bölümünde bahsedilmiştir. K bölümü geçmiş bölümde anlatılan mozaîği A ve E panelleri üzerinde durulacaktır. MS 4. yüzyıl civarına tarihlendirilen mozaik panosunda A panelinde (Kat. No. 55 - Resim 55); Merkezde bir çoban, çeşitli hayvanlardan meydana gelen srüsünü otlatırken betimlenmiştir. Çoban, sağ eliyle tuttuğu müzik aletini çalarken, sol elinde bir sepet taşımaktadır. Sol bölümde bir mimari yapı, onun önünde ise doğa temasını verebilmek amaçlı ağaç, çalılık vs. betimlenmiştir. E panelinde ise: Yüz hatlarından oldukça yorgun olduğu anlaşılan çoban, kıyafetinin altından çıkarttığı sol eliyle çoban asasını tutmaktadır. Sağ eliyle, iki ağacın ortasında otlayan hayvanlarını, soldaki yapıya doğru götürmeye çalışmaktadır (Kat. No. 55 - Resim 55-a)¹³⁹.

---

¹³⁸ Handerson 1990: 26-27.

¹³⁹ Levi 1947: 249.

Kahramanmaraş'ta bulunan MS 5 yüzyıla tarihlendirilen “Yaşam Mozaïği” 3 panodan oluşmaktadır (Kat. No. 56 - Resim 56). Günlük yaşamdan kesitler bulunan mozaikte, ana fon beyaz olup balıksırtı/midye motifi şeklinde döşenmiştir. Bordürler ise düz tercih edilmiştir. Mozaığın üst kısmında “Av Yaşamı”, ortasında “Çoban Yaşamı” alt kısmında ise “Açık Havada Kır Yaşamı” anlatılmaktadır.

Konuyla bağlantılı olarak ele alınacak orta panoda yer alan Çoban Yaşamı'nda ; Üç ayrı tema işlendiği görülmektedir. Panonun tam ortasında ayakta cepheden bir insan figürü betimlenmiştir. Bu figür, diğerlerine göre daha büyük işlenmiş ve hatları tek sıra siyah tesseralar ile belirginleştirilmiştir. Tek omzu açıkta bırakan şekilde tasarlanan beyaz renkte diz üstünde bir tunik giydiği görülmektedir. Bel kısmında sarı ve kırmızı renklerde bir kuşak betimlenmiştir. Tunik üzerinde tek omzundan atılmış olan bir pelerin vardır. Ayağında ise kahverengi tonlarında diz altında biten bir çizme bulunmaktadır. Sağ elinde uca doğru kalınlaşan bir değnek tutmaktadır. Farklı tondaki tesseralarla figüre kaslı bir görüntü verilmeye çalışıldığı görülmektedir (Kat. No. 56 - Resim 56-a).

Çoban betiminin hemen sağında, yerde yatar vaziyette kurt köpeği tasviri yer almaktadır. Köpeğin baş kısmı sahibine doğru geriye dönük şekildedir. Güçlü ve yapılı görüntü yine farklı tondaki tesseralar kullanılarak verilmeye çalışılmıştır. Köpek figürünün solunda ise 2 boğa resmedilmiştir. Sola doğru betimlenen boğa yerden ot yerken, sağa doğru yapılan boğa ise ağaçtan yaprak yerken tasvir edilmiştir. Boğanın arka tarafında resmedilen ve yapraklarını yediği ağaç ise nar ağacıdır. Boğaların üst kısmında yani panonun sol köşesinde iki katlı bir villa tasviri yer almaktadır (Kat. No. 56 - Resim 56-b).

Çoban figürünün solundaki kısımda; büyük bir taşın üzerine oturmuş başka bir çoban betimlenmiştir (Kat. No. 57 - Resim 57). Onun hemen önünde ise sol tarafa doğru otlayan bir boğa yer almaktadır. Çobanın üst bedeninin yer aldığı kısım tahrip olduğundan sadece ayakları ve bedeninin alt kısmı görülebilmektedir. Ortadaki çoban gibi kısa bir tunik giymiş, ayağında ise dizlerine kadar uzanan bir çizme bulunmaktadır. Elinde tuttuğu değneğin tahribattan dolayı sadece ucu görülebilmektedir. Önündeki boğanın hemen arkasında armut ağacı betimlenmiştir. Ağacın sağ üstü kenarında hareket halinde bir kuş

bulunmaktadır. Sağ üst kenarda ise sol üst kenardaki villa ile simetri oluşturacak şekilde yine iki katlı bir villa yer almaktadır¹⁴⁰.

İstanbul Büyüksaray'daki mozaikte ise kayaya oturmuş şekilde bir çoban betimlenmiştir (Kat. No. 58 - Resim 58). Üzerinde tek omzunu açıkta bırakacak şekilde bir tunik bulunmaktadır. Vücudunun farklı tonlardaki tesseralarla kaslı ve yapılı betimlenmeye çalışılmasının yanı sıra oldukça yaşlı olduğu gözlemlenmektedir. Beyaz saç ve sakalları, kafasının üst kısmında saçlarının olmayışı bu izlenimi vermektedir. Çoban çenesine dayadığı asa ile dinlenir vaziyettedir. Çobanın ayak ve el kısımları ve asanın bir kısmı tahrip olmuş şekildedir.

Tüm bu örnekler bakıldığında 3 farklı tipte çoban betimi olduğu gözlemlenmiştir. İlki, baştan aşağıya giysili ve ayakkabılı şekilde betimlenen çoban tipidir. Pelerin ve çizme benzeri bir ayakkabı mevcuttur. Sarayla bağı olabileceğini düşündüğüm bu çobanlar, görevlerini saray adına yürütüyor olabilirler. İkinci tip, tunik tarzında tek omzu açıkta bırakan giysi ile betimlenen çobanlardır. Ayakları çıplak şekilde betimlenmişlerdir. Üçüncü ve son tip ise gövdesinin üst kısmı çıplak, alt kısmı farklı motiflerle bezenmiş peştamal benzeri bir örtüyle sarılmış şekilde resmedilen çobanlardır. Ayrıca ten renkleri de beyaz ve siyahi olmak üzere iki farklı türde betimlenmiştir.

5.4.İyi Çoban İsa Betimleri

Genellikle Hristiyanlık dininde İsa'ya atfedildiğini bildiğimiz “İyi Çoban” sıfatı geçmişte insanlar tarafından benimsenen pagan dinlerde de çeşitli tanrılar için kullanılmıştır. Birbirine oldukça benzer betimler ortaya çıkmış, bundan dolayı günümüz araştırmacıları bulunan eserlerde tanımlama yaparken oldukça zorlanmış, tek bir eserle ilgili birden fazla düşünce ortaya çıkmıştır.

Orpheus bunlardan biridir ve hayvanlarla bir arada resmedildiği freskler, Hristiyanlık dönemime ait olan katakomblarda görülmektedir. Mozaikler ya da

---

¹⁴⁰ Ersoy 2014: 77-79.

kabartmalardan farklı olarak fresklerde Orpheus'un yanında az sayıda hayvan yer almaktadır. Bundan dolayı İsa ile ilgili yapılan betimlere oldukça benzetilmektedir.

Bunun ilk örneği olarak Roma'da bulunan Domitilla Katakombu'nda bulunan fresk gösterilebilir (Kat. No. 59 - Resim 59). Bazı araştırmacılar bu figürü tasvir ederken tanım yapmaktan kaçınırken, Northcote¹⁴¹ gibi bazı araştırmacılar bu figüre Orpheus demekten çekinmemişlerdir. Erken Hristiyanlık örneklerinden biri olan bu duvar resminde elinde bir değnek ile ortada ayakta duran Orpheus "İyi Çoban İsa" olarak betimlenmiştir. Omzunda, sağında ve solunda olmak üzere 3 tane koyunla resmedilmiştir. Koyun figürleri ise profilden verilmiştir¹⁴².

Katakombtaki bir diğer duvar resminde ise Orpheus daha fazla sayıda hayvan ile birlikte tasvir edilmiştir (Kat. No. 60 - Resim 60)¹⁴³. Bu sefer ortada oturur şekilde betimlenen Orpheus'un solunda bir deve, devenin önünde iki adet kuş figürü, onların hemen önünde ise üstte bir tavus kuşu yer almaktadır. Orpheus muhtemelle lir çalmakta ve etrafındaki hayvanlar müziğin büyüüne kapılmış şekilde onu dinlemektedir. En sağ kısımda ise aslan figürü bulunmaktadır. Figür tamamen giyinik olarak işlenmiştir.

Domitilla Katakomb'unda yer alan üçüncü duvar resminde ise Orpheus ortada bir kaya üzerinde oturur şekilde betimlenmiştir (Kat. No. 61 - Resim 61)¹⁴⁴. Sağ elinde bir syrinks tutar, sol kolu ile ise bir bastona yaslanmıştır. Solda bir koyun ve onun yanında bir keçi bulunmaktadır. Keçinin yanında bir diğer koyun figürü yer almaktadır. Sağ tarafta ise iki koyunun arasında bir koç figürü işlenmiştir.

3. yüzyıla tarihlenen St. Peter & Marcellinus Katakombu'nda bulunan duvar resmindeki figürü Dokuzboy¹⁴⁵ tez çalışmasında Orpheus olarak tanımlarken, Appell¹⁴⁶ sadece "İyi Çoban" demekle yetinmiştir (Kat. No. 62 - Resim 62). Taylor¹⁴⁷ ise makalesinde "İyi Çoban" şeklinde betimlenmiş İsa olarak tanımlamıştır. Domitilla

---

¹⁴¹ Northcote 1877: 94.

¹⁴² Dokuzboy 2010: 70.

¹⁴³ Northcote 1877: 94.

¹⁴⁴ Northcote – Brownlow 1869: 69-74.

¹⁴⁵ Dokuzboy 2010: 68.

¹⁴⁶ Appell 1872: 58,59.

¹⁴⁷ Taylor 2013: 22-37.

Katakomb’undaki betimle oldukça benzer özelliklere sahip olan bu duvar resminde figür ayakta durur vaziyettedir. Elinde bir pan flüt tutmaktadır. Üzerinde bir khlamys, ayağında ise dizlerine kadar uzanan bir sandalet bulunmaktadır. “İyi Çoban İsa” şeklinde betimlenmiş Orpheus olması olasıdır. Yine de kesin bir şey söylemek doğru olmayacaktır.

Erken Hristiyanlık dönemine tarihlendirilen başka bir örnek St. Priscilla Katakomb’unda yer almaktadır (Kat. No. 63 - Resim 63). Dokuzboy¹⁴⁸ yine figürü direkt olarak Orpheus olarak tanımlarken, Parker¹⁴⁹ “İyi Çoban” olarak nitelendirmiştir. Ortada ve ayakta duran Orpheus’un üzerinde bir khlamys bulunmaktadır. Omuzlarında bir keçi, iki yanında ise ağaç dallarında duran kuş figürleri betimlenmiştir. Sol tarafta bir koyun, sağ tarafta bir keçi tasviri yer almaktadır.

Yine St. Callixtus Katakomb’unda yer alan diğer bir duvar resminde Orpheus ya da İsa¹⁵⁰, ayakta betimlenmiştir (Kat. No. 64 - Resim 64). Sağ elinde süt kovanı olarak düşünebileceğimiz bir obje tutmaktadır. Omuzlarının üzerinde bir hayvan taşımaktadır. Hayvanın ayaklarını boğaz hizasından birleştirerek tutar vaziyettedir. İki tarafında tahrip olmuş hayvan tasvirleri yer almaktadır. Çoban kıyafetleriyle betimlenmiştir. Ayaklarında dizine kadar uzanan çizme görülmektedir.

Orpheus’un yanı sıra Hermes’in “İyi Çoban” olarak tasvir edilmiş heykelleri bulunmaktadır. Omuzlarında koç taşıyan Hermes anlamına gelen Hermes Kriophoros Hristiyanlık döneminde yapılan, omzunda kuzu ya da koç taşıyan İsa betimlerinin prototipi olarak kabul edilebilir. Geç Roma dönemine tarihlendirilen ve bir Antik Yunan kopyası olan mermer heykel Roma’da ele geçirilmiş olup şu anda Barocco Müzesi’nde bulunmaktadır¹⁵¹. Sadece gövdesinin çıplak olan üst kısmı günümüze ulaşmayı başarmıştır. Üst gövde oldukça kaslı işlenmiştir ve göğüs, boğaz, boyun hatları belirginleştirilmiştir. Gözleri belirgin badem şeklinde ve iridir, burnu tahrip olsa da dudak üstü çizgisi derin, dudakları ve çenesi dolgun betimlenmiştir. Saçları ise boncuk sırası şeklinde işlenmiştir.

---

¹⁴⁸ Dokuzboy 2010: 16.

¹⁴⁹ Parker 1877: 117.

¹⁵⁰ Sunay 2012: 205.

¹⁵¹ Bk. Resim 30.

Elleriyle omzunun iki tarafından koçun ayaklarını tutmaktadır. Koçun boynuzları ve yüz detayları belirgindir.

Bir başka örnek ise Roma'daki Domitilla Katakomb'unun yeraltı mezalarında ele geçmiştir (Kat. No. 65 - Resim 65). 3. yüzyıla tarihlendirilen heykel bir yükselti üzerinde bulunmaktadır. Vücudu cepheden baş kısmı profilden verilmiş olan Hermes ayakta durmaktadır. Diz kapağının hafif kırık tasvir edilmesi ağırlığını tek bacağına verir şekilde durduğu izlenimini vermektedir. Ayağında neredeyse diz kapaklarına kadar uzanmış ve üzerinde motifler olduğu görülen bir çizme bulunmaktadır. Üzerinde ise tek omzunu açıkta bırakan bir khiton vardır. Açıkta bırakılan omzundan yan olarak takılan uzun saplı ufak bir sepet ya da çanta görülmektedir. Profilden verilen baş üzerindeki saçlar kıvrıkcık ve omuzlarından aşağıya düşecek kadar uzundur. İki eliyle, omzunda bulunan koçun sarkan ayaklarını tutmuştur. Koçun başı Hermes ile tam ters tarafa doğru çevrilmiş şekilde verilmiştir.

3. ya da 4. yüzyıla tarihlendirilen bir diğer örnek, şu anda Louvre Müzesi'nde¹⁵² bulunmaktadır. Bazı kısımları tahrip olsa da betimin ana konusu belirgindir. Motifli tunik giymiş olan figürün bir eli tamamen tahrip olmuştur, diğer koluyla omuzlarına aldığı koçun iki taraftan sarkan ayaklarını ortada birleştirmiş ve tek eliyle koçun tüm ayaklarını tutmuştur. El parmaklarının normalden büyük ve kalın işlenmiş olması dikkat çekmektedir.

İsa'nın kendisini bir çoban, ona inananları da sürü olarak tanımlamasıyla birlikte çeşitli sanatlara bu betim yansıtılmış, fakat genel anlamda halk üzerinde henüz pagan inançlar hakim olduğundan direkt olarak İsa betimlenememiştir. Bundan dolayı Orpheus ve Hermes'in "İyi Çoban" örnekleri, Erken Hristiyanlık döneminde İsa'yı temsil etmek amaçlı kullanılmıştır. MS 5. yüzyılda İtalya Ravenna'da bulunan Galla Placidia Mausoleum'unda yapılan bir mozaikte İsa'nın "İyi Çoban" olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Başında bir hale ile ortada taş üzerinde otururken betimlenmiştir. Üzerinde mavi şeritler bulunan uzun bir kıyafet giymiştir. Birini diğerinin üzerine attığı ayaklarında açık bir sandalet görülmektedir. Tek eliyle uzun altın rengi bir haç tutarken, diğer eliyle yanında duran kuzuyu sevmektedir. İki tarafında üçer tane yani toplamda 6 adet kuzu

---

¹⁵² Bk. Resim 28.

bulunmaktadır. Bu kuzuların İsa'nın 12 havarisini temsil ettiği düşünölebilir. Arka planda bulunan ağaçlar, otlar, kayalar ve taşlar doğayı oldukça iyi yansıtmaktadır (Kat. No. 66 - Resim 66). Ayrıca direkt olarak İsa'nın "İyi Çoban" sıfatıyla betimlendiği ilk örnek olması açısından Ravenna'daki bu örnek oldukça önemlidir.

7.KUTSAL KİTAPLARDA ÇOBANLIK (TEVRAT, İNCİL, KUR'ÂN)

Çobanlık, hayvancılığa verilen önemle doğru orantılı olarak her dönem gelişme göstermiş, giyinme, beslenme gibi ana ihtiyaçların da artmasıyla bir yaşam şekline dönüşmüştür. Çoban, halk arasında, hayvan sürülerini yönetebilen, himayesinde olan hayvanların bakımını ve beslenmesini üstlenebilen kişi olarak bilinmektedir. Çobanlık aynı zamanda zeki, bilgili, becerikli, sorumluluk sahibi, pratik uygulama konusunda uzman bir kişinin yapabileceği meslek olarak düşünülür. Çünkü sürü mal sahibinden çıkıp, çobanın sorumluluğuna geçtiğinde, çoban kimseden yardım göremez ve kendi imkanlarıyla sürülerine sahip çıkar. Sürüsü ile başbaşa kalan çoban, oluşabilecek her türlü sorunda hızlı düşünmek ve doğru karar vermek zorundadır. Bu da aslında bireyin kendisi olması ve kendini geliştirmesi anlamına gelmektedir. Bundan dolayı bu meslek diğerlerinden farklı, özel ve kutsal olarak kabul edilmiştir¹⁵³.

Hristiyanlık öncesinde, pagan inançların hakim olduğu dönemlerde de çobanlık kutsaldı. Sümerler'in çoban tanrısı Dumuzi'nin Babil uyarlaması olan ve verimlilikle ilişkilendirilen Tammuz, tanrıdan geldiğini kanıtlayacak hiçbir mucize göstermediği halde; öldüğü gün yas tutulmuş, dirildiği gün de büyük coşku ve sevinç yaşanmıştır. Ölen ve dirilen bir insan-tanrı olan Tammuz, İsa gibi iyi çoban olarak anılmıştır¹⁵⁴. Mısır'da ise Horus, bakire İsis'ten 25 Aralık'ta bir mağara ya da ahırda dünyaya gelmiştir. Horus; İsa gibi kraliyet ailesinin (Davut) soyundan gelmiş, dünyevi babası Seb (Yusuf) tarafından on iki yaşlarındayken tapınağa götürülmüş, tapındaki rahipleri hayrete düşürmüştür. Bunun yanı sıra Horus mesholmuş ya da yağ sürülmüş anlamına gelen krst ismiyle çağrılmış, iyi çoban ve tanrı kuzusu sıfatıyla tanınmıştır¹⁵⁵. Yine bakire bir anadan doğan, doğumuna çobanların tanıklık ettiği, çeşitli mucizeler göstererek tanrıyla olan bağına kanıtlayan Persli Mithra da ardılı İsa gibi, efendi ve öğretmen olarak anılmış; yol, gerçek, ışık ve iyi çoban olarak kendini tanıtmıştır¹⁵⁶. Sonrasında Antik Yunan ve Roma'da benimsenen Dinyos, Attis ve Adonis gibi tanrıların doğumları ve yaşantıları büyük ölçüde İsa ile benzerlikler

---

¹⁵³ Özdemir -Kaplan 2013: 445.

¹⁵⁴ Akalın 2016: 173.

¹⁵⁵ Akalın 2016: 180.

¹⁵⁶ Akalın 2016: 184.

taşımaktadır. Tüm bu tanrıların çobanlarla olan bağlantısı, paganizmde de çobanlık mesleğinin kutsal olduğunun kanıtı niteliğindedir.

Hristiyanlık sonrası dönemlerde ise kendilerine inanmış olan ümmetlerini tehlikelerden korumaya çalışan peygamberlerle, sürülerini tehlikelerden korumaya çalışan çobanlar arasında bağlantı kurulmuştur. Işık'a¹⁵⁷ göre bilgeliklerini tabiatın sessiz dilinden alan çobanlar, tefekkürün kaleleri olan dağlarda münzevi bir hayat sürerler. Kalabalığın kirinden, kötülüklerinden arıtılmış mekanlarda iç huzuru bulan çobanlar ilham ve vahiy gibi kutsal mazhariyete layık olan kişiler arasından seçilmiştir. Peygamberler hayatlarının peygamberlik öncesi döneminde yapmış oldukları çobanlıkla tecrübe kazanmışlar, bu sayede özgüvenli, sorumluluk sahibi, koruma ve kollama bilincine sahip kişiler haline gelmişlerdir. Dolayısıyla kendilerine peygamberlik görevi verildiğinde bu deneyimlerinde yardımıyla görevi layıkıyla yerine getirmişlerdir.

Hız. Adem'in çocukları olan Hâbil-Kâbil arasında geçen hadise Sümerler'de çobanlık bölümünde kısaca anlatılmıştır. Bu hadise Kur'an'da geçer fakat isim belirtilmez. Konunun anlatıldığı ayetlerde; "(Ey Muhammed!) Onlara, Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardıda, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlıktan dolayı) "Andolsun seni mutlaka öldüreceğim" demişti. Öteki, "Allah ancak kendisine karşı gelmekten sakınanları kabul eder" demişti." (Maide 5: 27). "Andolsun ki! Sen öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım." (Maide 5: 28). "Ben istiyorum ki, sen, hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezası budur." (Maide 5: 29). "Derken nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti ve (nefsine uyarak) onu öldürdü. Bu yüzden de kaybedenlerden oldu." (Maide 5: 30).

Tevrat'ta ise kardeşlerin isimleri açıkça geçmektedir; Adem karısı Havva ile birlikte oldu. Havva hamile kaldı ve Kayın'ı (Kabil) doğurdu. "RAB'bin yardımıyla bir oğul dünyaya getirdim" dedi. (Yaratılış 4: 1) Daha sonra Kayın'ın kardeşi Habil'i doğurdu. Habil çoban oldu, Kayın ise çiftçi. (Yaratılış 4: 2) Allah'a kurban sunan çoban Habil ve çiftçi Kabil'in tutumları göz önüne alındığında, çobanlık mesleğinin yüceltildiği

---

¹⁵⁷ Işık 2009: 113.

görülmektedir. Yüceer'e¹⁵⁸ göre çobanlar yaradılışına uygun düşünebilen, yanlışlık yapmayan ya da yaptılarsa bunu kolayca fark eden kimselerdir. Bu yaradılış, insanda doğuştan var olan bir güç ve saflığın korunagelmış halidir. Onun düşünmeye ve kararlarını doğru bir şekilde vermek için görüşlerini gözden geçirmeye zamanı vardır. Şayet bir yanlış varsa, onu değiştirecek olan yine kendisidir. O, kendisi olmayı başarmıştır. Allah'a samimiyetle en iyi hayvanını sunan çoban, Allah tarafından kurbanı kabul edilerek ödüllendirilir. Hâbil, kardeşinin ona kıskançlıkla müdale etmesine rağmen, ona olan duruşunu bozmamıştır ve kardeş katili bir çoban olmak yerine ölmeyi tercih etmiştir¹⁵⁹.

Müslümanların son peygamber olarak kabul ettikleri Hz. Muhammed'de çocukluğunda ve ilerleyen yaşlarında çobanlık yapmıştır. Bununla ilgili bir hadiste; “Her biriniz çobansınız ve neticede kendi sürünüzden suâl olunacaksınız. Aynı şekilde hükümdar da bir çobandır ve kendi tebasından suâl olunacaktır; insan da bir çobandır ve kendi ailesinden suâl olunacaktır; kadın da bir çobandır o da kocasının evinden suâl olunacaktır; oğul da bir çobandır ve o, babasının mallarından suâl olunacaktır. Kısacası her biriniz çobansınız ve kendi sürünüzden sorumlu tutulacaksınız” denmiştir¹⁶⁰. Ayrıca Hz. Muhammed döneminde müslüman kabilelerden bazı kişiler zekât develerini himaye savaşlarında görevlendirmişlerdir. Bunlar devlete ait olan sürüleri korumakla yükümlüdürler¹⁶¹. Bu kişiler çobanlar arasından seçilir ve bu çobanlara duyulan güvenin bir kanıtıdır.

Kur'an'da geçen bir ayette; “İnkâr edenleri imana çağıran (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir. Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar” (Bakara 2: 171) Bu ayette peygamberlik, çobanlığa benzetilmiş ve arasındaki bağlantıdan yola çıkılarak inananlara bir mesaj verilme çalışılmıştır.

Diğer bir çoban peygamber Hz. Musa'nın çobanların piri sıfatını almasının birçok nedeni bulunmaktadır. Hz. Musa çobanlık yaptığı sırada kullandığı asa ile, peygamberliği sonrasında çeşitli mucizeler göstermiştir. Çobanlık yaparken sürüsüne sahip olabilmesi

---

¹⁵⁸ Yüceer 2011: 163.

¹⁵⁹ Çoban 2015: 33.

¹⁶⁰ Hamidullah 2003: 754.

¹⁶¹ Yüceer 2011: 160.

sebebiyle peygamberlere verilen asa, Allah'ın hediyesi olarak kabul edilir ve çobanlığın sembolü olarak görülür¹⁶². Hz. Musa'nın çobanlık yaptığının açıkça belirtildiği ayette; Musa, Medyen suyuna varınca, orada (hayvanlarını) sulayan birçok insan buldu. Onların gerisinde de (hayvanlarını suyun olduğu yerden) geri çeken iki kadın gördü. Onlara: "Derdiniz nedir?" dedi. Şöyle cevap verdiler: "Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (onların içine sokulup hayvanlarımızı) sulamayız; babamız da çok yaşlıdır." (Kasas 28: 23) Bunun üzerine Musa onların davalarını suladı. Sonra gölgeye çekildi ve "Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra muhtacım dedi." (Kasas 28: 24) Hz. Musa'nın orda olan diğer çobanların aksine kadınlara öncelik vermesi ve onlara yardım etmesi peygamberliğin vermiş olduğu merhamet duygusuyla mümkün olmuştur. Ayetin devamında; Derken, o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi: "Babam, dedi, bizim yerimize (hayvanları) sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor." Musa onun yanında giderek başından geçenleri anlattığı sırada iki kızıdan biri "Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, bu güçlü ve güvenilir adamdır." dedi. (Kasas 28: 26) Bu ayette de peygamber olan Hz. Musa'nın en güvenilir çoban olmasından bahsedilmektedir. Aynı ayet birkaç değişiklikle Tevrat'da Mısır'dan çıkış bölümünde de anlatılmaktadır. (Çıkış 2: 14-21)

Hz. Yunus ile ilgili bir rivayete göre; balığın karnından kurtulan Hz. Yunus kavmiyle buluşmaya gider. Yolda giderken bir çobanla karşılaşır. Çobana, kendisinin yaşadığını kavmine bildirmesini söyler. Çoban, bunu söylediğinde delil ve şahit isteyeceklerini dile getirir. Hz. Yunus, çobana davaları içinden dişi bir keçinin ismini anarak: "İşte bu senin Yunus'la buluşmuş olduğuna tanıklık eder." der. Çoban, kavminin yanına dönerek Yunus'u gördüğünü ve yaşadığını haber verir. Fakat halk ona inanmaz ve kötü muamelede bulunmak ister. Kavmini Yunus'la görüştüğü toprak parçasına götürür. Keçi, çobanın Yunus'u gördüğüne şahitlik eder. Daha sonra Hz. Yunus'un bulunduğu tarafa giderler. Çobanın söyledikleri doğru çıkınca Ninova Kralı: "Sen, bu makama benden daha layıksın!" der ve çobanı elinden tutarak yanına oturtur¹⁶³.

---

¹⁶² Çoban 2015: 6.

¹⁶³ Köksal 2004: 157.

Hız. Yunus'u balığın karnından çıktığında, bir çobanın görmesi ve kavmine yaşadığını bildirmesi konusunda bu çobana güvenmesi oldukça önemlidir. Kavmine Hız. Yunus'un yaşadığını bildiren çobanın güvenilirliği ve dürüstlüğü Ninona Kralı dahil tüm halktan takdir görmüş, çobana verilen değer birkez daha vurgulanmıştır.

Hız. Davut'un sürülerinin olduğu ve çobanlık yaptığı açıkça Tevrat'da açıkça belirtilir; "Kardeşlerin Saul ve öbür İsrailîliler'le birlikte Ela Vadisi'nde Filistinliler'e karşı savaşıyorlar." (1. Sayım 17: 19) Ertesi sabah Davut erkenden kalktı, sürüyü bir çobana bıraktı. İşay'ın buyurduğu gibi erzakları alıp yola çıktı. Ordugaha vardığında askerler savaş naraları atarak savaş düzenine giriyorlardı. (1. Sayım 17: 20) Hız. Davut sadece hayvanların değil insanların da çobanıdır. Tanrı tarafından ona insanlığın çobanı olma görevi bahşedilmiştir. Tevrat'ta bununla alakalı; Madem bütün cılız koyunları kovup, dağıtıcaya dek böğrünüzle vuruyor, omuzunuzla itiyor, boynuzlarınızla kakıyorsunuz, (Hezekiel 34: 21) ben de koyunlarımı kurtaracağım, artık çapul malı olamacayacaklar. Koyunla koyun arasında ben yargıçlık yapacağım. (Hezekiel 34: 22) Başlarına, onları güdecek tek çoban kulum Davut'u koyacağım. Onları o güdecek, çobanları o olacak. (Hezekiel 34: 23) Ben Rab onların tanrısı olacağım, kulum Davut da onların arasında önder olacak. Ben Rab, böyle diyorum (Hezekiel 34: 24) denmiştir.

Tevrat'da çobanlığa sık sık yer veirilmiştir. Bazen, gerçek anlamıyla mesleki olarak çobanlıktan bahsedilmiş, çoban kavimlerden, bu kavimlerin aralarındaki sorunlardan bahsedilmiş, çobanlara öğütler ve eleştiriler yapılmıştır. Bazen de mecazi anlamda insanlığa sahip çıkan kutsal kimseler için çoban benzetmesi yapılmıştır. Hatta zaman zaman direkt olarak tanrıdan çoban olarak bahsedilmiştir. Tevrat'ta; İşte egemen Rab gücüyle geliyor, kudretiyle egemenlik sürecek. Ücreti kendisiyle birlikte, ödülü önündedir. (Yeşaya 40: 10) Sürüsünü çoban gibi güdecek, kollarına alacak kuzuları, bağrında taşıyacak; usul usul yol gösterecek emziklilere (Yeşaya 40: 11) ayetinde tanrıdan çoban olarak bahsedilmiştir.

İncil'de ise İsa'dan bahsederken çoğunlukla çoban sözcüğü kullanılmıştır. Bir ayette; Esenlik veren Tanrı, koyunların büyük Çobanı'nı, Rabbimiz İsa'yı sonsuza dek sürecek antlaşmanın kanıyla ölümden diriltti (İbranilere Mektup 13: 20) denmiştir. İsa'nın çarmıha gerilmesiyle ilgili olan bir ayette İsa'dan bahsederken; Bizler günah karşısında ölelim, doğruluk uğruna yaşayalım diye, günahlarımız çarmıhta kendi bedenine yüklendi.

O'nun yaralarıyla şifa buldunuz.(Petrus'un Birinci Mektubu 2: 24) Çünkü yolunu şaşırmış koyunlar gibiydiniz, şimdiyse canlarınızın Çobanı'na ve Gözetmeni'ne döndünüz. (Petrus'un Birinci Mektubu 2: 25) Canlarınızın Çobanı ve Gözetmeni'nine döndünüz derken aslında İsa'ya dönüşü kastetmektedir. İsa bir ayette kendinden bahsederken; Ben iyi çobanım. İyi çoban koyunları uğruna can verir. (Yuhanna 10: 11) Koyunların çobanı ve sahibi olmayan ücretli adam, kurdun geldiğini görünce koyunları bırakıp kaçır. Kurt da onları kapar ve dağıtır. (Yuhanna 10: 12) Ben iyi çobanım. Benimkileri tanırım. Baba beni tanıdığı, ben de Baba'yı tanıdığım gibi benimkiler de beni tanır. Ben koyunlarımın uğruna canımı veririm. (Yuhanna 10: 14-15) Bu ağıldan olmayan başka koyunlarım var. Onları da getirmeliyim. Benim sesimi işitecekler ve tek sürü, tek çoban olacak (Yuhanna 10: 16) diyerek İsa, Hristiyan olmayanlara dinini anlatıp, tanıtarak onları himayesine alması gerektiğini bundan kendisinin sorumlu olduğunu belirtmiştir. O'na inananları canı pahasına daima koruyup kollayacağını, inanmayanların ise peşinden giderek sesini duyuracağını, kendisine inanmalarını sağlayarak onları da sürüsüne katacağının mesajını vermiştir.

Görülmektedir ki, çobanlık her zaman elçilerin terbiye edilmesi için bir yöntem olmuştur. Zira bu meslek aracılığıyla güçsüzlere karşı anlayışlı olmayı öğreniyorlardı. Aynı zamanda önderliğini yaptıkları dini benimsemeyen insanları, tıpkı süründen ayrılan hayvanlar gibi toplayıp şefkatle ve sabırla kendi aralarına katıyorlardı.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Giriş kısmında önemi detaylı bir şekilde anlatılan “çobanlık” kavramı ya da mesleği çalışmanın ilerleyen bölümlerinde farklı açılardan incelenmiştir. Birinci bölümde Sümerler’de çobanlık kavramı ele alınmıştır. Metnin desteklendiği görseller, MÖ 3000’lerden 2000’lere kadar olan zaman diliminde bulunan mühür (Kat. No. 2,4,5) kabartma gibi sanat eserlerine aittir. Bu eserler üzerinde genellikle İnanna ve Dumuzi birlikte ya da ayrı ayrı resmedilmişlerdir. Sümer toplumunun inancında önemli bir yere sahip olan, bereketle ilişkilendirilen tanrıça İnanna, çoban tanrı olarak bilinen Dumuzi ile evlendirmişler, buna bağlı olarak ise verimliliklerinin artacağına inanmışlardır. Çobanlığı bereket ve verimlilik sembolü olarak kabul eden Sümerliler’de Dumuzi, kutsal evliliğinde gerçekleşmesiyle birlikte saygı duyulan tanrılar arasında yerini almıştır (Kat. No. 3).

İnanna ve Dumuzi arasında geçen efsanenin benzerleri, daha sonralarda Antik Yunan mitolojisinde karşımıza Aphrodite-Adonis (Kat. No. 6), Demeter-Persephone-Hades (Kat. No. 7) efsanelerinde çıkmıştır. Bunun yanı sıra İnanna’nın Akadlar’da İştar, İsrailde Astarta, Yunanlılar’da Aphrodite, Roma’da Venüs olarak tapınımı devam etmiştir. Dumuzi ise Safaviler’de Temmuz olarak varlığını sürdürmüş, her sene yapılan çeşitli etkinliklerle anılmıştır. Ayrıca Sümer mitolojisinde anlatılan Çiftçi Enkimdu ve Çoban Dumuzi arasında geçen hadiselerle benzer hadise, günümüzde Hâbil-Kâbil Kıssa’sı (Kat. No. 8) dediğimiz şekliyle varlığını sürdürmektedir.

Sümer toplumu, birçok açıdan olduğu gibi dini anlamda da kendinden sonra gelecek olan toplumlara ışık tutmuştur. Sümer tabletlerinden tüm detaylarını öğrenebildiğimiz Dumuzi ve İnanna anlatısı uzun seneler farklı isimlerle varlığını sürdürmüş, birçok varyasyonla karşımıza çıkmıştır. Ayrıca çeşitli inançlar sonucunda ortaya çıkan efsanelerin de prototipini oluşturmaktadır.

İkinci bölümde anlatılan Akkad, Assur ve Babil uygarlıklarında çobanlık kısmında ise, Sümer’den sonra gelen bu toplumların, Sümer etkisini devam ettirdiği, hem dini hem de kültürel açıdan Sümer’in devamı niteliğinde olduğu anlaşılmıştır. Sami adı verilen bu kavimler, tanrı ve tanrıcaları isim değişikliğiyle kabul ederek tapınmaya devam etmişlerdir.

Üçüncü bölümde Hititler’de çobanlık kavramı incelenmiştir. MÖ 1700-650 yılları arasında uzun süre varlığını sürdüren Hititler’de bulunan tabletlerden çobanlıkla ilgili edinilen bilgiler kısıtlıdır. Tabletlerin bazı bölümlerinde geçen “sığır çobanı”, “koyun çobanı” gibi ifadeler dikkat çekmektedir. Bu ifadelerin aslında günlük hayatta bu işi yapan insanlar için kullanılıyor olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira tabletlerde “tanrının sığır çobanı” ya da “tanrının koyun çobanı” ifadelerine de rastlanmıştır. “tanrının” ünvanını kazanan bu kişiler olasılıkla çobanlığı tapınak adına yürütüyorlardı. Tapınakta tanrıya yapılacak sunular için, hayvanları büyüten, bakımlarını yapan ve seçen kişi olmaları açısından oldukça önemli bir konumda oldukları bilinmektedir. Tapınağa sunu için götürülen hayvanın kötü olması durumunda, bu işi yapan çobanlara çeşitli cezalar verildiğini yine tabletler aracılığıyla öğrenmekteyiz.

Bunun dışında Hititler’de kalmuş denilen çoban asalarının kullanımından bahsedilmiştir. Yazılı metinlerde “GIŠ kalmuş” ve “tanrı asası “GIŠ PA””nın lituus tasvir etmek için kullanıldığı anlaşılmıştır. Lituus Roma Dönemi’nde augur denilen bilicilerin kullandığı bir obje olmuş önemi Roma Dönemi’ne gelindiğinde daha da artmıştır. Hititler’de bulunan bir dua metninde Güneş Tanrısı için “insanlığın çobanı” ifadesine yer verilmiştir. Hitit Dönemi’nde, Yazılıkaya’da 2 no’lu odada bulunan Güneş Tanrısı’nın tasviri bu açıdan oldukça önemlidir (Kat. No. 11). Güneş Tanrısı’sını diğer tanrıların aksine bu tasvirinde krallarinkine benzer bir kıyafetle görülmektedir ve elinde lituus bulunmaktadır. Güneş Tanrısı’na verilen “İnsanlığın çobanı” sıfatıyla kabartmada elinde betimlenen lituus ile birlikte değerlendirildiğinde bu sıfatı almış olması şaşırtıcı değildir. Zira lituusa çoban asası da denilmektedir.

Bulunan metinlerde çobanlığın, Hitit toplumunda önemli komutanlar için de bir ünvan olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Askerlerini yani “sürülerini” yöneten, onların sorumluluğunu üstlenen kişi olarak bu ünvanın verilmiş olması olasıdır. Dolayısıyla Hititler’de çobanlık günlük hayatta insanların geçimlerini sürdürdükleri bir meslek, tapınak için sunuları hazırlayan bir rahip, bazen de askerlerini yöneten bir komutan demektir.

Üçüncü bölümde ise Hitit sonrası, Urartu ve Frig uygarlıklarından bahsedilmiş, bu toplumlarda çobanlık kavramı anlatılmaya çalışılmıştır. Ancak yazılı ve görsel kaynakların eksikliği bilgi edinmeyi zorlaştırdığından fazla detaya girilememiştir.

Dördüncü bölümde Antik Yunan'da çobanlık ele alınmıştır. MÖ 760-30 aralığına tarihlendirilen Antik Yunan dönemi mitolojik efsaneler açısından oldukça zengindir. Mitolojik efsaneler, mozaik başta olmak üzere sikkeler, kabartmalar, mozaikler ve fresklerde sık sık betimlenmiştir. Bunun yanı sıra çalışmada ele alınan örneklerde Antik Yunan Dönemi'ne ait olan betimlerin kopyalarının Roma Dönemi'nde de görüldüğü gözlemlenmiştir.

Günlük hayata dair bilgileri de, mitolojik efsanelerden yapılan çıkarımlar sağlamaktadır. Çobanlığın konu olduğu efsaneler sonucunda yapılan çıkarımlarda görülmüştürki;

- 1- Çobanlar, önemli kişileri doğduklarında bulup, büyüten ve onları yetiştiren kişiler olmuşlardır,
- 2- Toplumlardan tarafından güvenilen, insanların sürülerini veya eşyalarını emanet ettiği kişiler olarak saygı görmüşler,
- 3- Efsanelerde, yargıç ya da hakem olarak seçilmiş, karar verici konumda yer almışlardır.

Antik Yunan mitolojisinde çoban tanrı olarak bilinen Pan'ın doğumu, ölümü ve syrinksini nasıl bulduğuna dair efsanelerden bahsedilmiştir (Kat. No. 12,13). Ayrıca çobanların koruyucu tanrısı olan Pan'ın babası Hermes üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Hermes Kriophoros gibi Hermes'in hayvanlarla olan betimlerine değinilmiş, fakat örnekleri Roma Dönemi'ne ait olduğundan, ilgili bölümde detaylı bir şekilde işlenmiştir. Devamında yine çobanlıkla ilişkilendirilen Apollon, Amphion ve Zethos (Kat. No. 14), Oedipus (Kat. No. 15), Kybele'nin çoban sevgilisi Attis (Kat. No 16) ve son olarak Üç Güzeller efsanesinde yargıç olarak seçilen çoban Paris'in (Kat. No. 17) ilgili mitolojik hikayelerinden bahsedilerek sonucunda yukarıdaki çıkarımlara ulaşılmıştır.

Beşinci bölümde Roma Dönemi'ne geçilmiştir (MÖ 30-MS 330). Roma Dönemi'nin dini açıdan, Yunan mitolojisinin bir kopyası gibi olduğu gözlemlenmiştir. Bu dönemde Yunanlılar'ın benimsediği tanrı ve tanrıçalar farklı isimlerle kabul görmüş ve benimsenmişlerdir.

Bu döneme giriş Roma'nın kuruluş efsanesiyle yapılmış, efsanede Romulus ve Remus'u bulup büyüten çobandan bahsedilmiştir (Kat. No. 18). Efsane, konuyla ilgili

kabartma örneğine yer verilerek desteklenmiştir Bu dönemde farklı isimler kabul gören tanrılardan ilki olarak çobanların tanrısı olarak kabul edilen Pan'ın Roma mitolojisindeki uyarlaması olan Silvanus'dan bahsedilmiştir. Yine Silvanus'u konu alan bir kabartma örneği incelenerek detaylı bir şekilde anlatılmıştır (Kat. No. 20). Bir diğer tanrı olan Hermes, Roma mitolojisine Mercurius olarak geçmiştir. Hermes'in hayvanlarla betimlendiği örnekler bu dönemde detaylı bir şekilde örnekler verilerek incelenmiştir (Kat. No. 21-31) Roma Dönemi'ne tarihlendirilen üzerinde Hermes'in bulunduğu sikkelerin (Kat. No. 32) propaganda amaçlı olduğu, imparatorların halkına “siz benim sürümsünüz, ben de sizin çobanınız” mesajını vermek istedikleri anlaşılmaktadır. Hermes ile ilgili çeşitli keramikler, sikkeler, heykeller ve kabartmalardan örnekler verilerek bu dönemdeki ikonografileri incelenmiştir.

Roma Dönemi'nin şüphesiz en önemli tanrılarında biri Orphik dinin kurucusu olarak görülen Orpheus'dur. İlgili bölümde detaylı bir şekilde yer verilen Orpheus'un lir çalarken betimlendiği örnekler ele alınarak anlatım desteklenmiştir (Kat. No. 33,34,34-a). Orpheus aynı zamanda Hz. İsa ile ilişkilendirilerek Hristiyanlık döneminde sıkça betimlere konu olmuştur. Hristiyanlık'ın yanı sıra Yahudi inancıda da Davut Peygamber (Kat. No. 35) olarak betimlendiği örnekleri de bulunan ve çalışmada incelenen Orpheus'un, kendisinden sonra gelecek olan dinler için bir prototip oluşturduğu görülmektedir.

Daha önce Hitit Dönemi'nde kısaca bahsedilen lituus, Roma Dönemi'nde detaylı bir şekilde incelenerek sikke, mozaik ve kabartma örneklerindeki ikonografisinden bahsedilmiştir.

Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne (MS 330-1453) gelindiğinde ise, dönemin seküler anlayışından kaynaklı olarak dini konular yerini kırsal yaşam ve günlük hayattan sahnelerle bırakır. Bununla birlikte çiftçilik, çobanlık gibi meslekler eserlerde sıkça rastlanır hale gelmiştir. “Süt Sağan Çoban Betimi” bunlardan biridir. En güzel örneklerinden biri MS 450-550 yıllarına tarihlendirilen İstanbul Büyük Saray mozaiklerinde (Kat. No. 42), diğeri ise MS. 6. Yüzyıla tarihlendirilen Kelenderis mozaiklerindedir (Kat. No. 43). Bunların dışına “Süt Sağan Çoban Betimi” başlığı altında başka mozaik örnekleride incelenerek, “Yular Tutan Çoban Betimi”ne geçiş yapılmıştır (Kat. No. 45-48). Yine çeşitli mozaik örnekleri üzerinden gidilerek anlatılan bu betimde, farklı hayvanlar görülmektedir.

Bunlardan bazıları zebra, deve ve devekuşu ve eşektir. Hayvanın yularından tutan bir çoban (bazen siyahi) genellikle hareket halindeyken betimlenmiştir. Bazıları baştan aşağıya giysili şekilde betimlenirken, bazıları çıplak ya da yarı çıplak şekilde görülmektedir. Bu betimde MS 6. Yüzyılda sıkça karşılaşılan bir betimdir.

Bunların dışında, yine aynı tarihlerde görülen mozaikler üzerinde çobanların günlük yaşantılarını anlatan sahneler “Diğer Çoban Betimleri” başlığı altında incelenmiştir. Çobanlar hayvanlarını otlatırken, dinlenirken, lir çalarken çeşitli şekillerde betimlenmişlerdir. MS 5. yüzyıla tarihlendirilen Kahramanmaraş’daki “Yaşam Mozaïği” (Kat. No. 50,51) çoban yaşamının anlaşılması açısından oldukça önemli bir örnektir. Bu başlık altında incelenen örneklerle bakıldığında 3 farklı çoban betimi olduğu görülmüştür. İlki, baştan aşağıya giysili ve ayakkabılı şekilde betimlenen çoban tipidir. Pelerin ve çizme benzeri bir ayakkabı mevcuttur. Sarayla bağı olabileceğini düşündüğüm bu çobanlar, görevlerini saray adına yürütüyor olabilirler. İkinci tip, tunik tarzında tek omzu açıkta bırakan giysi ile betimlenen çobanlardır. Ayakları çıplak şekilde betimlenmişlerdir. Üçüncü ve son tip ise gövdesinin üst kısmı çıplak, alt kısmı farklı motiflerle bezenmiş peştamal benzeri bir örtüyle sarılmış şekilde resmedilen çobanlardır. Ayrıca ten renkleri de beyaz ve siyahi olmak üzere iki farklı türde betimlenmiştir.

Çalışmalar sırasında dinler arası benzerliklerin olduğu farkedilmiş, bunlardan birinin ”İyi Çoban İsa Betimi” (Kat. No. 53-58) olduğu görülmüştür ve Geç Roma-Erken Bizans ana başlığı altındaki son alt başlık olarak bu konu uygun görülmüştür. “İyi Çoban” sıfatı pagan dinlerde de çeşitli tanrılar için kullanılmış, bundan dolayıda betimler oldukça birbirine benzer hale gelerek, ayırt edilemez olmuşlardır. Orpheus bu betimlerin en önemlisidir. Hristiyanlık dönemine ait katakomblarda, özellikle fresk olarak sıkça karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli katakomblardan örnekler seçilerek Orpheus’un lir çalarak etrafına hayvanları topladığı, hayvanları otlattığı yada omzunda kuzu-koyun taşıdığı betimler incelenmiştir. Orpheus’un dışında “İyi Çoban” olarak betimlenmiş diğer bir pagan tanrı Hermes’dir. Hermes’in örnekleri genellikle heykellerden oluşmakla birlikte, Hermes’in omzunda koyun-kuzu taşıdığı Hermes Kriophoros (Kat. No. 59) betimlerine çalışmada detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

İsa'nın kendisini bir çoban, ona inananları da sürü olarak tanımlamasıyla birlikte çeşitli sanatlara bu betim yansıtılmış, fakat genel anlamda halk üzerinde henüz pagan inançlar hakim olduğundan direkt olarak İsa betimlenememiştir. Bundan dolayı Orpheus ve Hermes'in "İyi Çoban" örnekleri, Erken Hristiyanlık döneminde İsa'yı temsil etmek amaçlı kullanılmıştır. Gerçek anlamda İsa'nın betimlendiği ilk örnek olarak kabul edilen MS. 5. Yüzyıla tarihlendirilen eser Ravenna'da bulunmaktadır (Kat. No. 60). Oldukça önemli olan bu örnekte İsa başında bir hale ile yanında duran kuzuyu sever şekilde betimlenmiştir.

Çobanlık pagan inançların devamında, toplum tarafından benimsenen dinlerde de etkili olmuştur. Çobanlığın insana kattığı özgüven, doğru düşünebilme, hızlı karar verebilme gibi yetilerden dolayı, bu mesleği din ve devlet adamları, asıl hayatlarına atılmadan önce bir basamak olarak kullanmışlar ve yeri geldiğinde çobanlıktan edindikleri tüm tecrübeyi bu hayatlarına yansıtmışlardır. Bu nedenle insanlığa, peygamberler aracılığıyla indirilen kutsal kitaplarda da sık sık çobanlık mesleğine yer verilmiş, çobanlıktan peygamberlik mesleği olarak bahsedilmiştir. Çalışmanın son bölümünü "Kutsal Kitaplarda Çobanlık" başlığı oluşturmaktadır. Bu başlık altında öncelikle İsa gibi, İyi Çoban sıfatıyla anılan ve İsa'nın yaşadıklarına benzer hayatlar yaşayan pagan tanrılar ele alınmıştır. Sonrasında sırasıyla Hz. Adem'in çocukları olan Hâbil-Kâbil'den, müslümanların peygamberi olarak kabul edilen Hz. Muhammed'den, çobanların piri olarak anılan Hz. Musa'dan, bir çobana sonsuz güvenen Hz. Yunus'dan, kutsal kitapta insanların çobanı olarak kabul edilen Hz. Davut'dan ve Hz. İsa'dan söz edilmiştir. Anlatımlar Tevrat, İncil ve Kur'an'dan alınan ayetlerle desteklenmiştir.

Görüldüğü üzere çobanlık Sümerler'den Bizans'a, hatta günümüze kadar önemini korumuştur. Çobanlık her zaman bireyin, kendisi olması için bir fırsat olarak görülmüş, gelişim açısından da faydalı olduğuna karar verilmiştir. Bundan dolayı günümüzde dahi, siyasetçiler geçmişlerinin çobanlığa dayandığını ifade etmişlerdir. Çünkü çobanlık, peygamberlerin ve yüzyıllardır tarih sahnesine çıkan siyasilerin, hayatlarının erken dönemlerinde önemli rol oynamıştır. Bu çalışmadan da anlaşılacağı gibi pagan inançlardan

günümüz inançlarına, antik dönem siyasetçilerden, günümüz siyasetçilerine kadar çoban hep kutsallığın sembolü olmuştur.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

Çalışma içerisinde kullanılan kısaltmaların tamamı Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün hazırlamış olduğu listeye uygun olarak yapılmıştır. Türkçe kısaltmalarda Türk Dil Kurumu Yazılım Kılavuzu kullanılmıştır. Bunların dışında kalan kısaltmalar ise aşağıdaki listede yer almaktadır.

- Akalın 2016 K. H. Akalın, "Mitlerin Yaşamamış İnsan-Tanrılarında İncillerdeki Tek Tanrı-İnsanı Sembolik İsa'ya Geçiş", İlahiyat Fakültesi Dergisi 7, 171-223.
- Akça 2004 S. Akça, Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Belgeler Işığında Küçük Asya'da Attis Kültü, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Eskişehir).
- Akurgal 1988 E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, (İstanbul). Net Turistik Yayınları
- Albayrak 2007 C. Albayrak, "Anadolu'da Kybele-Attis Kültü", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Ankara).
- Alp 1948 S. Alp, "Hitit Metinlerinde Gış/kalmuş <<Lituus>> ve Hub.bı <<Kupe>>", Belleten XII, 46, 302-324.
- Altunay 2015 E. Altunay, Paganizm 2 Mezopotamya-Mısır, (İstanbul). Hermes Yayınları
- Appell 1872 J. W. Appell, Monuments of Early Christian Art: Sculptures and Catacomb Paintings, (London)
- Atakuman – Tanyeri Erdemir – Erdem – Koç 2006 Ç. Atakuman – T. Tanyeri Erdemir – D. Erdem – İ. Koç, Hititler, (Ankara). Odtü Yayıncılık
- Balmelle 2002 C. Balmelle, Le Decor Geometrique de la Mosaique Romaine I, (Paris). A. Et J. Picard Press.
- Becker – Kondoleon 2005 L. Becker – C. Kondoleon, The Arts of Antioch, (İngiltere). Princeton University Press
- Beckman 1988 G. Beckman, "Herding and Herdsmen in Hitite Culture", Documentum Asiae Minoris Antiquae, Festschrift für Heinrich Otten zum 75. Geburtstag, (Wiesbaden)

- Black – Green 1992 J. Black – A.Green, Gods, Demons and Symbols, (London).
British Museum Press
- Blazquez 2015 J. M. Blazquez, “The Myth of Aphrodite and Adonis in Roman
Mosaics of Jordan, Arabia, Antioch, Mauretania Tingitana and
Hispania”, JMR 8, 1-16.
- Blazquez – Monteagudo – Jimenez – Pedraz 1989 J. M. Blazquez – G. L.
Monteagudo – M. L. N. Jimenez – M. P. S. N. Pedraz, “Mosaicos
Romanos Del Museo Arqueologico Nacional”, Corpus De Mosaicos
De Espana IX, (Madrid).
- Bol 2010 P. C. Bol, Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst IV, (Mainz)
- Bulfinch 2017 T. Bulfinch, Klasik Yunan ve Roma Mitolojisi, Ö. U. Hoşafçı (çev.)
(İstanbul). İnkılap Kitabevi
- Can 1970 Ş. Can, Klasik Yunan Mitolojisi, (İstanbul). İnkılap Yayınevi
- Carruba 1967 O. Carruba, “Rhyta in den Hethitischen Texten”, Kadmos IV, 1, 88-
97.
- Cemiloğlu 2010 İ. Cemiloğlu, İnanna ve Dumuzi Anlatısı, Dicle Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
(Diyarbakır).
- Çığ 1998 M. İ. Çığ, İnanna’nın Aşkı, (İstanbul). Kaynak Yayınları
- Çığ 2005 M. İ. Çığ, Kur’ân, İncik ve Tevrat’ın Sümer’deki Kökeni, (İstanbul).
Kaynak Yayınları
- Cimok 1995 F. Cimok, Antioch on the Orontes, (İstanbul). A Turizm Yayınları
- Çoban 2015 V.Çoban, Türk Halk Kültüründe Çobanlık, Fırat Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Elazığ).
- Coşkun 2007 İ. Coşkun, Hitit Sanatında Lituus Tavrileri, Hitit Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
(Hatay).
- Cömert 2010 B. Cömert, Mitoloji ve İkonografi, 3. Baskı (Ankara). De Ki
Yayıncılık
- Daddi 1982 F. P. Daddi, Mestieri, professioni e dignita nell’Anatolia İttita,
(Roma)

- Demirtaş 2013 N. Demirtaş, Sikkelerin Işığında Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Kilikia’da Hermes, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İstanbul).
- Dokuzboy 2010 A. Dokuzboy, “Tripolis Orpheus Kabartması”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (İzmir).
- Dönmez 2019 Ö. Dönmez, “Eski Mezopotamya’da Dini İnanışlar”, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Sinop).
- Erhat 2011 A. Erhat, Mitoloji Sözlüğü, 19. baskı (İstanbul). Remzi Kitabevi
- Ersoy 2014 A. Ersoy, Germanicia Antik Kenti ve Mozaikleri, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Adana).
- Estin – Laporte 2003 C. Estin – H. Laporte, Yunan ve Roma Mitolojisi, M. Eran (çev.), 5. baskı (İstanbul). Tübitak Yayınları
- Grimal 2012 P. Grimal, Yunan ve Roma Mitolojisi Sözlüğü, S. Tamgüç (çev) (İstanbul). Kabalcı Yayınevi
- Güterbock 1956 H. G. Güterbock, “The Deeds of Šuppiluliuma as Told by his Son, Muṣili II”, JCS 10, 41-68.
- Hachlili 2009 R. Hachlili, Ancient Mosaic Pavements, (Boston).
- Hamidullah 2003 M. Hamidullah, İslam Peygamberi (Hayatı ve Faaliyetleri) II, (İstanbul). İrfan Yayıncılık
- Henderson 1990 P. Henderson, “Corpus of the Christian, Figurative Mosaics of the Holy Land”, The Christian Mosaics of Byzantine Palestine Towards on Interpretation, 2, 1-95.
- Hes. Hesiodos, Theogonia, S. Eyüboğlu – A. Erhat (çev.), 2. Baskı (Ankara 1991). Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Hdt. II. Herodotos, Herodot Tarihi, M. Ökmen (çev.) (İstanbul 2012). İş Bankası Yayınları
- Hom. II. Homeros, İlyada, A. Erhat – A. Kadir (çev.), 29. Baskı (İstanbul 2012). Can Yayınları

- Hom. II. Homeros, *Odysseia*, A. Erhat – A. Kadir (çev.), 21. Baskı (İstanbul 2008). Can Yayınları
- Hooke 2002 S. H. Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, A. Şenel (çev.) (Ankara). İmge Kitabevi
- Işık 2009 N. Işık, *Türk Masallarının Sembolik Açısından Çözümlemesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (Elazığ).
- Jobst – Erdal – Gurtner 2010 W. Jobst – B. Erdal – C. Gurtner, *İstanbul Büyük Saray Mozayiği*, S. Gülçur (çev.) (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Kalish 2012 K. Kalish, “Imagining what Eve would have said after Cain’s murder of Abel: rhetorical practice and Biblical interpretation in an early Byzantine homily”, *Bridewater Review* 31,2, 4-7.
- Karaosmanoğlu 2005 M. Karaosmanoğlu, *Mitoloji ve Ege’nin Tanrıları*, (Erzurum)
- Kınal 1983 F. Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, (Ankara). Dil Tarih-Coğrafya Basımevi
- Kozbe 2013 G. Kozbe, “Mezopotamya’da Kadın Olmak”, *Aktüel Arkeoloji*, Mart-Nisan 2013,48-57.
- Köksal 2004 M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, (Ankara). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Köroğlu 2006 K. Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, (İstanbul), İletişim Yayıncılık
- Kramer 2002 S. N. Kramer, *Sümerler*, Ö. Buze (çev.) (İstanbul). Kaynak Yayınları
- Kramer 1999 S. N. Kramer, *Tarih Sümerler’de Başlar*, H. Koyukan (çev.) (İstanbul). Kabalcı Yayınevi
- Levi 1947 D. Levi, *Antioch Mosaic Pavements I-II*, (London). Princeton University Press
- Memiş 1996 E. Memiş, *Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi*, (Konya). Selçuk Üniversitesi Basımevi
- Northcote 1877 J. S. Northcote, *A visit to the Roman Catacombs*, (London).

- Northcote – Brownlow 1869 J. S. Northcote – W. R. Brownlow, Roma Sotterranea or Some Account of Roman Catacombs Especially of the Cemetery of San Calisto, (London).
- Ökse 2015 A. T. Ökse, “Yeni Yıl ve Bayramlar: Eski Önasya ve Anadolu”, Aktüel Arkeoloji, Ocak-Şubat 2015, 70-85.
- Önal 2017 M. Önal, Urfa-Edessa Mozaikleri, (Zonguldak).
- Özdemir – Kaplan 2013 C. Özdemir – Davut Kaplan, “Çobanlık ve Çoban Gözüyle Arazi: Mikail Kaplan ve Aşağı Çamlı Köyü Örneği”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 6,27, 443-459.
- Özkaya Daloğlu 2011 E. Özkaya Daloğlu, “Anadolu’da Erken Bizans Dönemi Figürlü Zemin Mozaikleri”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Çanakkale).
- Özgan 2013 R. Özgan, Roma Portre Sanatı I, (İstanbul). Ege Yayınları
- Öztürk 2004 M. Öztürk, “Kitab-ı Mukaddesle Sümer Mitolojisinde Habil – Kabil Kıssası”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4,1, 147-164.
- Parker 1877 J. H. Parker, The Archeology of Rome, (London).
- Powell 2018 B. B. Powell, Klasik Mitoloji, S. O. Çavuş (çev.) (İstanbul). Bilgi Kültür ve Sanat Yayınevi
- Rohde 1968 E. Rohde, Griechische und Römische Kunst in den Staatlichen Museen zu Berlin, (Berlin).
- Roller 2013 L. E. Roller, Ana Tanrıçanın İzinde, B. Avunç (çev.) (İstanbul). Alfa Yayınları
- Rodney 1952 N. B. Rodney, “The Judgement of Paris”, The Metropolitan Museum of Art Bulletin 11,2, 57-67.
- Sarı 2017 İ. Sarı, Sümer Uygarlığı (Antalya).
- Simon 1968 E. Simon, Ara Pacis Augustae, (München).
- Simon 1969 E. Simon, Die Götter Der Griechen, (München).
- Simon 1990 E. Simon, Die Götter Der Römer, (München).

- Speidel 1994 M. P. Speidel, “Die Denkmaler der Kaiserraiter. Equites Singulares Augusti, Bjb 50 (Köln).
- Stern 1955 H. Stern, “La Mosaïque d’Orphe de Blanzky-LesFimes”, Gallia, 13, 41-77.
- Stewart 1997 R. Stewart, “The Jug Lituus on Roman Republican Coin Types: Ritual Symbols and Political Power”, Phoenix 51,2, 170-189.
- Sunay 2012 S. Sunay, “Erken Hristiyan ve Bizans Sanatında Hâle”, Ekev Akademi Dergisi 50, 197-213.
- Süel 1985 A. Süel, Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileriyle İlgili Bir Direktif Metni, (Ankara). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi
- Taylor 2013 C. C. Taylor, “Painted Veneration: The Priscilla Catacomb Annunciation and the Protoevangelion of James as Precedents for Late Antique Annunciation Iconography”, Studia Patristica LIX, (Paris).
- Tekin 2008 O. Tekin, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, (İstanbul). İletişim Yayıncılık
- Tülek 1998 F. Tülek, Efsuncu Orpheus, (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Tülek 1998 F. Tülek, “Berlin Pergamon Müzesi’ndeki Milet Orpheus Mozaïği”, Arkeoloji ve Sanat 87, 44-46.
- Uçankuş 2002 H. T. Uçankuş, Ana Tanrıça Kybele’nin ve Kral Midas’ın Ülkesi Phrygia, (Ankara), Kültür Bakanlığı Yayınları
- Ünal 2003 A. Ünal, Hitit Devrinde Anadolu II, (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Üstüner 2008 A. C. Üstüner, Mezopotamya’da Sümer Uygarlığı, (İstanbul). Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
- Vergilius 2015 Vergilius, Aeneas Destanı, İ. Z. Eyüboğlu (çev.) (İstanbul). Payel Yayınevi
- Yakubovich 2013 I. Yakubovich, “Hitit İmparatorluğu’nda Luvce”, Aktüel Arkeoloji, Kasım-Aralık 2013, 54-61.

- Yiğit 2002 T. Yiğit, Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban, Belleten 56,247, 180-202.
- Yüceer 2011 İ. Yüceer , “Din Kültüründe Çobanlık”, Çoban Kitabı, (İstanbul), 159-166.
- Zoroğlu 2013 L. Zoroğlu, “Kelenderis Agora Bazilikasının Mozaikleri”, Aktüel Arkeoloji Eylül-Ekim 2013, 44-47.
- Zoroğlu – Tekocak 2008 L. Zoroğlu – M. Tekocak, “Kelenderis 2007 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, 30. KST 3, 26-30 Mayıs 2008 (Ankara), 343-372.

<https://www.youtube.com/watch?v=SeMuB1MgDrA> , 03.01.2020

<https://www.dw.com/tr/çoban-sülünün-91-senelik-hayatı/a-18521970> , 03.01.2020

<https://www.ancient.eu/image/8270/mosaic-in-the-memorial-church-of-moses-mount-nebo/> , 05.12.2019

<http://diglib.library.vanderbilt.edu/act-imagelink.pl?RC=51106>, 13.01.2020.

<http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-pio-cristiano/buon-pastore-e-giona/statuetta-del-buon-pastore.html> , 13.01.2020

<http://zeugma.org.tr/hikayeler.aspx#features/5> , 13.01.2020

<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1599870&AucID=3374&Lot=832&Val=ded5d58c26bb21cd410e1c9c9bde8d7a> , 13.01.2020

<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1598594&AucID=3373&Lot=1948&Val=340257dbde5f6d9a63b1651c0714dbf4> , 13.01.2020

https://scholarworks.moreheadstate.edu/metropolitan_art_collection/37/ , 27.12.2019

<https://oi-idb.uchicago.edu/id/90eec75d-0343-4a85-8810-ad0cdcc2a081> , 28.12.2019

https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?images=true&museumno=89115&objectId=368706&page=1&partId=1 , 27.12.2019

https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1447181&partId=1&searchText=cylinder+seal+dumuzi&page=1 , 27.12.2019

KATALOG

Kat. No.: 1

Eser Adı: İnanna Figürini

Bulunduğu Yer :

Korunduğu Yer : Louvre Müzesi

Tanım: Pişmiş topraktan meydana gelen İnanna figürinin kalçaları oldukça büyük ve geniş şekildedir. İki eliyle göğüslerini tutar vaziyette betimlenmiştir. Kadınlık organını ve göğüs bölgesini kapatacak şekilde işlenen motifli giysi dışında figürin çıplaktır. Diz kapakları belirgin bir şekilde görülmektedir. Başında ise muhtemelen İnanna'nın kutsallığını belirtmek amacıyla yapılan taç benzeri bir aksesuar bulunmaktadır.

Tarih: MÖ 2000 civarı

Bibliyografya: Kozbe 2013 :56.

Kat. No.: 2

Eser Adı: Silindir Mühür

Bulunduğu Yer : Irak, Nuzi(Yorgantepe)

Korunduğu Yer : British Müzesi

Tanım: Turuncu ve krem renklerinde silindir mühür. Yılanlar ve aslan üzerinde duran ellerinde trident bulunan figürler tarafından çevrelenmiş tanrı ortada zincirlenmiş durumda. Bu sahne Dumuzi'nin yeraltına inişi olarak tanımlanabilir.

Tarih: MÖ 2600-2300

Bibliyografya:

https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1447181&partId=1&searchText=cylinder+seal+dumuzi&page=1 , 27.12.2019

Kat. No.: 3

Eser Adı: İnanna ve Dumuzi Kabartması

Bulunduğu Yer :

Korunduğu Yer :

Tanım: Ayakta duran iki figürden solda İnanna, sağda Dumuzi birbirlerine bakar şekilde betimlenmişlerdir. Dumuzi'nin sakalları boncuk şeklinde işlenmiştir. Üzerinde yere kadar uzanan bir giysi bulunmaktadır. İkisinde gözleri badem şeklinde iri boyutlardadır. İnanna'da uzun bir giysiyle betimlenmiştir ve başında bant benzeri bir aksesuar bulunmaktadır. İksinin de ellerini birbirinin göğsüne, kalbine doğru götürmüştür. Muhtemelen bu hareket birbirlerine olan sevginin bir yansıması olarak tasvir edilmiştir.

Tarih: MÖ 1792-1750 civarı

Bibliyografya: Altunay 2015: 80

Kat. No.: 4

Eser Adı: İnanna'nın Yeraltına İnişi Silindir Mühür

Bulunduğu Yer : Irak

Korunduğu Yer : Chicago University, Oriental Institute

Tanım: Siyah silindir mühür. Ortada tek ayağını bir aslanın üzerine atmış şekilde İnanna figürü görülmektedir. Aslan figürü kükrer şekilde betimlenmiştir. Solda ise yeraltının tanrıçası olan İnanna'nın kardeşi Ereshkigal bulunmaktadır. İnanna önden, Ereshkigal profilden resmedilmiştir. İki tarafta da çeşitli yazıtlar bulunmaktadır. Bu mühürde İnanna'nın yeraltına inişi temsil edilmektedir.

Tarih: Bilinmiyor

Bibliyografya: <https://oi-idb.uchicago.edu/id/90eec75d-0343-4a85-8810-ad0cdcc2a081> , 28.12.2019

Kat. No.: 5

Eser Adı: Adonis ve Aphrodite Mozaïği

Bulunduğu Yer : Lixus

Korunduğu Yer : Tétouan Müzesi

Tanım: Dikdörtgen şeklindeki panelde, beyaz zemin üzerine farklı renklerde figürler işlenmiştir. Ortada çıplak bir şekilde birbirlerini sarılan Adonis ve Aphrodite bulunmaktadır. Aphrodite'nin pelerini dizlerinden aşağıya düşer şekildedir. Adonis'in pelerini ise sırtında asılıdır. Adonis sol eliyle bitki dolu bir sepet tutmaktadır. Sağda ve solda kanatlı çıplak Eros figürleri yer almaktadır. Bunun yanı sıra kalan boşluklarda kuşlar, çiçek buketleri ile doldurulmuştur.

Tarih: MS 4. yüzyıl sonu, 5. yüzyıl başı

Bibliyografya: Blazquez 2015: 7.

Kat. No.: 6

Eser Adı: Persephone ve Hades

Bulunduğu Yer : Güney İtalya Locri'deki Persephone Tapınağı

Korunduğu Yer : Museo Archeologico Nazionale di Reggio Calabria

Tanım: Persephone ve Hades bir taht üzerinde oturur şekildedir. Persephone sol elinde bir sap buğday başağı, sağ elinde horoz tutmaktadır. Hades'in elindeyse kereviz sapı ve kurban kasesi bulunmaktadır. Persephone'nin başından geçirdiği örtüsü omuzlarından aşağıya kadar inmektedir. Hades uzun saç ve sakallı olarak gösterilmiştir. Oturdıkları tahtın hemen altında da büyük bir horoz bulunmaktadır.

Tarih: MÖ 480-450 civarı

Bibliyografya: Powell 2018: 271.

Kat. No.: 7

Eser Adı: Kabil'in Habil'i öldürmesi

Bulunduğu Yer : Monreale Katedrali, Sicilya

Korunduğu Yer : İn-Situ

Tanım: Çok farklı renkler kullanılarak yapılan mozaikte, yerde başından kanlar akarak yatan Habil Kabil'i tek eliyle durdurmaya çalışırken görülmektedir. Solunda ise elindeki aleti kaldırmış Habil'e vurmak üzere olarak betimlenen Kabil görülmektedir. İkisininde üzerlerinde tunik benzeri bir kıyafet ve onun üzerinde pelerin bulunmaktadır. Göğüs kısımlarında ise önden bağlanmış bir kuşak

bulunmaktadır. Arka planda doğa yansıtılmaya çalışılmış, ağaç ve dağ gibi oluşumlar betimlenmiştir.

Tarih: Bizans Dönemi

Bibliyografya: Kalish 2012: 5

Kat. No.: 8

Eser Adı: Adda Mührü

Bulunduğu Yer : Irak, Sippar

Korunduğu Yer : British Müzesi

Tanım: Mühürde, sol taraftaki dağda küçük bir ağaç görülmektedir. Hemen yanında omuzlarından kanatlar çıkan İhtar durmaktadır. Hemen altındaki Güneş tanrısının kafasının üstünde çalı benzeri bir nesne tutmaktadır. Tırtıklı bir bıçak tutan güneş tanrısı Shamash, iki tepeli dağ arasından görülmektedir. Su tanrısı Enki, tek ayağı yerde tek ayağında sağdaki dağın üzerinde betimlenmiştir. Tek elini bir kartala doğru uzatmaktadır. Enki'nin iki yanından içerisinde balıklar olan su akmakta olup, ayaklarının ortasında bir hayvan oturur şekildedir. Erkek figürler sakallı işlenmiştir.

Tarih: MÖ 2300

Bibliyografya:

https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?images=true&museumno=89115&objectId=368706&page=1&partId=1

, 27.12.2019

Kat. No.: 9

Eser Adı: Etana'nın kartal tarafından kaçırılışı

Bulunduğu Yer :

Korunduğu Yer : Berlin Staatliche Müzesi

Tanım: Ortada Etana'nın havada kartal tarafından taşındığı betimlenmiştir. Hemen altında oturan iki köpek onu izliyor vaziyettedir. Sağda ve solda çoban olabileceği düşünülen figürler tarafından sürülen koyunlar görülmektedir.

Tarih: MÖ 2350-2150

Bibliyografya:

[http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultLightboxView/result.t1.collection_lightbox.\\$TspTitleImageLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=23&sp=3&sp=Slightbox_3x4&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=4](http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultLightboxView/result.t1.collection_lightbox.$TspTitleImageLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=23&sp=3&sp=Slightbox_3x4&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=4) , 16.03.2016.

Kat. No.: 10**Eser Adı:** Elinde oğlak taşıyan II. Sargon**Bulunduğu Yer :** Dur Şarrukin Sarayı orthostad**Korunduğu Yer :** Louvre Müzesi

Tanım: Sargon II'nin kurban taşıyıcısı olarak gösterildiği betimde, saçları ve sakalı taranmış, bukle şekline getirilmiştir. Sol omzu çıplak, sağ omzundaki giysiyi taşımaktadır. Saçlarında, şakaklarında, kollarında ve ayaklarındaki takılar bezemeli olarak verilmiştir. Sağ elinde tuttuğu lotus çiçekleriyle dinsel bir törene katılmaktadır. Kurban edilecek bir oğlak taşımaktadır.

Tarih:**Bibliyografya:** Üstüner 2008: 155.**Kat. No.: 11****Eser Adı:** Elinde kurbanlık geyik taşıyan kanatlı cin**Bulunduğu Yer :** Assurnasir-pal II Kraliyet Sarayı**Korunduğu Yer :**

Tanım: Profilden ayakta duran figürün bir elinde stilize ağaç dalları, diğerinde ise koltuğunun altına sıkıştırdığı kurbanlık koyun görülmektedir. Kanatlı bir şekilde betimlenmiştir. Sakalları ve saçları oldukça düzgün olmakla birlikte, kolunda, kulaklarında ve boynunda çeşitli takılar bulunmaktadır.

Tarih: MÖ 883-859**Bibliyografya:** Black-Green 1992: 88.**Kat. No.: 12**

Eser Adı: Üzerinde İştar'ın betimlendiği mühür

Bulunduğu Yer : Metropolitan Müzesi

Korunduğu Yer :

Tanım: Mühür üzerinde üç satırlık bir yazıt bulunmaktadır. Omzundan silahlar çıkan ve aslan başlı bir kartal üzerinde yükselen İştar, açık bir elbise giymiştir ve elinde pala benzeri bir cisim tutmaktadır. Solundaki yükseltide bir erkek figür, onun arkasında ise kat kat etekli bir elbiseyle betimlenmiş kadın figür yer almaktadır. Sadece İştar yüzden, diğer figürler profilden verilmiştir.

Tarih: MÖ 18-17. yüzyıllar

Bibliyografya:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327283?searchField=All&sortBy=Relevance&ft=ishtar&offset=20&rpp=20&pos=40> , 16.03.2020.

Kat. No.: 13,13-a

Eser Adı: Sürülerini Taşıyan Din Görevlisi

Bulunduğu Yer : Alacahöyük Orthostatları

Korunduğu Yer : İn-Situ

Tanım: Koç ve koyunlarını kültte kullanılmak üzere götüren din görevlisi betimlenmiştir. Liderlik yaptığı sürüden hemen arkasındaki koçun boynuzlarından tutarak arkasından gelmelerini sağlamaktadır. Hayvanların üst üste gidiyormuş gibi betimlenmesi perspektife önem verilerek yapıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Elinde tuttuğu çoban asası yani kalmuş Hitit Dönemi için önemli bir objedir.

Tarih: Hitit İmparatorluk Dönemi

Bibliyografya: Ökse 2015: 71.

Kat. No.: 14

Eser Adı: Kral ve kraliçe Huvaşı-Taşına ve Gök tanrısının boğasına tapınma sırasında

Bulunduğu Yer : Alacahöyük Sfenksli Kapı

Korunduğu Yer : İn-Situ

Tanım: Kabartmada en solda kraliçe, uzun dini kıyafetleriyle betimlenmiştir. Onun sağında kral bir elini işaret eder şekilde havaya kaldırmış, diğer eliyle de kalmuşu tutarken betimlenmiştir. Üzerinde dini kıyafetleri, başında bandana benzeri bir obje, kulağında ise küpeler vardır. Kralın önünde Huvaşi taşı, taşın arkasında da Gök tanrısının boğası bir yükselti üzerinde durmaktadır.

Tarih: MÖ 14. yüzyıl

Bibliyografya: Akurgal 1988: Resim 29 a-b.

Kat. No.: 15

Eser Adı: Güneş Tanrısı

Bulunduğu Yer : Boğazköy, Hattuşa, Çorum / 2 no'lu oda

Korunduğu Yer : İn-situ

Tanım: Başının üzerinde kanatlı güneş diskiyle betimlenen ve elinde Mısırlıların “yaşam” tanrısı sembolü olan ankh’a benzer bir nesne tutmaktadır. Diğer elinde ise bir lituus bulunmaktadır. Üzerinde ise rahip kıyafetine benzer uzun bir elbise vardır.

Tarih: Bilinmiyor

Bibliyografya: Yakubovich 2013: 57.

Kat. No.: 16

Eser Adı: Tanrı Şarruma, Kral Tudhaliya'yı kucaklıyor

Bulunduğu Yer : Hattuşa Yazılıkaya Açık hava Tapınağı

Korunduğu Yer : İn-Situ

Tanım: Şarruma'nın sivri başlığı, tanrı ideogramlarıyla bezenmiş şekildedir. Kucakladığı Kral Tudhaliya ise uzun kıyafetleriyle başında yükseltisiz bir başlık ile betimlenmiştir. Kralın elinde tuttuğu kalmuş, tanrı tarafından onurlandırılması ve kutsallaştırılmasının sembolü olarak durmaktadır. Uçları yukarı kalkık ayakkabılarıyla birlikte yatay bir düzlemde sıralanmış şekilde gösterilmişlerdir.

Tarih: MÖ 1250-1220

Bibliyografya: Akurgal 1988: Resim 3.

Kat. No.: 17

Eser Adı: Hayvanlarını güden çoban

Bulunduğu Yer : Erebuni Büyük Salon

Korunduğu Yer : İn-Situ

Tanım: Duvar resminde çoban, sürünün arkasında elinde yeni doğmuş bir kuzuyla tasvir edilmiştir.

Tarih:

Bibliyografya: Sezer 2019: 44.

Kat. No.: 18

Eser Adı: Pan mozaïği

Bulunduğu Yer : Antakya Dionysos Zaferi Evi

Korunduğu Yer : Antakya Müzesi

Tanım: Pan, dağınık saçlı sakallı boynuzlu ve keçi ayaklı betimlenmiştir. Yüksek boynuzlarının etrafını başındaki çelenk yaprakları süslemektedir. Vücudu dans eder şekilde işlenmiş, ve boynunda deriye benzer bir nesne dalgalanmaktadır. Elinde büyük bir kantharos tutmaktadır. Gölgeleleri oldukça belirgin ve zeminden yüksek işlenmiştir.

Tarih: MS 2. yüzyıl

Bibliyografya: Cimok 1995, 92 – Balmelle 2002, 154.

Kat. No.: 19

Eser Adı: Pan ve syrinks freski

Bulunduğu Yer : Pompeii

Korunduğu Yer : Museo Archeologico Nazionale di Napoli

Tanım.: Ortada bir elinde syrinks, diğere elinde pedum tutarken oturur şekilde betimlenmiş Pan görölmektedir. Sağda bir solda iki olmak üzere toplamda üç moussa bulunmaktadır. Pan'ın ayaklarının hemen altında bir keçi vardır. Arka planda pencereleri gözükene yapının ne anlama geldiğini söylemek güçtür. Fakat Pan'ın

oturduğu kayanın oyulmasıyla meydana gelen oturak ve arka plandaki ağaçlar doğanın tasvir edilmek istendiğini göstermektedir.

Tarih: MS 263-264

Bibliyografya: LIMC VIII, 1990: 626. Kat. No. 197.

Kat. No.: 20

Eser Adı: Dirke'nin Cezalandırılması

Bulunduğu Yer : Güney İtalya

Korunduğu Yer : Antikenmuseum, Staatliche Museen, Berlin

Tanım: Amphion Zethos ve Dirke'nin bulunduğu betimde solda, Dirke'yi ölüme götüren boğa, sağda uçları birbirine bağlanmış ağaçların girişini kapattığı bir mağara bulunmaktadır. İçerde Amphion ve Zethos Lykos'u öldürmek üzere betimlenmişlerdir. Mağaranın girişindeki ağaçların üzerinde panter postu görülmektedir. Dionyos'un kutsal hayvanlarından biri olan panter Dirke'nin Dionysos müritlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Tarih: MÖ 380

Bibliyografya: Powell 2018: 507.

Kat. No.: 21

Eser Adı: Oedipus ve sfenks

Bulunduğu Yer :

Korunduğu Yer : Athen National Müzesi

Tanım: Sağda çocuksu şekilde betimlenen Oedipus betimi vardır. Kısa kollu dizlerinin üzerinde pileli bir tunik, boynunda bir pelerin görülmektedir. Ayaklarında ise bileklerinin biraz üzerinde bot benzeri ayakkabı vardır. Bir elinde çobanların simgesi olan ucu kıvrık asa tutmaktadır. Diğer elini ise başına doğru götürmüştür. Oedipus'un solunda ise dev bir sfenks bulunmaktadır. Kanatları, göğüsleri ve pençeleri derin kıvrımlarla belirginleştirilmiştir.

Tarih: MS 2. yüzyılın 3. çeyreği

Bibliyografya: LIMC VII 1994: 8, Kat. No. 35.

Kat. No.: 22

Eser Adı: Attis Heykeli

Bulunduğu Yer : Pergamon

Korunduğu Yer : Antikensammlung, Staatliche Museen, Berlin

Tanım: Attis'in Pergamon'da bulunan mermer heykelinde pan kavalı ya da çoban değneği gibi atribüleri yoktur. Tipik Doğulu çoban kostümüne bakılarak Attis olduğu saptanabilir. Heykelin boyutları ve yüksek kalitesi dikkat çeker.

Tarih: MÖ 2. yüzyıl

Bibliyografya: Roller 2013: 250.

Kat. No.: 23

Eser Adı: Paris'in Yargısı

Bulunduğu Yer : Antioch, Atrium evi triclinium

Korunduğu Yer : Louvre Müzesi, Paris

Tanım: Sağda, Athena, Hera ve Aphrodite bir taht üzerinde yanyana oturmaktadır. Solda ise, çoban kıyafetleriyle Frig sitilinde betimlenen Paris, elinde belirteci, ayağında kanatlı ayakkabılarıyla betimlenen Hermes ile konuşurken görülmektedir. Arka planda ağaçlar, boğa, keçi vb. hayvanlar betimlenerek doğanın işleyişi yansıtılmaya çalışılmıştır. Sağ yukarda bir Eros figürü, solda ise kanatlı bir Psyche figürü görülmektedir. Farklı renkte tesseralar kullanılarak yapılmıştır. Fakat en dikkat çeken, detaylarda altın renginin güzel bir şekilde kullanılması olabilir. Bunun yanı sıra, doğada kahverengi, yeşil, krem renkleri hakimken, figürlerde mavi, krem,siyah, gri gibi renkler hakim olmuştur.

Tarih: MS 115-150

Bibliyografya: Becker-Kondoleon 2005: 28.

Kat. No.: 24

Eser Adı: Remus ve Romulus'un dişi kurt tarafından emzirilmesi

Bulunduğu Yer : Ostia, İtalya

Korunduğu Yer : Roma Museo Nazionale, Palazzo Massimo alle Terme

Tanım: Romulus ve Remus'un ilahi babası Mars'a ve ilhahi ataları Venüs'e adanan altar üzerindeki kabartmada, dişi kurt tarafından emzirilen bebek ikizler aşağıda, İkizlerin üzerinde Zeus'un kartalı, sembolik olarak kutsal mağaranın üzerinde dolaşmaktadır. Kartal figürünün üst kısmında Palatine tepesinin kişileştirilmesi yapılmıştır. Sağ aşağıda ise Tiber nehrinin kişileştirilmiş şekli yer almaktadır. Onun üst kısmında kaçan iki çoban figürü, çoban kıyafetleriyle betimlenmişlerdir. Yazıtlar sunağın Mars ve Venüs'e ithaf edildiğini, ancak daha sonra Tanrı Silvanus'un bronz bir heykeli için kaide olarak kullanıldığını göstermektedir.

Tarih: MS 124 sonrası

Bibliyografya: Bol 2010: Taf. 345, Abb. 345.

Kat. No.: 25

Eser Adı: Ara Pacis Augustae, Aeneas kabartması.

Bulunduğu Yer : Roma Mars Meydanı, İtalya

Korunduğu Yer : Museo dell'Ara Pacis, İtalya

Tanım: Kabartmanın merkezinde, büyük bir çınar ağacının altında, taşların rastgele üst üste konmasıyla oluşturulmuş bir sunak yer almaktadır. Roma'nın kurucusu ve Romalılar'ın babası olarak anılan Aeneas kabartmanın en büyük işlenen figürüdür. Aeneas'ın arka kısmında Truva'dan yanında getirdiği Iuliuslar sülalesinin kökenini oluşturan oğlu Iulius Ascanius bulunmaktadır. Ascanius'un gövdesinin sağ kısmının bir parçası günümüze ulaşabilmiştir. Korunan sağ kolu uzun kollu bir giysi ile betimlenmiştir, bu da Ascanius'un doğulu yani Truvalı olduğunun bir kanıtı niteliğindedir. Ascanius'un elinde düğümlü bir çoban sopası tutmaktadır. Bu da tanrıça Venüs'ün sevgilisi olan, Ascanius'un dedesi çoban Ankises'i çağırıştırır. Kabartmadaki diğer izlerden, Aeneas'ın sol elinde bir asa tutmakta olup, dini sahneye uygun olarak başını örtecek şekilde mantosunu başının üzerine doğru çekmiştir. Altarın solunda, törene yardımcı olan iki genç, başlarında defne yapraklarından oluşan çelenklerle betimlenmişlerdir. Kurban edilecek hayvanlar ise soldaki iki genç tarafından altara doğru götürmektedirler.

Tarih: MÖ 13

Bibliyografya: Özgan 2013: 180, Resim 118a.

Kat. No.: 26

Eser Adı: Silvanus Kabartması

Bulunduğu Yer : Roma

Korunduğu Yer : Roma Musei Capitolini

Tanım: Kabartmada merkezdeki ana figür olan Silvanus ayakta durmaktadır. Ağırlığını tek bacağına verdiği için bir dizi kırık şekilde işlenmiştir. Kasları ve diz kapakları belirgin işlenmeye çalışılmıştır. Saçları ve sakalları uzundur. Bir elinde bereket sembolü olarak bitki demetleri tutarken diğer elinde orak benzeri bir obje tutmaktadır. Bir tarafında köpek(?) diğer tarafında muhtemelen üzerinde ateş yanan kısa bir sütun bulunmaktadır.

Tarih: MÖ 2. yüzyıl

Bibliyografya: Speidel 1994: 73 Abb.45.

Kat. No.: 27

Eser Adı: Hermes Heykeli

Bulunduğu Yer : Argolis Trezene

Korunduğu Yer : Roma kopyası Atina Milli Müzesi'nde

Tanım: Ayakta duran çıplak figürün ağırlığını tek bacağına verdiği, diğer bacağındaki dizin kırık oluşundan anlaşılmaktadır. Atletik şekilde işlenen Hermes heykeli kıvrıkcık saçlı betimlenmiştir. Tek omzundan aşağıya doğru ipelerin benzeri bir giysi sarkmaktadır. Yanında oturan bir koç görülmektedir. Büyük kısmı tahrip olmuş olsa da koçun boynuzundaki kalıntılardan, Hermes'in koçun boynuzlarından tutar vaziyette olduğu anlaşılmaktadır.

Tarih: MS 2. yüzyıl

Bibliyografya: LIMC V, 1990: 225, Kat. No: 298.

Kat. No.: 28

Eser Adı: Hermes / Apollon Heykeli

Bulunduğu Yer : Perge

Korunduğu Yer : Antalya Müzesi

Tanım: Ağırlığını tek ayağına vermiş şekilde ayakta duran heykel,hafif solda doğru bakar şekildedir. Baştaki saçlar köpük şeklinde işlenmiş, burun kısmı tahrip olmuştur. Vücuttaki kasların oldukça belirgin işlendiği dikkat çekmektedir. Özellikle kasık ve göğüs hatları derin kıvrımlarla işlenmiştir. Bunun yanı sıra diz kapaklarında gerçeğe yakın görünümde verilmeye çalışılmıştır. İki koluda yarıdan itibaren tahrip olan heykelin baktığı tarafta, aşağı kısımda koç ya da koyun bulunmaktadır.

Tarih: MS 2. yüzyıl

Bibliyografya: Demirtaş 2013: Lev. XXI, Res 47.

Kat. No.: 29

Eser Adı: III. Gordianus Sikkesi

Bulunduğu Yer : Kilikia Korykos

Korunduğu Yer :

Tanım:. **A.Y:** Ayakta duran, sola dönük, sağ elinde para kesesi, sol elinde kerykeion tutan, sol koluna pelerin dolamış çıplak Hermes. Başında petasos ve ayağında kanatlı sandaletleri ile. Solda ayaklarının dibinde koç.

Tarih: MS 238-244

Bibliyografya: Demirtaş 2013: Kilikia Lev. XL, 15h.

Kat. No.: 30

Eser Adı: Otacilia Severa Sikkesi

Bulunduğu Yer : Kilikia Korykos

Korunduğu Yer :

Tanım:. **A.Y:** Ayakta duran, sola dönük, sağ elinde para kesesi, sol elinde kerykeion tutan, sol koluna pelerin dolamış çıplak Hermes. Başında petasos ve ayağında kanatlı sandaletleri ile. Solda ayaklarının dibinde koç.

Tarih: MS 244-249

Bibliyografya: Demirtaş 2013: Kilikia Lev. XL, 15i.

Kat. No.: 31

Eser Adı: Salonina Sikkesi (Gallienus'un eşi)

Bulunduğu Yer : Kilikia Korykos

Korunduğu Yer :

Tanım.: **A.Y:** Ayakta duran, sola dönük, sağ elinde para kesesi, sol elinde kerykeion tutan, sol koluna pelerin dolamış çıplak Hermes. Başında petasos ve ayağında kanatlı sandaletleri ile. Solda ayaklarının dibinde koç.

Tarih: MS 253-268

Bibliyografya: Demirtaş 2013: Kilikia Lev. XL, 15i.

Kat. No.: 32

Eser Adı: Krater üzerinde Hermes

Bulunduğu Yer :

Korunduğu Yer : Louvre Müzesi, Paris

Tanım: Başında diadem ile merkezde çıplak betimlenen Hermes, bir eliyle yanındaki koçun boynuzlarından tutarken, diğer eliyle diademi tutmaktadır. Koltuğunun altına kerykeionunu sıkıştırmıştır. Boynunda bir pelerin, ayaklarında ise atribülerinden biri olan kanatlı ayakkabıları mevcuttur. Başı gövdesinden farklı yönde, tuttuğu hayvana doğrudur.

Tarih: MÖ 350 civarı

Bibliyografya: LIMC V 1990: 266, Kat. No: 819 bis.

Kat. No.: 33

Eser Adı: Hermes betimli kandil

Bulunduğu Yer : Yunanistan Atina Agorası

Korunduğu Yer :

Tanım: Merkezde elinde atribülerinden biri olan kerykeion tutan çıplak Hermes, diğer elinde bir hayvanı boynuzlarından tutmaktadır. Hayvan ön ayaklarını havaya kaldırmış şekilde betimlenmiştir. Hermes'in boynunda bir pelerin bulunmaktadır.

Tarih: Roma Dönemi

Bibliyografya: LIMC V, 1990: 283, Kat. No: 991d.

Kat. No.: 34

Eser Adı: Hermes Kabartması

Bulunduğu Yer : Ephesus

Korunduğu Yer : İn-Situ

Tanım: Kabartmada çıplak Hermes figürü bir elinde kerykeion tutarken, diğer eliyle koçun boynuzlarından tutmaktadır. İki figürde hareket eder şekilde betimlenmiştir. Hermes'in ayaklarında atribüsü olan kanatlı ayakkabıları bulunmaktadır.

Tarih: MS 3. yüzyıl

Bibliyografya: Demirtaş 2013: Lev. LXI, Res. 153.

Kat. No.: 35

Eser Adı: Omzunda koç taşıyan Hermes heykeli

Bulunduğu Yer :

Korunduğu Yer : Louvre Müzesi, Paris

Tanım: Üzeri desenli bir tunik ile, giyinik şekilde betimlenmiş Hermes, ayakta durmaktadır. Sakallı ve saçlı olması dikkat çekicidir. Omzundaki hayvanın ayaklarını iki taraftan indirerek boğazının altında birleştirmiş tek eliyle tutmaktadır. Hayvanı tuttuğu eli, oldukça iri işlenmiştir.

Tarih: MÖ 5. yüzyıl başlangıcı

Bibliyografya: LIMC V 1990: 223, Kat. No. 276a.

Kat. No.: 36

Eser Adı: Hermes heykelciği

Bulunduğu Yer :

Korunduğu Yer : British Müzesi

Tanım: Heykelcikte çıplak Hermes, omzundaki hayvanın ayaklarını iki taraftan indirerek tutmaktadır. Saçları uzun ve ortadan ikiye ayrıktır. Vücut hatları verilmeye çalışılmış, fakat başarılı olamamıştır.

Tarih: MÖ 5. yüzyıl başlangıcı

Bibliyografya: LIMC V 1990: 223, Kat. No. 283.

Kat. No.: 37

Eser Adı: Hermes heykeli

Bulunduğu Yer : Roma civarı

Korunduğu Yer : Barocco Müzesi

Tanım: Belden yukarsı günümüze ulaşabilmiş çıplak, saçları boncuk stiliyle işlenmiş bir Hermes büstü görülmektedir. Koçun boynuzları ve yüz ayrıntıları oldukça detaylı şekilde işlenmiştir. Hermes omzundaki koçun ayaklarını omuzlarının hizasında birleştirmiştir.

Tarih: MÖ 1. yüzyıl

Bibliyografya: LIMC V 1990: 224, Kat. No. 285.

Kat. No.: 38

Eser Adı: Koç Üzerinde Hermes

Bulunduğu Yer : Kilikia Mallos

Korunduğu Yer :

Tanım: Ö.Y: Sola doğru koç üzerinde giden sakallı ve kerykeionlu Hermes betimi.

Tarih: MÖ 425-385

Bibliyografya: Demirtaş 2013: Lev. XLI, Res. 17a.

Kat. No.: 39

Eser Adı: Orpheus Mozaïği

Bulunduğu Yer : Şanlıurfa Yakubiye Mahallesi, kaya mezarı tavan döşemesi

Korunduğu Yer : Şanlıurfa Haleplibahçe Mozaik Müzesi

Tanım: Uzun kollu yeşil khiton, kırmızı himation ve pelerinle betimlenmiş, Part pantolonlu ve Frig başlıklı Orpheus bir kaya üzerinde oturmaktadır. Sağ elinde pena, sol elinde dört telli lir tutmaktadır. Lir, kaplumbağa kabuğundan yapılmış bir tını kutusuna sahiptir. Etrafında yırtıcı etçil ve otçul hayvanlar onun çaldığı büyülü müziği dinlemektedir. Sağda vahşi etçil hayvanlar, solda otçul hayvanlar

betimlenmiştir. Sağdaki, yaban domuzu, leopar, ayı ve aslan hareket halindeyken, soldaki karga, ceylan, eşek ve dağ keçisi hareketsiz durmaktadır. Merdiven perspektifiyle işlenmiş hayvan betimleri, yukarıdan aşağıya doğru irileşerek belirsiz bir derinlik oluşturmaktadır.

Tarih: MS 194

Bibliyografya: Önal 2017: 30.

Kat. No.: 40, 40-a

Eser Adı: Milet Orpheus Mozaïği

Bulunduğu Yer : Milet

Korunduğu Yer : Antikensammlung, Staatliche Museen Berlin

Tanım: Mozaikte ortada ana figür olan Orpheus işlenmiştir. Figür şeffaf, renkli cam mozaik küblerinden meydana getirilmiştir. Şeffaf cam kullanımı kıymetli taş izlenimi yaratmaktadır ve bunun zeminde yer alması nadir görülen bir durumdur. Oturur şekilde betimlenen Orpheus'a bir köpek ve bir karga eşlik etmektedir. Orpheus sol eliyle liri tutarken, sağ elinde havaya kaldırmış olduğu penası bulunmaktadır. Phryg başlığı takan figürüm, giysileri ve oturma şekli Orpheus'a özgü betimleri yansıtmaktadır. Kompozisyonu çevreleyen uzun dikdörtgen panolarda hayvanlar gösterilirken, köşeleri oluşturan kare panolarda küş figürü betimlenmiştir. Bu panonun orta kısmındaki iri inci dizisi bandının etrafına, kanatlı eros figürleri, aslan, kurt, leopar gibi hayvanları avlarken gösterilmiştir.

Tarih: 2. yüzyılın 2. yarısı

Bibliyografya: Tülek 1998: 44-45.

Kat. No.: 41

Eser Adı: Orpheus-Davut mozaïği

Bulunduğu Yer : İsrail yakınları

Korunduğu Yer : Israel De Gaza Müzesi

Tanım: Orpheus'un Davut Peygamber olarak betimlendiği mozaikte, oturur şekilde bir müzik aleti çalan Orpheus bulunmaktadır. Başındaki kral tacına benzeyen obje

dikkat çekicidir. Üzerinde uzun bir kıyafet vardır ve taşlardaki renkler yardımıyla kıyafet üzerinde gölgelendirme yapılmıştır. Etrafta Orpheus'un müziğini duyarak etrafına toplanan hayvanlardan sadece panter günümüze ulaşabilmiştir. Başını saygı göstergesi olarak öne doğru eğmiş şekilde betimlenen panterin ayak kısmından sonrası tahrip olmuştur.

Tarih: MS 508-509

Bibliyografya: LIMC VII 1994: 76, Kat. No. 170.

Kat. No.: 42

Eser Adı: Lituus betimli Sulla sikkesi

Bulunduğu Yer : Bilinmiyor

Korunduğu Yer : Bilinmiyor

Tanım: Ö.Y: Venüs'ün diademli başı. Yanında palmiye dalı tutan bir cupido betimi.

A.Y: Lituus ve sürahi benzeri bir obje merkezde. Merkezi çevreleyen bir yazıt mevcut.

Tarih: Bilinmiyor

Bibliyografya:

<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1598594&AucID=3373&Lot=1948&Val=340257dbde5f6d9a63b1651c0714dbf4> , 13.01.2020.

Kat. No.: 43

Eser Adı: Lituus ve Sulla betimli sikke

Bulunduğu Yer :

Korunduğu Yer :

Tanım: Ö.Y: Haçlı küpeleri, saçları ve boynu mücevherlerle süslenmiş Diana'nın diademli büstü sağa, lituus sola.

A.Y: Sulla yükseltilmiş koltukta oturmuş sola doğru oturmuş, solda Mauretania'nın kralı Bocchus, sağda diz çökerek bir zeytin dalı sunmakta. Sağda, Numidia kralı Jugurtha sola doğru diz çökmüş, elleri arkasında bağlı şekilde.

Tarih: MÖ 56

Bibliyografya:

<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1599870&AucID=3374&Lot=832&Val=ded5d58c26bb21cd410e1c9c9bde8d7a> , 13.01.2020.

Kat. No.: 44

Eser Adı: Antiope ve Satyr mozaiği

Bulunduğu Yer : Poseidon Villası, dinlenme odası tabanı

Korunduğu Yer : Zeugma Müzesi

Tanım: Başı çelenkli, yarı çıplak Antiope ayakta durmaktadır. Vücut cepheden, başı sağa dönük şekilde işlenmiştir. Elinde ise tef bulunmaktadır. Dallardan yapılmış çelengi kafasına takmış, ayakta duran çıplak Satyr kılığındaki Zeus, saldırmak amacıyla sağ eliyle Antiope'yi belinden yakalamıştır. Satyr'in elindeki çoban asası lituus dkkat çekmektedir. Panter postu sol koluna yığılmış şekilde betimlenmiştir.

Tarih: MS 1 ya da 2. yüzyıl

Bibliyografya: <http://zeugma.org.tr/hikayeler.aspx#features/5> , 13.01.2020.

Kat. No.: 45

Eser Adı: Elinde lituus bulunan Satyr

Bulunduğu Yer : Bacchus evi, triclinium, İspanya

Korunduğu Yer : İn-situ

Tanım: Kafasında asmadan çelenk olan Satyr, yarı çıplak vücudunun bir kısmını kapatacak şekilde giydiği leopar desenli bir kuşak yer almaktadır. Sol ayak öne doğru atılmıştır ve sağ omzunda üzüm sepeti tutmaktadır. Sağ elinde lituus görülmektedir.

Tarih: MS 4. yüzyıl sonu- 5. yüzyıl başı

Bibliyografya: Blazquez-Monteagudo-Jimenez-Pedraz 1989: 119.

Kat. No.: 46

Eser Adı: Lituus ile betimlenen Bacchus

Bulunduğu Yer : Megara, D Tapınağı

Korunduğu Yer :

Tanım: Ayakta profilden duran Bacchus, sakallı ve giyimli olarak betimlenmiştir. Ayak bileklerine kadar uzanan muhtemelen kutsallığı sembolize eden bir giysi görülmektedir. Boynundan arkaya uzanan bir pelerin vardır. Bir elinde uzun ucu düğümlü bir asa, diğer elinde ucu kıvrık ve yukarıya doğru bakan lituus görülmektedir.

Tarih: MS. 2. yüzyıl sonları?

Bibliyografya: LIMC III, 1968: 432, Kat. No. 64.

Kat. No.: 47

Eser Adı: Constantin Villa, Süt sağan çoban mozaiği

Bulunduğu Yer : Constantin Villa, Room L

Korunduğu Yer :

Tanım: Sağda bir çobanın siyahi bir keçiden süt sağdığı görülmektedir. Keçinin hemen önündeki belli belirsiz karaltıyla muhtemelen yavrusu betimlenmeye çalışılmıştır. Arka planda doğa yansıtılmaya çalışılmıştır. Görülen mimari yapının ise bir çiftlik evi olabileceği muhtemeldir.

Tarih: MS 4. yüzyıl

Bibliyografya: Levi 1947: LIX, a.

Kat. No.: 48

Eser Adı: İstanbul Büyük Saray, süt sağan çoban mozaiği

Bulunduğu Yer : İstanbul Büyük Saray

Korunduğu Yer : İstanbul Büyük Saray Mozaikleri Müzesi

Tanım: Mozaikte iki adet keçi ve sağdaki keçiyi eğilerek sağan bir çoban betimlenmiştir. Çoban tek omuzdan geçirilen beyaz kıyafet içinde resmedilmiştir. Süt sağdığı memenin altında sütün aktığı bir tas bulunmaktadır. Mozaikler kireç taşı, pişmiş toprak ve renkli taşlardan yapılmış, “Opus Vermiculatum” tekniği kullanılmıştır.

Fonda bulunan beyaz mermer kısımlarda ise “Balık pulu” tekniği uygulanmıştır. Ayrıca, mozaïği oluşturan tasvirlerin etrafı konturlarla sınırlandırılmıştır.

Tarih: MS 450-550

Bibliyografya: Jobst-Erdal-Gurtner 2010: 51

Kat. No.: 49

Eser Adı: Kelenderis, süt sağan çoban mozaïği

Bulunduğu Yer : Kelenderis Agora Bazilikası, naos batı panel, güneybatı madalyon

Korunduğu Yer : İn-Situ

Tanım: Figür sahnenin sol tarafında, alçak, üzerinde minder olan bir iskemlenin üzerine oturmuştur. Kısa saçlı olan figürün yüzü bize dönük şekildedir. Burada beyaz,sarı ve kırmızı taşlar ve yeşile çalan cam kullanılarak, saç, gözler ve diğ er yüz ayrıntıları verilmiştir. Figürün önünde vücudu, sarı rengin hakim olduğu taşlarla yapılmış boynuzsuz bir inek (?) betimlenmiştir, hayvan başını geriye doğru çevirmiştir; karnının altında yavrusu ve memelerinin altına isabet eden yerde de içinde süt bulunan büyük bir tas bulunmaktadır. Söz konusu grubun geri planında bir ağaç (palmiye?) betimlenmiştir.

Tarih: MS 6. yüzyıl

Bibliyografya: Özkaya Daloğlu 2011: 110, Res. 37.

Kat. No.: 50

Eser Adı: Kissufim, süt sağan çoban

Bulunduğu Yer : İsrail Kissufim St. Elias Kilisesi

Korunduğu Yer : İn-Situ

Tanım: Tek dizine ağırlığını vererek yere çökmüş olan çobanın, üst gövdesi tahrip olmuştur. Çoban önünde duran keçinin memelerinden sütü sağar vaziyette betimlenmiştir. Yuvarlak tipteki kap içerisine de sağılan süt doldurulmaktadır. Keçinin kafa kısmı tahrip olduğu için günümüze ancak gövde kısmı gelebilmiştir.

Tarih: MS 575

Bibliyografya: Hachlili 2009: 173, Fig. VII-10.

Kat. No.: 51, 51-a

Eser Adı: Zebra yuları tutan siyahi çoban

Bulunduğu Yer : Şanlıurfa Haleplibahçe Mozaik Müzesi Amazonlar Villası 9 no'lu oda

Korunduğu Yer : İn-Situ

Tanım: Taban mozağinde, siyah zeminde gri ve kahverenginin tonlarında düz ve ters yerleştirilen çanak motifli kuşak ana panoyu çevrelemektedir. Ana panoda ise, kırmızı gonca gül motifleri bulunur. Gül goncaları beyaz tesseralarla, zemine balık pulu biçiminde döşenen kafes desenlerinin ortasında yer almaktadır. Ana pano merkezinde, her iki yanı siyah çizgili sarı çerçeveli dikdörtgen pano bulunur. Panoda zebrayı yularından tutup götüren bir siyahi erkek figürü tasvir edilmiştir. Sola dönük yürüyen erkeğin gövdesi cepheden verilmiştir ve beyaz bantlı başı hafif sağa dönüktür. Sol eli zebranın zincir biçimindeki yularını tutarken, sağ eli omzundaki ucu kıvrık sarı sopayı tutmaktadır. Gövdesinin üstü ve ayakları çıplak olup, birbirine paralel yatay gri çizgili, turuncu peştamal gövdesinin altını örtmektedir. Beyaz çizgili, gri renkli zebranın sağ ön ayağı yürür şekilde yukarı kalkıktır. Sol köşede çiçek betimi yer alır.

Tarih: MS 194

Bibliyografya: Önal 2017: 87-88.

Kat. No.: 52

Eser Adı: Kelenderis, Yular tutan çoban

Bulunduğu Yer : Kelenderis Agora Bazilikası, Nef 2. Madalyon süsü

Korunduğu Yer : İn-Situ

Tanım: Bir madalyonun içerisinde zebra ve onun yularını tutan muhtemelen siyahi bir kadın betimlenmiştir. Kısa saçlı ve yuvarlak yüzlü olacak şekilde tam cepheden betimlenmiştir. Figürün başında bir önceki mozaik ile benzer şekilde beyaz bir bant bulunmaktadır. Yüz ayrıntılarında bozulma meydana geldiğinden net bir betimleme yapılamamaktadır. Belden yukarısı çıplak olmakla beraber, göğüs kısmı bir bant yardımıyla kapatılmış şekildedir. Göbek hizasından, ayak bileklerine

kadar inen ve üzerinde dama motifi bulunan elbisesinin ucunda püskül detayları yer almaktadır. Bir eliyle yine çobanın en önemli belirteci olan litusu tutuyor olabileceği düşünülebilir. Diğeriyse ise zebranın muhtemelen zincirden olan yularını tutmaktadır. Zebranın ise ön ayakları havada hareket eder şekilde betimlenmiştir. Ana sahnenin hemen altında 3 satırlık bir yazıt bulunmaktadır.

Tarih: MS 6. yüzyıl başları

Bibliyografya: Zoroğlu 2013: 47.

Kat. No.: 53

Eser Adı: Yular tutan çobanlar

Bulunduğu Yer : Ürdün Nebo Dağı Musa Anıtı Şapeli

Korunduğu Yer : İn-Situ

Tanım: İki bölüme ayrılmış büyük bir kareden meydana gelmektedir. Üst kısımda av sahneleri alt kısımda pastoral sahneler betimlenmiştir. Son iki sırada yer alan pastoral sahnelerin ilkinde tek omzunu açıkta bırakan çoban giysisi ile ağaç dibine oturmuş bir çoban ve otlayan hayvanlar görülmektedir. İkincisinde ise bir devekuşu yularını tutan ve sağa doğru hareket halinde olduğu görülen siyah çoban belden yukarısı çıplak şekilde resmedilmiştir. Alt kısmı ise kırmızı, sarı, siyah ve beyaz renklerinden oluşan desenli bir kıyafet ile sarılmıştır. Kafasında ise taç benzeri iki tarafından ipler sarkan bir aksesuar dikkat çekmektedir. Bu sahnenin hemen sağında ise iki eliyle, iki hayvanın yularını tutan bir çoban görülmektedir. Solda görülen hayvan muhtemelen eşek(?), sağdaki ise bir devedir. Tam ortalarında yer alan çoban baştan aşağıya giysilidir. Başında bir şapka bulunan çobanın uzun kollu giysisinin üzerindeki pelerin dikkat çekmektedir. Alt kısmında bileklerine kadar uzanan bir pantolon vardır. Ayrıca diğer çoban örneklerinin aksine ayaklarının çıplak olmaması önemli bir detaydır

Tarih: MS 530

Bibliyografya: Hachlili 2009: VII-15,c.

Kat. No.: 54

Eser Adı: Yular yutan siyahi çoban

Bulunduğu Yer: İsrail Bet'h Shean Meryem Manastırı

Korunduğu Yer: İn-Situ(?)

Tanım: Mozaikte dalga şeklinde yayılan desenlerin ortasına yerleştirilmiş sahneler görülmektedir. Her desenden üzüm salkımları çıkmakla birlikte desen ortalarında boş kalan kısımlar hayvan figürleriyle doldurulmuştur. Oturmuş vaziyette önünde duran hayvana müzik aleti çalarken betimlenen bir çobanın yanı sıra çeşitli av sahneleride resmedilmiştir. 1. Sıranın en sonuncusunda ise yine yular tutan bir çoban görülmektedir. Muhtemelen siyahi olarak resmedilen çobanın kafasında beyaz bant bulunmaktadır. Üstü çıplak, alt kısmı ise dama motifiyle süslenmiş bir kıyafet ile sarıdır. Diğerlerinden farklı şekilde zürafa benzeri(?) hayvanın yuları zincir değil ip olarak verilmiştir. Arka fonda bir doğa ortamı yaratılmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir. 3. Sıranın ilk sahnesinde ise omuzlarını açıkta bırakan çoban kıyafetiyle beyaz bir çoban, eşeği yularından tutarak götürür şekilde betimlenmiştir.

Tarih: MS 568-569

Bibliyografya: Hachlili 2009: VII-15,b.

Kat. No.: 55, 55-a

Eser Adı: Constantin Villa, çoban mozaikleri

Bulunduğu Yer : Constantinian Villa Room 1

Korunduğu Yer :

Tanım: Mozaik panosunda A panelinde(48) ; Merkezde bir çoban, çeşitli hayvanlardan meydana gelen srüsünü otlatırken betimlenmiştir. Çoban, sağ eliyle tuttuğu müzik aletini çalarken, sol elinde bir sepet taşımaktadır. Sol bölümde bir mimari yapı, onun önünde ise doğa temasını verebilmek amaçlı ağaç, çalılık vs. betimlenmiştir. E panelinde(48-a) ise: Yüz hatlarından oldukça yorgun olduğu anlaşılan çoban, kıyafetinin altından çıkarttığı sol eliyle çoban asasını tutmaktadır. Sağ eliyle, iki ağacın ortasında otlayan hayvanlarını, soldaki yapıya doğru götürmeye çalışmaktadır

Tarih: MS 4. yüzyıl

Bibliyografya: Levi 1947: LIX, b-c.

Kat. No.: 56, 56-a, 56-b

Eser Adı: Yaşam Mozaïği “Çoban Yaşamı”

Bulunduğu Yer : Kahramanmaraş Roma villası taban mozaïği

Korunduğu Yer : İn-Situ

Tanım: Üç ayrı tema işlendiği görölmektedir. Panonun tam ortasında ayakta cepheden bir insan figürü betimlenmiştir. Bu figür, diğerlerine göre daha büyük işlenmiş ve hatları tek sıra siyah tesseralar ile belirginleştirilmiştir. Tek omzu açıkta bırakan şekilde tasarlanan beyaz renkte diz üstünde bir tunik giydiği görölmektedir. Bel kısmında sarı ve kırmızı renklerde bir kuşak betimlenmiştir. Tunik üzerinde tek omzundan atılmış olan bir pelerin vardır. Ayağında ise kahverengi tonlarında diz altında biten bir çizme bulunmaktadır. Sağ elinde uca doğru kalınlaşan bir değnek tutmaktadır. Farklı tondaki tesseralarla figüre kaslı bir görüntü vermeye çalışıldığı görölmektedir. Çoban betiminin hemen sağında, yerde yatar vaziyette kurt köpeği tasviri yer almaktadır. Köpeğin baş kısmı sahibine doğru geriye dönük şekildedir. Güçlü ve yapılı görüntü yine farklı tondaki tesseralar kullanılarak vermeye çalışılmıştır. Köpek figürünün solunda ise 2 boğa resmedilmiştir. Sola doğru betimlenen boğa yerden ot yerken, sağa doğru yapılan boğa ise ağaçtan yaprak yerken tasvir edilmiştir. Boğanın arka tarafında resmedilen ve yapraklarını yediği ağaç ise nar ağacıdır. Boğaların üst kısmında yani panonun sol köşesinde iki katlı bir villa tasviri yer almaktadır.

Tarih: MS 5. yüzyıl

Bibliyografya: Ersoy 2014: 231, Ek 87. Res. 72., 235, Ek 93-94, Res. 78-79.

Kat. No.: 57

Eser Adı: Oturan çoban mozaïği

Bulunduğu Yer : Kahramanmaraş

Korunduğu Yer : İn-situ

Tanım: Büyük bir taşın üzerine oturmuş çoban. Çobanın hemen önünde ise sol tarafa doğru otlayan bir boğa yer almaktadır. Çobanın üst bedeninin yer aldığı kısım tahrip olduğundan sadece ayakları ve bedeninin alt kısmı görülebilmektedir. Ortadaki çoban gibi kısa bir tunik giymiş, ayağında ise dizlerine kadar uzanan bir çizme bulunmaktadır. Elinde tuttuğu değneğin tahribattan dolayı sadece ucu görülebilmektedir. Önündeki boğanın hemen arkasında armut ağacı betimlenmiştir. Ağacın sağ üstü kenarında hareket halinde bir kuş bulunmaktadır. Sağ üst kenarda ise sol üst kenardaki villa ile simetri oluşturacak şekilde yine iki katlı bir villa yer almaktadır.

Tarih: MS 5. yüzyıl

Bibliyografya: Ersoy 2014: 236, Ek 95, Res. 80.

Kat. No.: 58

Eser Adı: Kaya üzerinde oturan yaşlı çoban mozaïği

Bulunduğu Yer : İstanbul Büyük Saray

Korunduğu Yer : İstanbul Büyük Saray Mozaik Müzesi

Tanım: Kayaya oturmuş şekilde bir çoban betimlenmiştir. Üzerinde tek omzunu açıkta bırakacak şekilde bir tunik bulunmaktadır. Vücudunun farklı tonlardaki tesseralarla kaslı ve yapılı betimlenmeye çalışılmasının yanı sıra oldukça yaşlı olduğu gözlemlenmektedir. Beyaz saç ve sakalları, kafasının üst kısmında saçlarının olmayışı bu izlenimi vermektedir. Çoban çenesine dayadığı asa ile dinlenir vaziyettedir. Çobanın ayak ve el kısımları ve asanın bir kısmı tahrip olmuş şekildedir.

Tarih: MS 450-550

Bibliyografya: Jobst-Erdal-Gurtner 1997: 43, Res. 27.

Kat. No.: 59

Eser Adı: Domitilla Katakombu İyi Çoban betimi

Bulunduğu Yer : Domitilla Katakombu duvar resmi

Korunduğu Yer : İn-situ

Tanım: Ortada ayakta duran çoban kıyafetli Orpheus(?). Omzunda bir hayvan bulunmaktadır. Tek eliyle sarkıttığı ayaklarını boynunun altından birleştirmiş şekilde tutmaktadır. Diğer eliyle sağında duran hayvanı beslemektedir. Sol tarafında iki, sağ tarafında iki, omzunda bir olmak üzere toplamda 5 adet hayvan bulunmaktadır. Arka planda otlar, çiçekler betimlenerek doğa izlenimi verilmiştir.

Tarih: Erken Hristiyanlık Dönemi

Bibliyografya: Dokuzboy 2010: 205, Lev. LXXXIX,a.

Kat. No.: 60

Eser Adı: Domitilla Katakombu Orpheus ? betimi

Bulunduğu Yer: Domitilla Katakombu

Korunduğu Yer : İn-Situ

Tanım: Ortada oturur şekilde, tamamen giyinik olarak çoban kıyafetleriyle betimlenen Orpheus'un solunda bir deve, devenin önünde iki adet kuş figürü, onların hemen önünde ise üstte bir tavus kuşu yer almaktadır. Orpheus muhtemelle lir çalmakta ve etrafındaki hayvanlar müziğin büyüüne kapılmış şekilde onu dinlemektedir. En sağ kısımda ise aslan figürü bulunmaktadır.

Tarih: Erken Hristiyanlık Dönemi

Bibliyografya: Dokuzboy 2010: 205, Lev. LXXXIX,b

Kat. No.: 61

Eser Adı: Domitilla Katakombu hayvanlar ve İyi Çoban.

Bulunduğu Yer: Domitilla Katakombu

Korunduğu Yer: İn-situ

Tanım: Orpheus ortada bir kaya üzerinde oturur şekilde betimlenmiştir. Sağ elinde bir syrinks tutar, sol kolu ile ise bir bastona yaslanmıştır. Solda bir koyun ve onun yanında bir keçi bulunmaktadır. Keçinin yanında bir diğer koyun figürü yer almaktadır. Sağ tarafta ise iki koyunun arasında bir koç figürü işenmiştir.

Tarih: Erken Hristiyanlık Dönemi

Bibliyografya: Dokuzboy 2010: 206, Lev. XC,a

Kat. No.: 62

Eser Adı: St. Peter & Marcellinus Katakombu İyi Çoban betimi

Bulunduğu Yer: St. Peter & Marcellinus Katakombu

Korunduğu Yer: İn-situ

Tanım: “İyi Çoban İsa” şeklinde betimlenmiş Orpheus olması olası olan figür, ayakta durur vaziyettedir. Elinde bir pan flüt tutmaktadır. Üzerinde bir khlamys, ayağında ise dizlerine kadar uzanan bir sandalet bulunmaktadır.

Tarih: MS 3. yüzyıl

Bibliyografya: Dokuzboy 2010: 207, Lev. XCI,a.

Kat. No.: 63

Eser Adı: St. Priscilla Katakombu İyi Çoban

Bulunduğu Yer: St. Priscilla Katakombu “Velatio” kubbesi

Korunduğu Yer: İn-situ

Tanım: Ortada ve ayakta duran Orpheus’un üzerinde bir khlamys bulunmaktadır. Omuzlarında bir keçi, iki yanında ise ağaç dallarında duran kuş figürleri betimlenmiştir. Sol tarafta bir koyun, sağ tarafta bir keçi tasviri yer almaktadır.

Tarih: Erken Hristiyanlık Dönemi

Bibliyografya: Sunay 2012: 204, Foto. 4.

Kat. No.: 64

Eser Adı: St. Callixtus Katakombu İyi Çoban

Bulunduğu Yer: St. Callixtus Katakombu Lucina Kriptası

Korunduğu Yer: İn-situ

Tanım: Duvar resminde Orpheus ya da İsa ayakta betimlenmiştir. Sağ elinde süt kovanı olarak düşünebileceğimiz bir obje tutmaktadır. Omuzlarının üzerinde bir hayvan taşımaktadır. Hayvanın ayaklarını boğaz hizasından birleştirerek tutar vaziyettedir.

İki tarafında tahrip olmuş hayvan tasvirleri yer almaktadır. Çoban kıyafetleriyle betimlenmiştir. Ayaklarında dizine kadar uzanan çizme görülmektedir.

Tarih: Erken Hristiyanlık Dönemi

Bibliyografya: Sunay 2012: 205, Foto. 5.

Kat. No.: 65

Eser Adı: Domitilla İyi Çoban Hermes heykeli

Bulunduğu Yer: Domitilla Katakombu yeraltı mezarı

Korunduğu Yer: Vatikan Müzesi/Pius-Christian Müzesi

Tanım: Heykel bir yükselti üzerinde bulunmaktadır. Vücudu cepheden baş kısmı profilden verilmiş olan Hermes ayakta durmaktadır. Diz kapağının hafif kırık tasvir edilmesi ağırlığını tek bacağına verir şekilde durduğu izlenimini vermektedir. Ayağında neredeyse diz kapaklarına kadar uzanmış ve üzerinde motifler olduğu görülen bir çizme bulunmaktadır. Üzerinde ise tek omzunu açıkta bırakan bir khiton vardır. Açıkta bırakılan omzundan yan olarak takılan uzun saplı ufak bir sepet ya da çanta görülmektedir. Profilden verilen baş üzerindeki saçlar kıvrıkcık ve omuzlarından aşağıya düşecek kadar uzundur. İki eliyle, omzunda bulunan koçun sarkan ayaklarını tutmuştur. Koçun başı Hermes ile tam ters tarafa doğru çevrilmiş şekilde verilmiştir.

Tarih: MS 3. yüzyıl

Bibliyografya:

<http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-pio-cristiano/buon-pastore-e-giona/statuetta-del-buon-pastore.html> , 13.01.2020.

Kat. No.: 66

Eser Adı: Ravenna İyi Çoban İsa mozaiği

Bulunduğu Yer: İtalya Ravenna Galla Placidia Mausoleumu

Korunduğu Yer: İn-situ

Tanım: Başında bir hâle ile ortada taş üzerinde otururken betimlenmiştir. Üzerinde mavi şeritler bulunan uzun bir kıyafet giymiştir. Birini diğerinin üzerine attığı

ayaklarında açık bir sandalet görölmektedir. Tek eliyle uzun altın rengi bir haç tutarken, diğer eliyle yanında duran kuzuyu sevmektedir. İki tarafında üçer tane yani toplamda 6 adet kuzu bulunmaktadır. Bu kuzuların İsa'nın 12 havarisini temsil ettiği düşünölebilir. Arka planda bulunan ağaçlar, otlar, kayalar ve taşlar doğayı oldukça iyi yansıtmaktadır.

Tarih: MS 5. yüzyıl

Bibliyografya: <http://diglib.library.vanderbilt.edu/act-imagelink.pl?RC=51106>, 13.01.2020.

LEVHALAR LİSTESİ

Resim 1: Pişmiş topraktan yapılan İnanna figürini. Kozbe 2013 :56.

Resim 2: Dumuzi.

https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1447181&partId=1&searchText=cylinder+seal+dumuzi&page=1, 27.12.2019

Resim 3: İnanna ve Dumuzi. Altunay 2015: 80

Resim 4: İnanna'nın yeraltına inişi. <https://oi-idb.uchicago.edu/id/90eec75d-0343-4a85-8810-ad0cdcc2a081> , 28.12.2019.

Resim 5: Aphrodite ve Adonis. Blazquez 2015: 7.

Resim 6: Persephone ve Hades. Powell 2018: 271.

Resim 7: Habil ve Kabil'in adağını gösteren mozaik. Kalish 2012: 5.

Resim 8: Adda Mührü.

https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=32572001&objectId=368706&partId=1 , 16.03.2020.

Resim 9: Etana'nın kartal tarafından kaçırılışı.

[http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultLightboxView/result.t1.collection_lightbox.\\$TspTitleImageLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=23&sp=3&sp=Slightbox_3x4&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=4](http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultLightboxView/result.t1.collection_lightbox.$TspTitleImageLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=23&sp=3&sp=Slightbox_3x4&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=4), 16.03.2020.

Resim 10: Elinde oğlak ile betimlenen II. Sargon. Üstüner 2008: 155.

Resim 11: Elinde kurbanlık geyik taşıyan kanatlı cin. Black-Green 1992: 88.

Resim 12: Üzerinde İştar'ın betimlendiği mühür.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327283?searchField=All&sortBy=Relevance&ft=ishtar&offset=20&rpp=20&pos=40> , 16.03.2020.

Resim 13: Tanrılara kurban taşıyan din görevlisi. Ökse 2015, 70-85.

Resim 13-a: Din görevlisinin elinde görülen kalmuş. Ökse 2015, 70-85.

Resim 14: Kral ve kraliçe Huvaşi-Taşına ve Gök tanrısının boğasına tapınma sırasında. Akurgal 1988: Resim 29 a-b.

Resim 15: Güneş Tanrısı. Yakubovich 2013: 57

- Resim 16: Tanrı Şarruma, Kral Tudhaliya'yı kucaklıyor. Akurgal 1988: Resim 3.
- Resim 17: Hayvanlarını güden çoban. Sezer 2019: 44.
- Resim 18: Çobanların koruyucu tanrısı Pan. Cimok 1995, 92 – Balmelle 2002, 154.
- Resim 19: Pan ve Syrinks. LIMC VIII, 1997: 626, Kat. No. 197.
- Resim 20: Dirke'nin cezalandırılması. Powell 2018: 507.
- Resim 21: Oedipus ve sfenks. LIMC VII, 1994: 8, Kat. No. 35.
- Resim 22: Çoban kıyafetleriyle Attis. Roller 2013: 250.
- Resim 23: Paris'in yargısı sahnesi. Becker-Kondoleon 2005: 28.
- Resim 24: Remus ve Romulus'un dişi kurt tarafından emzirilmesi. Bol 2010: Taf. 345, Abb. 345.
- Resim 25: Ara Pacis Augustae, Aeneas kabartması. Özgan 2013: 180, Resim 118a.
- Resim 26: Silvanus kabartması. Speidel 1994: 73 Abb.45.
- Resim 27: Naukydes'in yaptığı Yanında Koç ile tasvir edilen Hermes. LIMC V, 1990: 225, Kat. No. 298.
- Resim 28: Perge'de bulunan Hermes heykeli. Demirtaş 2013: Lev. XXI, Res 47.
- Resim 29: III. Gordianus sikkesi. Demirtaş 2013: Kilikia Lev. XL, 15h.
- Resim 30: Otacilia Severa sikkesi. Demirtaş 2013: Kilikia Lev. XL, 15i.
- Resim 31: Salonina sikkesi. Demirtaş 2013: Kilikia Lev. XL, 15i.
- Resim 32: Paris Louvre Müzesi'nde bulunan Hermes keramiği. LIMC V, 1990: 266, Kat. No. 819 bis.
- Resim 33: Yunanistan Atina Agorası'nda bulunan kandil. LIMC V, 1990: 283, Kat. No. 991d.
- Resim 34: Elinde kerykeion ve koç tutan Hermes. Demirtaş 2013: Lev. LXI, Res. 153.
- Resim 35: Omzunda koç-keçi taşıyan Hermes (Louvre Müzesi). LIMC V, 1990: 223, Kat. No. 276a.
- Resim 36: Omzunda koç taşıyan Hermes (British Müzesi). LIMC V, 1990: 223, Kat. No. 283.
- Resim 37: Omzunda koç taşıyan Hermes (Barocco Müzesi). LIMC V, 1990: 313, Kat. No. 285.

Resim 38: Kilikia'dan koç üzerinde sakallı Hermes betimli sikke. Demirtaş 2013: Lev. XLI, Res. 17a.

Resim 39: Orpheus mozaïği. Önal 2017: 30.

Resim 40: Milet Orpheus mozaïği detay. Tülek 1998: 44-45.

Resim 40-a: Milet Orpheus mozaïği. Tülek 1998: 44-45.

Resim 41: Davut Peygamber Şeklinde betimlenen Orpheus. LIMC VII, 2: Orpheus no:70.

Resim 42: Sulla sikkesi arka yüzünde lituus.
<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1598594&AucID=3373&Lot=1948&Val=340257dbde5f6d9a63b1651c0714dbf4> , 13.01.2020.

Resim 43: Sulla sikkesi ön yüzünde lituus.
<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=1599870&AucID=3374&Lot=832&Val=ded5d58c26bb21cd410e1c9c9bde8d7a> , 13.01.2020.

Resim 44: Antiope ve elinde lituus tutan Satyr.
<http://zeugma.org.tr/hikayeler.aspx#features/5> , 13.02.2020.

Resim 45: Elinde lituus ile betimlenen Satyr. Blazquez-Monteagudo-Jimenez-Pedraz 1989: 119.

Resim 46: Lituus ile betimlenen sakallı Bacchus. LIMC III, 1986: 432, Kat

Resim 47: Constantin Villa, süt sağan çoban mozaïği. Levi 1947: LIX, a.

Resim 48: İstanbul Büyük Saray, süt sağan çoban mozaïği. Jobst-Erdal-Gurtner 1997: 51

Resim 49: Kelenderis, süt sağan çoban mozaïği. Özkaya Daloğlu 2011: 110, Res. 37.

Resim 50: Kissufim Kilisesi, süt sağan çoban mozaïği. Hachlili 2009: 173, Fig. VII-10.

Resim 51: Zebra yuları tutan siyahi çoban. Önal 2017: 87-88.

Resim 51-a: Siyahi çoban detay. Önal 2017: 87-88.

Resim 52: Kelenderis, yular tutan çoban. Zoroğlu 2013: 47.

Resim 53: Yular tutan çobanlar. Hachlili 2009: VII-15,c.

Resim 54: Yular tutan siyahi çoban. Hachlili 2009: VII-15,b.

Resim 55: Müzik aleti çalan çoban. Levi 1947: LIX, b-c.

Resim 55-a: Hayvanlarını otlatan çoban. Levi 1947: LIX, b-c.

Resim 56: Yaşam Mozaïği. Ersoy 2014: 231,Ek 87. Res. 72.

Resim 56-a: Çoban yaşamı sahnesi. Ersoy 2014: 235, Ek 93. Res. 78.

Resim 56-b: oban yaşamı detay. Ersoy 2014: 235, Ek 94. Res. 79.

Resim 57: Oturan oban. Ersoy 2014: 236, Ek 95, Res. 80.

Resim 58: Kaya üzerinde oturan oban. Jobst-Erdal-Gurtner 1997: 43, Res. 27.

Resim 59: Domitilla Katakombu İyi oban betimi. Dokuzboy 2010: 205, Lev. LXXXIX,a.

Resim 60: Domitilla Katakombu Orpheus ? betimi. Dokuzboy 2010: 205, Lev. LXXXIX,b

Resim 61: Domitilla Katakombu hayvanlar ve İyi oban. Dokuzboy 2010: 206, Lev. XC,a.

Resim 62: St. Peter & Marcellinus Katakombu İyi oban betimi.

Resim 63: St. Priscilla Katakombu İyi oban. Dokuzboy 2010: 207, Lev. XCI,a.

Resim 64: St. Callixtus Katakombu İyi oban. Sunay 2012: 205, Foto. 5.

Resim 65: Domitilla İyi oban Hermes heykeli.

<http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-pio-cristiano/buon-pastore-e-giona/statuetta-del-buon-pastore.html> , 13.01.2020.

Resim 66: Ravenna İyi oban İsa mozağı.

<http://diglib.library.vanderbilt.edu/act-imagelink.pl?RC=51106> , 13.01.2020.

LEVHALAR

Dönem	Çoban tanrılar/kişiler	Atribüleri	Tasvir edildikleri hayvanlar	Sıfatları	Tarih
Sümerler	Dumuzi	✖	✖	Çobanların Tanrısı	MÖ 3000-2000
Hititler	Güneş Tanrısı	Kalmuş	✖	İnsanlığın Çobanı	MÖ 1700-650
Antik Yunan Dönemi	Pan	-Syrinks -Çoban değneği	-Koyun	-Sürülerin Koruyucusu -Çobanların Tanrısı	MÖ 760-30
	Hermes	-Keykeion -Kanatlı ayakkabı	-Koç -Keçi	-Çobanların ve Sürülerin Koruyucusu	
	Apollon	✖	✖	Sığır Çobanı	
	Oidipus	Çoban asası	✖	✖	
	Attis	✖	Yaban domuzu	✖	
	Paris	Çoban asası	-Koyun -Boğa -Keçi	Koruyucu	
Roma Dönemi	Ascanius	Çoban asası	✖	✖	MÖ 30- MS 330
	Silvanus	Bitki demetleri	✖	Çobanların Tanrısı	
	Mercurius	Kerykeion	-Koyun	✖	
	Orpheus	-Lir ve pena -Pan flüt	-Koç -Keçi		
Geç Roma – Erken Bizans Dönemi	Orpheus	Pan flüt	-Koyun	İyi Çoban	MS 330-1453
	Hermes	Çoban asası	-Koç		
	Hız. İsa		-Keçi		

Tablo: Dönemler, bu dönemlerde hangi tanrılar için çoban ifadesi kullanılışı, betimlerindeki atribüleri ve verilen ünvanları.

Resim 1: Pişmiş topraktan yapılan İnanna figürini.

Resim 2: Dumuzi.

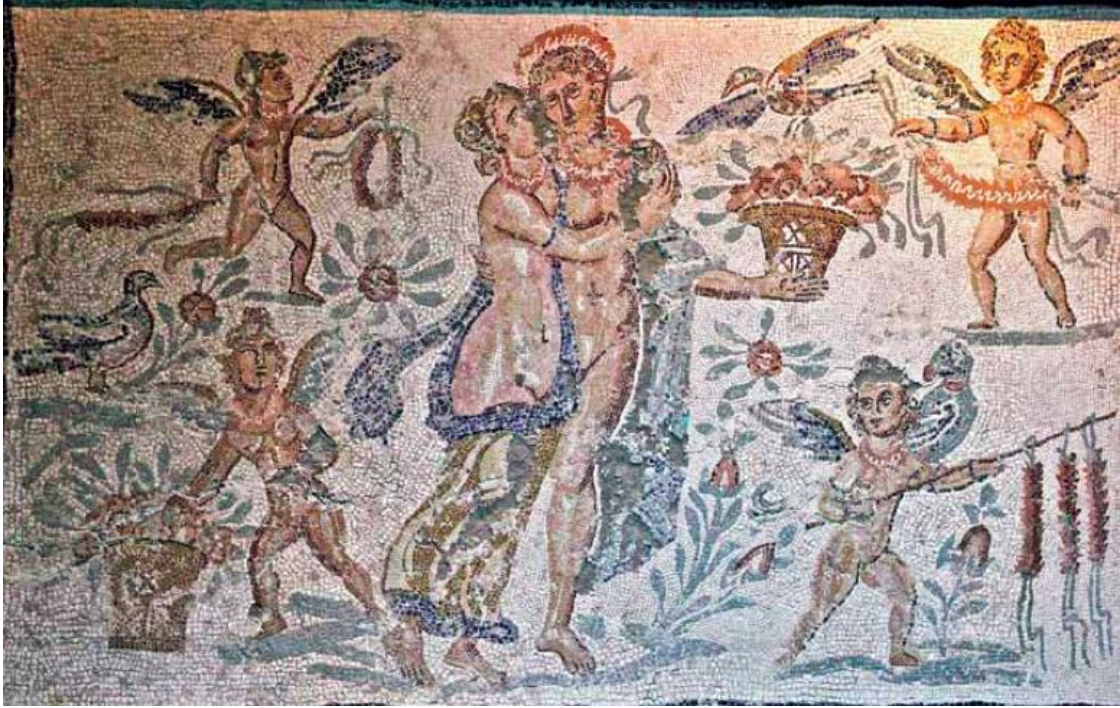

Resim 3: İnanna ve Dumuzi.

Resim 4: İnanna'nın yeraltına inışı.

LEVHA III

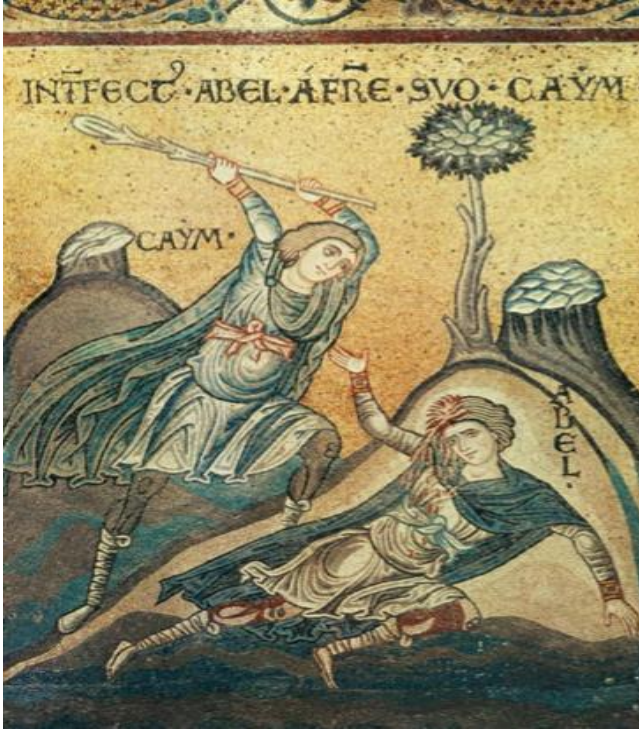

Resim 5: Aphrodite ve Adonis.

Resim 6: Persephone ve Hades.

LEVHA IV

Resim 7: Habil ve Kabil'in adağını gösteren mozaik.

Resim 8: Adda Mühürü.

LEVHA V

Resim 9: Etana'nın kartal tarafından kaçırılışı.

Resim 10: Elinde oğlak ile betimlenen Sargon II.

LEVHA VI

Resim 11: Elinde kurbanlık geyik taşıyan kanatlı cin.

Resim 12: Üzerinde İştar'ın betimlendiği mühür.

LEVHA VII

Resim 13: Tanrılara kurban taşıyan din görevlisi.

Resim 13a: Din görevlisinin elinde görülen kalmuş.

LEVHA VIII

Resim 14: Kral ve kraliçe Huvaşı-Taşına ve Gök tanrısının boğasına tapınma sırasında.

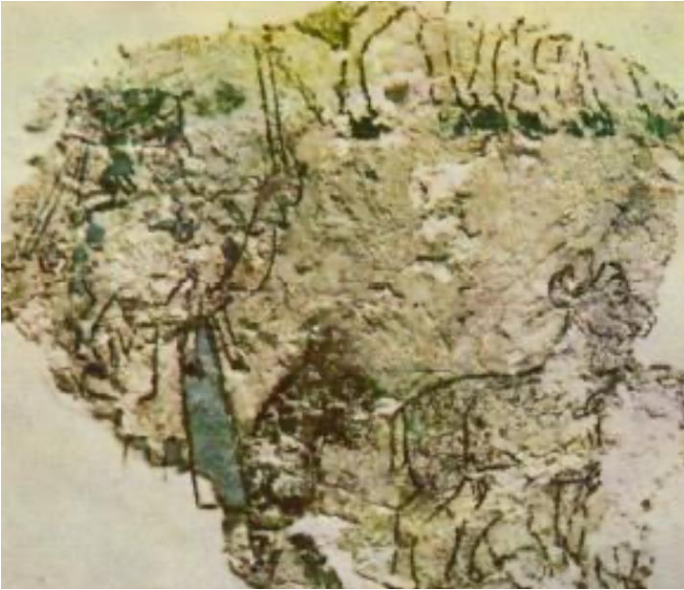

Resim 15: Güneş Tanrısı.

LEVHA IX

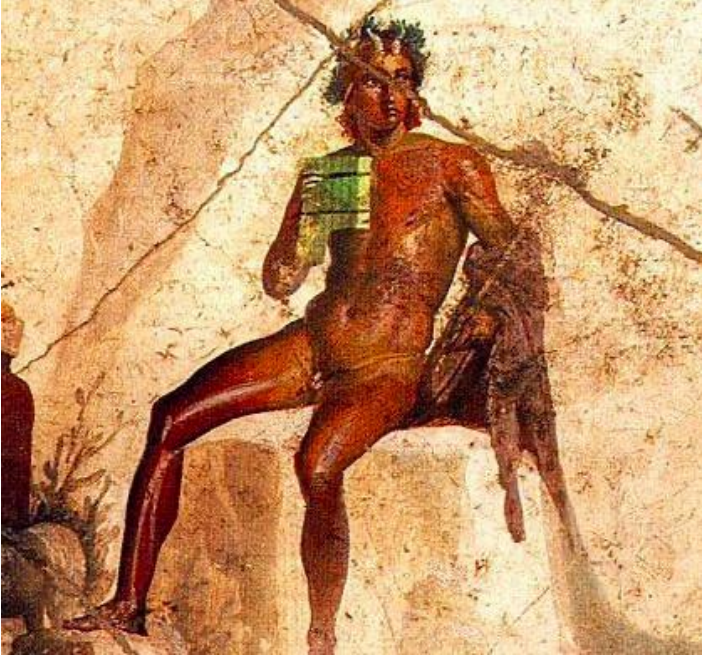
Resim 16: Tanrı Şarruma, Kral Tudhaliya'yı kucaklıyor.

Resim 17: Hayvanlarını güden çoban.

Resim 18: Çobanların koruyucu Tanrısı Pan.

Resim 19: Pan ve Syrinks.

Resim 20: Dirke'nin cezalandırılması.

Resim 21: Oedipus ve sfenks.

Resim 22: Çoban kıyafetleriyle Attis.

Resim 23: Paris'in yargısı sahnesi.

Resim 24: Remus ve Romulus'un dişi kurt tarafından emzirilmesi.

Resim 25: Ara Pacis Augustae, Aeneas kabartması.

Resim 26: Silvanus kabartması.

Resim 27: Naukydes'in yaptığı Yanında Koç ile tasvir edilen Hermes.

Resim 28: Perge'de bulunan Hermes heykeli.

Resim 29: III. Gordianus

Resim 30: Otacilia Severa

Resim 31: Salonina

Resim 32: Paris Louvre Müzesi'nde bulunan Hermes keramiği.

Resim 33: Yunanistan Atina Agorası'nda bulunan kandil.

Resim 34: Elinde kerykeion ve koç tutan Hermes.

Resim 35: Omzunda koç-keçi taşıyan Hermes.

Resim 36: Omzunda koç taşıyan Hermes.

Resim 37: Omzunda koç yaşıyan Hermes.

Resim 38: Kilikia'dan koç üzerinde sakallı Hermes betimli sikke.

Resim 39: Orpheus mozaigı.

Resim 40: Milet Orpheus mozaigı detay.

Resim 40-a: Milet Orpheus mozaïği.

Resim 41: Davut Peygamber Şeklinde betimlenen Orpheus.

Resim 42: Sulla sikkesi arka yüzünde lituus.

Resim 43: Sulla sikkesi ön yüzünde lituus.

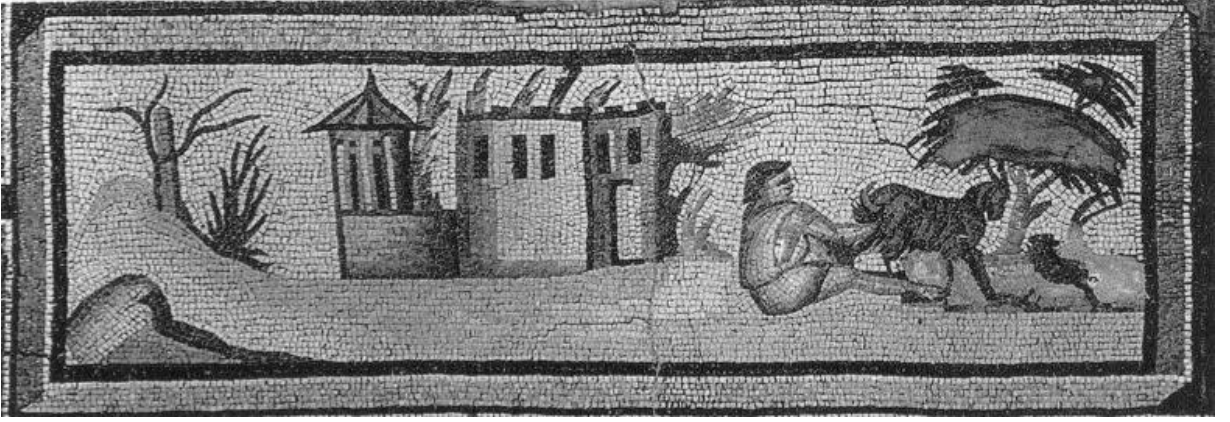
Resim 44: Antiope ve elinde lituus tutan Satyr

Resim 45: Elinde lituus ile betimlenen Satyr.

Resim 46: Lituus ile betimlenen sakallı Bacchus.

Resim 47: Constantin Villa, süt sağan oban mozaiği.

Resim 48: İstanbul Büyük Saray, süt sağan oban mozaiği.

Resim 49: Kelenderis, süt sağan oban mozaığı.

Resim 50: Kissufim Kilisesi, süt sağan oban mozaığı.

Resim 51: Zebra yuları tutan siyahi çoban.

Resim 51-a: Siyahi çoban detay.

Resim 52: Kelenderis, yular tutan çoban.

Resim 53: Yular tutan çobanlar.

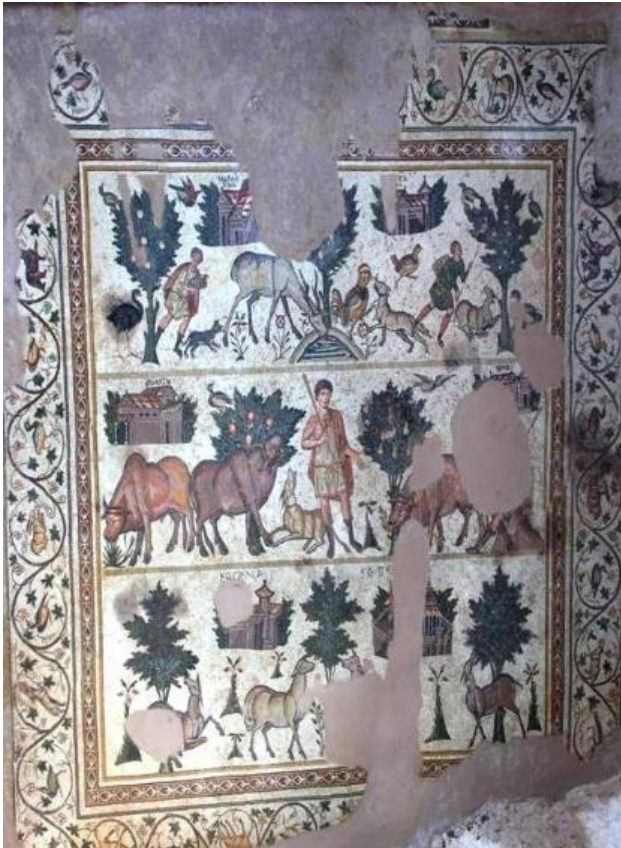
Resim 54: Yular tutan siyahi çoban.

Resim 55: Müzik aleti çalan çoban.

Resim 55-a: Hayvanlarını otlatan çoban.

Resim 56: Yaşam Mozağı.

Resim 56-a: Çoban yaşamı sahnesi.

Resim 56-b: Çoban yaşamı detay.

Resim 57: Oturan çoban.

Resim 58: Kaya üzerinde oturan çoban.

Resim 59: Domitilla Katakombu İyi Çoban betimi.

Resim 60: Domitilla Katakombu Orpheus ? betimi.

Resim 61: Domitilla Katakombu hayvanlar ve İyi Çoban.

Resim 62: St. Peter & Marcellinus Katakombu İyi Çoban betimi.

Resim 63: St. Priscilla Katakombu İyi Çoban.

Resim 64: St. Callixtus Katakombu İyi Çoban.

Resim 65: Domitilla İyi Çoban Hermes heykeli.

Resim 66: Ravenna İyi Çoban İsa mozaigi.

